

सार्वजनिक आरोग्य विभागाची सुधारित व
अद्यावत नागरिकांची सनद प्रसिद्ध
करण्याबाबत

महाराष्ट्र शासन
सार्वजनिक आरोग्य विभाग
शासन निर्णय क्रमांका संकीर्ण-२०२६/प्र.क्र.०४/नोंदणी शाखा
गो.ते. रुग्णालय, संकुल इमारत
१० वा मजला, मंत्रालय, मुंबई १
दिनांक: १६ जानेवारी २०२६

वाचा-

शासन परिपत्रक सामान्य प्रशासन विभाग क्रमांक, मासद-२००९/५९५/५.१०२/०९/१८-अ, दि.१२.०९.२०१०

प्रस्तावना -

महाराष्ट्र शासकीय बदल्यांचे विनियमन व शासकीय कर्तव्ये पार पाडतांना होणा-या विलंबास प्रतिबंध अधिनियम, २००५ मधील कलम ८ (१) (२) मधील तरतुदीनुसार प्रत्येक कार्यालय किंवा विभाग यांनी नागरिकांची सनद प्रसिद्ध करण्याची तरतुद करण्यात आली आहे. त्यानुसार सार्वजनिक आरोग्य विभागाची नागरिकांची सनद शासनाच्या संगणकीय संकेत स्थळावर प्रसिद्ध करण्यात आली परंतु सदरहु सनदेमध्ये कालांतराने झालेल्या बदलांमुळे सुधारित व अद्यावत नागरिकांची सनद प्रसिद्ध करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. त्यानुसार सार्वजनिक आरोग्य विभागाची अद्यावत नागरिकांची सनद तयार करून त्याकरिता संदर्भ क्र. १ येथील सामान्य प्रशासन विभागाच्या परिपत्रक दिनांक १२.१.२०१० अन्वये गठीत केलेल्या समितीची कार्योत्तर मंजुरी घेण्याच्या अधीन राहून प्रस्तुत नागरीकांची सनद प्रसिद्ध करण्यात येत आहे.

शासन निर्णय-

सार्वजनिक आरोग्य विभागाची सुधारित व अद्यावत नागरिकांची सनद खालील शर्ती अधीन सोबत जोडलेल्या पुस्तिकान्वये प्रसिद्ध करण्यात येत आहे. तसेच सदरहु नागरिकांची सनद सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या www.maharashtra.arogya.gov.in शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेत स्थळावर उपलब्ध करून देण्यात येत आहे.

शर्ती:

- १) गंभीर आजाराबाबत देण्यात येणा-या सेवेबाबत कालावधी नमूद न करता रुग्णाला तात्काळ सेवा उपलब्ध करून देण्यात यावी.

- २) बाह्य रुग्ण विभागात उपचार करणा-या रुग्णांसाठी सेवा देणा-या वैद्यकीय अधिका-यांचे नांव नामनिर्देशित करणे (कार्यालयाच्या दर्शनी फलकावर) आवश्यक आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०२६०९९६९४४०९०८९९७ असा आहे. हे आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(कैलास सांलुके)
उपसचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत.

१. मा. राज्यपाल यांचे सचिव महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई
३. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई
४. मा. मंत्री, (आरोग्य) यांचे खाजगी सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई
- ५.. मा. राज्यमंत्री, यांचे स्वीय सहाय्यक महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई
६. मा. मुख्य सचिव यांचे स्वीय सहाय्यक, मुंबई, मंत्रालय, महाराष्ट्र राज्य,
७. अप्पर मुख्य सचिव (प्र.सुव र.व.का) सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
८. प्रधान सचिव, (सा.आ.वि), यांचे स्वीय सहाय्यक महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई
९. उप सचिव (१८आ), (सामान्य प्रशासन विभाग), मंत्रालय, मुंबई ३२
१०. आयुक्त, राज्य कामगार विमा योजना, मुंबई
११. आयुक्त, (कुटुंब कल्याण) व संचालक राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई
१२. संचालक, अरोग्य सेवा, संचालनालय, मुंबई.
१३. उप संचालक आरोग्य सेवा, (सर्व परिमंडळे)
१४. जिल्हा शाल्य चिकित्सक (सर्व)
१५. जिल्हा आरोग्य अधिकारी (सर्व)
१६. सर्व सहसचिव / उपसचिव / अवर सचिव/ कार्यासन अधिकारी, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१७. निवडनस्ती

प्रस्तावना

भारतीय घटनेच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार कल्याणकारी राज्याची संकल्पना आहे. त्यानुसार नागरिकांचे आरोग्य संवर्धन करणे शासनाचे कर्तव्य आहे. सर्वसाधारणपणे सामान्य नागरिकास आजार असल्यास, त्यास बरे करणे एवढाच मर्यादित दृष्टीकोन सार्वजनिक आरोग्य विभागाचा नसून, नागरिकांच्या शारिरीक स्थितीबरोबरच त्यांची मानसिक व सामाजिक स्थितीदेखील निरोगी व निकोप राहील अशी परिस्थिती निर्माण करणे आवश्यक आहे. जन-जीवनाच्या अन्न, पाणी व वस्त्र या मुलभूत गरजांबरोबरच वैद्यकीय सेवा ही आजच्या काळात मुलभूत गरजेचा एक भाग बनत चालली आहे.

आरोग्य हे अनुवंशिकता, बाह्यवातावरण, सामाजिक स्थिती व आर्थिक स्थिती यावर अवलंबून असते. आरोग्य संवर्धनासाठी चांगल्या आहार व सवयी, वैयक्तीक स्वच्छता, परिसर स्वच्छता, व्यसनमुक्त राहणीमान इत्यादी गोष्टी आपण होऊन अंगी बाळगणे आवश्यक आहे.

राज्यातील तळागाळातील ग्रामीण जनतेला १) आरोग्य उपकेंद्रे, २) प्राथमिक आरोग्य केंद्रे ३) ग्रामीण रुग्णालये या त्रिस्तरीय पद्धतीने आरोग्य सेवा पुरविण्यात येत असून सदर पद्धतीस संदर्भसेवा समजण्यात येते. ग्रामीण रुग्णालयातील उपचारानंतर आवश्यकतेनुसार रुग्णास जिल्हा रुग्णालयाकडे पाठविले जाते.

महाराष्ट्र शासकीय कर्मचाऱ्यांच्या बदल्यांचे विनियमन आणि शासकीय कर्तव्य पार पाडतांना होणाऱ्या विलंबास प्रतिबंध अधिनियम, २००५ कलम-८ मधील तरतुदीनुसार सार्वजनिक आरोग्य विभाग सदर नागरीकांची सनद प्रसिद्ध करीत आहे. या विभागाशी संबंधीत असलेल्या सेवा तत्परतेने, सौजन्यपुर्वक व सन्मानपूर्वक नागरीकांना उपलब्ध करून देण्यासाठी हा विभाग बांधिल राहील.

सार्वजनिक आरोग्य विभागाची रचना -: मा. मंत्री (आरोग्य व कुटुंब कल्याण) हे विभागाचे प्रभारी मंत्री असुन मा. राज्यमंत्री यांच्या अधिपत्याखालील प्रधान सचिव- १ व सचिव-२ यांच्या नियंत्रणाखालील एकूण ३० कार्यासनामध्ये विषयाची विभागणी करण्यात आलेली आहे.

कार्यपुर्तीचे वेळापत्रक -: सार्वजनिक आरोग्य विभागामार्फत पुरविण्यात येणाऱ्या सेवांच्या कार्यपुर्तीचे वेळापत्रक (परिशिष्ट-२) सादर करण्यात आले आहे. महाराष्ट्र शासकीय कर्मचाऱ्यांच्या बदल्यांचे विनियमन आणि शासकीय कर्तव्य पार पाडतांना होणाऱ्या विलंबास प्रतिबंध अधिनियम, २००५ मधील प्रकरण ३च्या कलम ११ मध्ये नमूद केलेल्या न्यायप्रविष्ट बाबी, लोक आयुक्त किंवा उपलोक आयुक्त आणि अन्य घटनात्मक संस्था, आयोग, न्यायिक बाबी, केंद्र किंवा अन्य राज्य शासनांच्या संबंधातील प्रकरणे, विधी विधानांशी संबंधित बाबी, मंत्रिमंडळास सादर होणाऱ्या मुख्य धोरणात्मक बाबी इत्यादींना कार्यपुर्तीच्या वेळापत्रकातील स्तंभ क्र. ३ येथील वेळापत्रकातून सुट राहील.

नियम / शासन निर्णय-: सार्वजनिक आरोग्य विभागाशी संबंधित नियम अथवा महत्वाचे शासन निर्णय www.maharashtra.gov.in या संकेतरथळावर उपलब्ध आहेत.

सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या १) आयुक्त, आरोग्य सेवा, २) संचालक (१) (रुग्णालये), मुंबई, आरोग्य सेवा संचालनालय, मुंबई, ३) संचालक (प्राथमिक), पुणे ४) आयुक्त, राज्य कामगार विमा योजना, मुंबई यांचेकडून आरोग्य विषयक कामकाज करण्यात येते.

**विभागाचे नाव सार्वजनिक आरोग्य विभाग
नागरीकाची सनद - २०२६
अनुक्रमाणिक**

अ.क्र.	बाब	पृ.क्र.
	प्रस्तावना	
	सार्वजनिक आरोग्य विभागातील विषयांचे प्रशासकीय विभागातील कार्यासननिहाय वाटप	५-१३
	भाग-१	
१	आरोग्य सुविधा	१४-१८
२	महात्मा ज्योतीराव फुले जन आरोग्य योजना व आयुष्यमान भारत - प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजना	१८-२३
३	मानवी अवयवांचे प्रत्यारोपन	२३-२४
४	कुटुंब कल्याण कार्यक्रम	२४-२९
५	राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रम	२९-००
	५.१. राष्ट्रीय हिवताप व हत्तीरोग निर्मूलन कार्यक्रम	३०
	५.२. राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम	३०
	५.३. राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रम	३०
	५.४. राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रम	३१
	५.५. प्लेग प्रतिबंधक कार्यक्रम	३१-३२
	५.६. राष्ट्रीय गलगंड कार्यक्रम	३२
६	राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य कार्यक्रम	३२
७	जीवन अमृत योजना	३२
८	शालेय आरोग्य कार्यक्रम	३३
९	माहिती शिक्षण व प्रसार कार्यक्रम	३३
१०	राज्य कामगार विमा योजना	३३-३४
	भाग-२	
१	परिशिष्ट -एक आरोग्य संस्था	३५
२	परिशिष्ट -दोन कार्यपुर्तीचे वेळापत्रक	३६-५२
३	परिशिष्ट -तीन सेवा सुविधा पुरविण्यासाठी शासन मान्य दर	५३-५५
४	परिशिष्ट -चार राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण	५६-५६
५	परिशिष्ट -पाच जिल्हा रुग्णालये	५६
६	परिशिष्ट -सहा सामान्य रुग्णालये	५७
७	परिशिष्ट -सात अस्थिव्यंग रुग्णालये	५७
८	परिशिष्ट -आठ सुपर स्पेशालिटी रुग्णालये	५७
९	परिशिष्ट -नऊ श्वी रुग्णालये	५७-५८
१०	परिशिष्ट -दहा परिमंडळ व जिल्हा निहाय ट्रामा केअर युनिट	५८
११	परिशिष्ट -अकरा शासकीय/खाजगी रक्तपेढी	५९-६५

सार्वजनिक आरोग्य विभागाची विषयसुची

अ.क्र.	कार्यासनाचे नाव	E-mail ID	कार्यासनाकडून हाताळण्यात येणारे विषय
१	सेवा-१	phd-seva1@mah.gov.in	<p>आरोग्य सेवा संचालनालयातील महाराष्ट्र वैद्यकीय व आरोग्य सेवा गट-अ संवर्गातील वैद्यकीय अधिकारी तसेच सामान्य राज्यसेवा गट-अ संर्वगातील सर्व सेवा विषयक बाबी. संचालक, अतिरिक्त संचालक, सहसंचालक (आरोग्य), उपसंचालक आरोग्य सेवा सर्व जिल्हा शल्य चिकित्सक (सर्व) चिकित्सक जिल्हा आरोग्य व विशेष संवर्गाच्या प्रशासकीय अधिकारी यांच्या सेवा विषयक सर्व बाबी a) महाराष्ट्र वैद्यकीय व आरोग्य सेवा गट अ संवर्गातील वैद्यकीय अधिकारी पदभरतीसाठी उमेदवारांची निवड करणे. b) नियुक्ती व बदली. c) परिविक्षाधीन कालावधी. d) रथायी प्रमाणपत्र e) ज्येष्ठता व पदोन्नती. f) गट-अ मध्ये पदोन्नती तसेच यासाठी निवडसूची तयार करणे. g) सेवानिवृत्ती / सेवेत मुदतवाढ / पुनर्नियुक्ती / पुन्हा सेवेत घेणे/स्वेच्छा सेवा निवृत्ती. h) विशेष वेतन/अधिक वेतन/व्यवसाय रोध भत्ता. i) वेतन निश्चिती आणि भत्ते. j) परसेवेत प्रतिनियुक्तीवर पाठविणे. K) सेवेतील खंड माफ करणे. l) रजा. m) सेवानिवृत्ती वेतन. n) गट-अ मधील अधिकाऱ्यांच्या गोपनीय अभिलेखाचे संस्करण. o) विलंबित दावे (वेतन, भत्ता तसेच प्रवास भत्ता वैरो). p) वैद्यकीय अधिकारी यांची नियुक्ती/नेमणूक कायम करणे/अस्थायी नियुक्ती संबंधी बाबी. q) वैद्यकीय अधिकारी पदव्युत्तर अभ्यासक्रमासाठी वैद्यकीय अधिकाऱ्यांची निवड. r) वैद्यकीय अधिका-यांच्या पदव्युत्तर अभ्यास -क्रमासाठी अवघड प्राथमिक आरोग्य केंद्र घोषित करणे. s) महाराष्ट्र वैद्यकीय व आरोग्य सेवा गट-अ मधील अधिकाऱ्यांच्या गोपनीय अहवालातील प्रतिकूल शेरे काढून टाकणे. t) परिविक्षाधीन कालावधीतील अधिकाऱ्यांच्या सेवा समाप्तीची प्रकरणे. u) मानसेवी डॉक्टरांची गट अ वैद्यकीय अधिकारी, गट अ विशेषज्ञ संवर्गातील पदांच्या अनुंगाने मागणी व तदनुषिक संवर्गनिहाय बाबी.</p> <p>१. गट-अ संवर्गातील एस-२० व त्यावरील संवर्गाचे सेवा प्रवेश नियम. २. गट-अ च्या अधिकारी संघटनेकडून प्राप्त होणारी निवेदने. ३. मानसेवी डॉक्टरांची या पदासाठी मागणी व तदनुषिक संवर्गनिहाय बाबी. गट अ वैद्यकीय अधिकारी, गट अ विशेषज्ञ व वरिष्ठ संवर्गातील अधिकाऱ्यांच्या विषयीया मोघम स्वरूपाच्या तसेच निवावी स्वरूपाच्या तक्रारीवरील कार्यवाही { उक्त तक्रारीमध्ये तथ्य आहे तसेच चौकशी करण्याइतपत निर्दर्शनास येत असल्यास तदनंतरची कार्यवाही विभागीय चौकशी कार्यासन करेल.</p>
२	सेवा-२	phd-seva2@mah.gov.in	<p>आरोग्य सेवा संचालनालयाच्या, गट-ब (अराजपत्रित गट-क व गट-ड (वर्ग-३ व ४) संवर्गातील कर्मचाऱ्यांच्या सेवाविषयक बाबी. आकृतीबंधानुसार गट-ब (अराजपत्रित गट-क व गट-ड मधील कर्मचाऱ्यांची कार्यक्रम प्रमुखनिहाय, जिल्हानिहाय मंजूर पदे, भरलेली पदे व रिक्त पदे याबाबतची संपूर्ण कार्यवाही. गट-ब (अराजपत्रित) तसेच गट-क व गट-ड मधील कर्मचाऱ्यांच्या वेतनश्रेणीत आवश्यक ती वाढ/सुधारणा करण्याबाबत तसेच इतर मागण्याबाबतची सर्व प्रकरणे. आरोग्य विभागाच्या सर्व कार्यक्रमाशी संबंधित क्षेत्रिय कार्यालयातील गट-ब (अराजपत्रित तसेच गट-क व गट-ड) कार्यालयातील कर्मचा-यांची भरती प्रक्रिया, सेवाप्रवेश नियम, वैद्यकीय खर्च प्रतीपूर्ती व इतर सर्व सेवाविषयक बाबी. आरोग्य सेवा संचालनालयाच्या आस्थाप्रेवरील अराजपत्रित गट-ब व गट-क मधील संवर्गातील कर्मचाऱ्यांना यशदा, फेलोशिप, सेमिनार, प्रशिक्षण कार्यक्रमासाठी प्रतिनियुक्तीवर पाठविणे. राष्ट्रीय आरोग्य अभियानांतर्गत येणारे कंत्राटी कर्मचारी सोडून अन्य सर्व कंत्राटी (गट क व ड संवर्गाच्या अनुंगाने) कर्मचाऱ्यांसंबंधीच्या</p>

			<p>सर्व आस्थापनाविषयक बाबी/तक्रारी.</p> <p>सामान्य राज्यसेवा गट-ब, वैद्यकीय अधिकारी गट-ब व दंतशल्य चिकित्सक संवर्गातील अधिकार्यांच्या सेवाविषयक खालील बाबी :-</p> <p>नियुक्ती / कायम करणे / पदनियुक्ती चालू ठेवणे इत्यादि. परिविक्षा कालावधी. बदली आणि पदस्थापन. ज्येष्ठता व पदोन्नती. सेवानिवृत्ती / पुन्हा सेवेत घेणे / सेवेत मुदतवाढ / पुनर्नियुक्ती. विशेष वेतन / अधिक वेतन /व्यवसायरोध भत्ता. परसेवेत प्रतिनियुक्तीवर पाठविणे. सेवेतील खंड माफ करणे. रजा. सेवानिवृत्ती वेतन. विलंबित दावे (वेतन, भत्ता तसेच प्रवास भत्ता वगैरे). घरभाडे भत्ता (धोरण विषयक बाबी). गोपनीय अहवालातील प्रतिकूल शेरे काढून टाकणेविषयक बाबी. आकृतीबंधानुसार गट-ब मधील अधिकार्यांची कार्यक्रम प्रमुख निहाय, जिल्हा निहाय मंजूर पदे, भरलेली पदे व रिक्त पदे याबाबतची संपूर्ण कार्यवाही. गट-ब अधिकार्यांच्या वेतनश्रेणीत आवश्यक ती वाढ / सुधारणा करणे. मानसेवी डॉक्टरांची गट ब संवर्गातील पदांच्या अनुंषंगाने मागणी व तदनुंषंगिक संवर्गनिहाय बाबी. गट क व गट ड संवर्गातील , व गट ब वैद्यकीय अधिकारी यांच्या विषयीच्या मोघम स्वरूपाच्या तसेच निनावी स्वरूपाच्या तक्रारींवरील कार्यवाही { उक्त तक्रारीमध्ये तथ्य आहे तसेच चौकशी करण्याइतपत निर्दर्शनास येत असल्यास तदनंतरची कार्यवाही विभागीय चौकशी कार्यासन करेल.</p>																
३	विभागीय चौकशी	Deptentry-phd@mah.gov.in	<p>१. विभागातील कार्यासन सेवा-१, सेवा-२ येथे विषयसूचीत नमूद तक्रारीबाबत निष्कर्षाप्रत येईपर्यंत त्या तक्रारी वगळून बाबी विभागीय चौकशी नियमपुस्तिकेनुसार कार्यवाही करावयाच्या इतर सर्व तक्रारी.</p> <p>२. आरोग्य सेवा संचालनालयाच्या अधिपत्याखालील गट अ व ब संवर्गातील अधिकार्यांबाबतच्या तसेच राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियानातील अधिकारी/कर्मचारी संबंधी (कंत्राटी अधिकारी/कर्मचारी वगळून) तक्रारी/विभागीय चौकशी फौजदारी कार्यवाही/ए.सी.बी.प्रकरणे.</p> <table> <tbody> <tr> <td>कोल्हापूर मंडळ</td> <td>कोल्हापूर, सांगली, सातारा, सिंधुदुर्ग</td> </tr> <tr> <td>पुणे मंडळ</td> <td>पुणे, सोलापूर</td> </tr> <tr> <td>नाशिक मंडळ</td> <td>नाशिक, धुळे, नंदूरबार, जळगांव, अहमदनगर</td> </tr> <tr> <td>नागपूर मंडळ</td> <td>नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर, गोंदिया, वर्धा, गडचिरोली</td> </tr> <tr> <td>औरंगाबाद मंडळ</td> <td>औरंगाबाद, जालना, हिंगोली, परभणी</td> </tr> <tr> <td>लातूर मंडळ</td> <td>लातूर, उस्मानाबाद, बीड, नांदेड</td> </tr> <tr> <td>मुंबई मंडळ</td> <td>ठाणे, रत्नागिरी, रायगड, मुंबई</td> </tr> <tr> <td>अकोला मंडळ</td> <td>अकोला, वाशिम, अमरावती, बुलढाणा, यवतमाळ</td> </tr> </tbody> </table> <p>मोघम स्वरूपाच्या तक्रारीनंतर विभागीय चौकशी करण्याचा निर्णय झाला असेल किंवा मा. मुख्यमंत्री तसेच मा. मंत्री कार्यालयाकडून विभागीय चौकशीची शिफारस केली असेल, अशा तक्रारीच्या सर्व बाबी.</p> <p>अनधिकृत गैरहजेरीच्या अनुंषंगाने (परिविक्षाधीन कालावधीतील प्रकरणे वगळून) सेवासमाप्तीची प्रकरणे.</p>	कोल्हापूर मंडळ	कोल्हापूर, सांगली, सातारा, सिंधुदुर्ग	पुणे मंडळ	पुणे, सोलापूर	नाशिक मंडळ	नाशिक, धुळे, नंदूरबार, जळगांव, अहमदनगर	नागपूर मंडळ	नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर, गोंदिया, वर्धा, गडचिरोली	औरंगाबाद मंडळ	औरंगाबाद, जालना, हिंगोली, परभणी	लातूर मंडळ	लातूर, उस्मानाबाद, बीड, नांदेड	मुंबई मंडळ	ठाणे, रत्नागिरी, रायगड, मुंबई	अकोला मंडळ	अकोला, वाशिम, अमरावती, बुलढाणा, यवतमाळ
कोल्हापूर मंडळ	कोल्हापूर, सांगली, सातारा, सिंधुदुर्ग																		
पुणे मंडळ	पुणे, सोलापूर																		
नाशिक मंडळ	नाशिक, धुळे, नंदूरबार, जळगांव, अहमदनगर																		
नागपूर मंडळ	नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर, गोंदिया, वर्धा, गडचिरोली																		
औरंगाबाद मंडळ	औरंगाबाद, जालना, हिंगोली, परभणी																		
लातूर मंडळ	लातूर, उस्मानाबाद, बीड, नांदेड																		
मुंबई मंडळ	ठाणे, रत्नागिरी, रायगड, मुंबई																		
अकोला मंडळ	अकोला, वाशिम, अमरावती, बुलढाणा, यवतमाळ																		
४	MJPJAY/AB-PMJAY	Phd-arogyat@mah.gov.in	महात्मा ज्योतिबा फुले जनआरोग्य योजना.(पूर्वीची जीवनदावी आरोग्य योजना). आयुष्णान भारत प्रधानमंत्री जनआरोग्य योजना. आरोग्य विमा योजना.																
५	NHM	Nhm-phd @mah.gov.in	संपूर्ण राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान कार्यक्रमाची अंमलबजावणी व अनुंषंगिक सर्व बाबी. अभियानासंदर्भात केंद्र शासनाशी समन्वय. अभियान संचालक व त्यांच्या कार्यालयाच्या प्रशासकीय व वित्तीय बाबी. आयुष. टेलिमेडिसीन संबंधी सर्व बाबी. राष्ट्रीय (ग्रामीण/नागरी) आरोग्य अभियानातील कंत्राटी अधिकारी/कर्मचारी यांच्या तक्रारी व चौकशी प्रकरणे. राष्ट्रीय आरोग्य अभियानांतर्गत प्राप्त झालेल्या निधीतून रुग्णालये/संस्थांसाठी करावयाची खरेदी तसेच. NHM अंतर्गत प्राप्त सदर निधीअंतर्गत रुग्णालये/संस्थांसाठी करावयाची बांधकामे या बाबी. १५ वा व १६ वा वित्त आयोगाच्या																

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

			अनुषंगाने सर्व बाबी. प्रधानमंत्री आयुष्मान भारत पायाभूत सुविधा आरोग्य अभियान (PM-ABHIM). NUHM विषयक सर्वबाबी.
६	रा.का.वि	rakavi2-phd@mah.gov.in	राज्य कामगार विमा योजना संबंधीच्या धोरणात्मक बाबी. पदनिर्मिती, अस्थायी पदे पुढे चालू ठेवणे. राज्य कामगार विमा योजना संचालनालयातील सर्व संबंधित समित्यांच्या अहवालाची छाननी करणे. महात्मा गांधी मेमोरियल हॉस्पिटलशी संबंधीत सर्व बाबी. राज्य कामगार विमा योजने संबंधात लेखा परिक्षण अहवाल/ बांधकाम व दक्षता पथकाशी संबंधीत बाबी/ ग्राहक तकार मंच प्रकरणे व अनुषंगिक संकीर्ण बाबी. अधिकारी/ कर्मचारी संघटनांना मान्यता देणे व त्याच्या मागाण्या. विमा कामगारांच्या वैद्यकीय खर्चाच्या प्रतिपूर्तीची प्रकरणे व कालबाह्य दावे. विस्तार सेवा दवाखाने/विशेषज्ञ केंद्रे/रा.का.वि.संबंधी नवीन रुग्णालये सुरु करणे. शासकीय निवासस्थान/घरभाडे/रुग्णालयाकरिता/सेवा दवाखान्याकरिता/भाड्याने घेतलेल्या जागाबाबतची प्रकरणे. खाजगी स्वयंसेवी संरथांना अनुदान व त्याच्यांशी संबंधित सर्व प्रकरणे (कुटुंब कल्याण कार्यक्रमासाठी देण्यात येणारे अनुदान वगळून). राज्य कामगार विमा योजनेतील सर्व कर्मचा-यांच्या सेवा विषयक खालील बाबी :- a) गट अ व ब संवर्गातील अधिका-यांची/ कर्मचा-यांची नामनिर्देशनाने/ पदोन्तरीने नियुक्ती. b) सर्व संवर्गाचे सेवा प्रवेश नियम तयार करणे. c) गट अ व ब संवर्गातील अधिकाऱ्यांची विभागीय चौकशी / शिस्तभंग विषयक कार्यवाही / इ.सी.बी. व न्यायालयीन प्रकरणे. d) गट अ व ब संवर्गातील अधिका-यांची ज्येष्ठता सूची. e) परसेवेत प्रतिनियुक्तीवर पाठविणे, शिष्यवृत्त्या(कॉमॅन वेल्थ कोलंबो प्लान). f) गट अ ते ड संवर्गातील अधिकारी व कर्मचा-यांच्या वैद्यकीय खर्चाची प्रतिपूर्ती. g) विलंबित दावे (वेतन व भत्ते, प्रवासभत्ता इ.) h) गट अ व ब संवर्गातील अधिका-यांच्या गोपनीय अहवालाचे संस्करण. i) गट अ व ब संवर्गातील अधिसेविका/सहाय्यक अधिसेविका यांच्या सर्व सेवाविषयक बाबी. j) परिचर्या सेवा विषयक प्रकरणे. k) राकावि योजना आस्थापनेवरील गट अ ते गट क मधील अधिकारी/कर्मचारी, आरोग्य सेवा संचालनालयाच्या आस्थापनेवरील राजपत्रित गट व मधील अधिकारी यांना यशदा फेलोशिप, सेमिनार, प्रशिक्षण कार्यक्रमासाठी प्रतिनियुक्तीवर पाठविणे.
७	रुग्णालये व शहरी आरोग्य- १	hospitals-phd@mah.gov.in	ग्रामीण रुग्णालय व त्यावरील रुग्णालयाच्या संबंधित सर्व बाबी. (बांधकाम वगळता) मनुष्यबळ, प्रयोगशाळा, निदान, उपकरणे व इत्यादि. महाराष्ट्र आपातकालिन वैद्यकीय सेवा (१०८) व सार्वजनिक आरोग्य विभागांतर्गत येणाऱ्या सर्व रुग्णवाहीका तसेच त्यानुषंगाने धोरणात्मक व मनुष्यबळविषयक सर्व बाबी. (आपातकालिन वैद्यकीय सेवा). शव वाहिका संबंधित सर्व बाबी. उपसंचालक, राज्य आरोग्य सेवा, परिवहन यांच्या कार्यालयाचे कामकाज व प्रशासकीय बाबी. MMU मोबाईल मेडिकल-युनिट. राज्य आरोग्य प्रयोगशाळेशी संबंधित सर्व कामकाज. जैव वैद्यकीय कचरा व्यवस्थापन. वैद्यकीय मंडळाची रचना व त्या अनुषंगाने इतर बाबी. शहरी आरोग्य. हिंदुहदयसम्राट बालासाहेब आपला दवाखाना योजना.
८	रुग्णालये व शहरी आरोग्य- २	hospitals2-phd@mah.gov.in	दिव्यांगत्व प्रमाणपत्रासंबंधी प्रकरणे. राज्यातील दिव्यांगविषयीचे अन्य विभागाकडून आलेली प्रकरणे. या विभागाच्या दिनांक २८ जुलै, २०२५ रोजीच्या कार्यालयीन आदेशान्वये क्षमता बांधणी कार्यासनकडे सोपविण्यात आलेले खालील विषय. अ) वैद्यकीय खर्चाची प्रतिपूर्ती/महाराष्ट्र राज्य सेवा (वैद्यकीय देखभाल) ब) वैद्यकीय खर्च प्रतिपूर्तीसंदर्भात खाजगी रुग्णालयाना मान्यता देणे. क) मंत्रालयीन इतर विभागाकडून “विशेष बाब” म्हणून प्राप्त झालेली वैद्यकीय खर्च प्रतिपूर्ती प्रकरणे. मानवी अवयव व प्रत्यारोपण विषयक बाबी. धर्मदाय रुग्णालयासंबंधी प्रकरणे. बॉम्बे नर्सिंग अँकटशी संबंधित सर्व बाबी. (कोहीड व बॉम्बे नर्सिंग अँकटशी संबंधित बाबी वगळून).
९	प्राथमिक आरोग्य सेवा	primaryhealth-phd@mah.gov.in	सर्व प्राथमिक आरोग्य संस्था (प्राथमिक आरोग्य केंद्रे व उपकेंद्रे) रुग्णसेवेशी संबंधित सर्व बाबी. (मनुष्यबळ, प्रयोगशाळा, निदान, उपकरणे, यासह) (बांधकाम वगळून). समुदाय सहभाग. वैद्यकीय सेवा (१०२)

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

१०	क्षमता बांधणी	capacitybuilding-phd@mah.gov.in	सार्वजनिक आरोग्य संस्था, नागपूर, आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्र व अन्य प्रशिक्षण केंद्र तसेच प्रशिक्षण कार्यक्रमाचे नियोजन. महाराष्ट्र वैद्यकीय व आरोग्य सेवा गट-अ संवर्गातील अधिकाऱ्यांना यशदा, फेलोशिप, सेमिनार, प्रशिक्षण कार्यक्रमासाठीसाठी पाठविणे. आनंदीबाई जोशी पुरस्कार योजना. वंदनीय बाळासाहेब ठाकरे आरोग्यरत्न पुरस्कार.
११	पायाभूत सुविधा कक्ष -१	Fundafac1-phd@mah.gov.in	सर्व मंडळनिहाय नवीन /श्रेणीवर्धन आरोग्य उपकेंद्रे, प्राथमिक आरोग्य केंद्रे व आयुष्मान आरोग्य मंदिर, बांधकाम व कार्यान्वयन. रुग्णसेवा, आरोग्य उपकेंद्रे, प्राथमिक आरोग्य केंद्रे व आयुष्मान आरोग्य मंदिर आरोग्य संस्थांची निर्मिती, पदनिर्मिती, व पदांच्या मुदतवाढीचे तथा स्थायीकरण इत्यादीचे प्रस्ताव. वरील आरोग्य संस्थांच्या अभ्यागत समित्या नियुक्त करणे व सदर समित्यांशी संबंधित बाबी. मानसेवी व सहाय्यक मानसेवी वैद्यकीय अधिका-यांची पदे निर्माण करणे व नेमणूका. वरील आरोग्य संस्थांच्या स्थावर मालमत्ता/जमिनी, त्यांचे अभिलेख आणि त्या अनुंषंगाने घेणारी प्रकरणे. नगरपालिकेच्या/महापालिकेच्या व जिल्हा परिषदांच्या राज्य कामगार विमा योजना व अन्य आरोग्य संस्था शासनाच्या ताब्यात घेणे. राज्यातील वरील आरोग्य संस्थांच्या मालकीच्या जमिनीचे अभिलेख तयार करणे. वरील आरोग्य संस्थांची बांधकाम विषयक प्रकरणे राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान कार्यक्रमाखालील बांधकामे वगळून. अनुशेष व निर्देशांक समितीने दिलेल्या अहवालावरील कार्यवाही. वरील रुग्णालय/संस्था यासंबंधीची पदनिर्मिती तसेच त्यासंबंधातील सेवार्थ प्रणालीशी संबंधित कार्यासनास वाटप केलेले कामकाज. सार्वजनिक आरोग्य विभाग सोडून इतर खाजगी नर्सिंग स्कूलसाठी लागणाच्या खाटांसाठीच्या बाबी. वरील रुग्णालय/संस्था बांधकामापुर्वी किंवा बांधकाम कार्यरत असताना तसेच कार्यान्वित झाल्यानंतर रुग्णालयाशी संबंधित दैनंदिन देखभाल दुरुस्ती तसेच सर्व पायाभूत सुविधा या बाबी. कोविड सेंटर. पीएम-गतीशक्ती अभियान.
१२	पायाभूत सुविधा कक्ष -२	Fundafac2-phd@mah.gov.in	सर्व मंडळनिहाय नवीन/श्रेणीवर्धन ग्रामीण रुग्णालये व त्यावरील रुग्णालये यांच्या बांधकाम व कार्यान्वयन. मंडळातील रुग्णसेवा, सर्व प्रकारच्या आरोग्य संस्थांची निर्माती, पदनिर्माती व पदांच्या पदवाढीचे तथा स्थायीकरण इत्यादीचे प्रस्ताव. वरील आरोग्य संस्थांच्या अभ्यागत समित्या नियुक्त करणे व सदर समित्यांशी संबंधित बाबी. मानसेवी व सहाय्यक मानसेवी वैद्यकीय अधिका-यांची पदे निर्माण करणे व नेमणूका. आरोग्य संस्थांच्या स्थावर मालमत्ता/जमिन व त्यांचे अभिलेख आणि त्या अनुंषंगाने घेणारी प्रकरणे. सर्व आरोग्य संस्थाची बांधकाम विषयक प्रकरणे व निधी मंजुरी व वितरण. शवविच्छेदन सुविधा निर्माण करणे. द्रामा केअर युनिट. नर्सिंग स्कूल्स (अनुदानाच्या प्रकरणाखेरीज) मान्यता व प्रशासकीय बाबी. नगरपालिकेच्या/महापालिकेच्या व जिल्हा परिषदांच्या व अन्य आरोग्य संस्था शासनाच्या ताब्यात घेणे. क्षय/उरो रुग्णालये. सार्वजनिक आरोग्य विभागांतर्गतच्या नर्सिंग स्कूलसाठी लागणाच्या खाटांसाठीच्या बाबी. रुग्णालय/संस्था बांधकामापुर्वी किंवा बांधकाम कार्यरत असताना तसेच कार्यान्वित झाल्यानंतर रुग्णालयाशी संबंधित दैनंदिन देखभाल दुरुस्ती तसेच सर्व पायाभूत सुविधाया बाबी. संपूर्ण राज्यात आरोग्य संस्था स्थापनेचा बृहत आराखडा (Master Plan) तयार करणे. जम्बो कोविड सेंटर बांधकाम.
१३	संसर्गजन्य आजार-१	cd1-phd@mah.gov.in	खालील राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रम व त्याची अंमलबजावणी व प्रशासकीय बाबी. १. National vector borne disease control program. २. STD (गुप्तरोग नियंत्रण कार्यक्रम). ३. राष्ट्रीय एडस नियंत्रण कार्यक्रम. ४. महाराष्ट्र राज्य एडस नियंत्रण सोसायटी.(MSACS). ५. राष्ट्रीय हत्तीरोग नियंत्रण कार्यक्रम. ६. नारु निर्मूलन कार्यक्रम.

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

१४	संसर्गजन्य आजार-२	cd2-phd@mah.gov.in	खालील राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रम व त्याची अंमलबजावणी व प्रशासकीय बाबी १. राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रम. २. राष्ट्रीय हिवताप निर्मूलन कार्यक्रम. ३. राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम व कुष्ठरोग संस्थांना अनुदान. ४. राष्ट्रीय हेप्यायटिस (काविड) कार्यक्रम. ५. सर्व साथरोग अतिवृष्टीमुळे दुषित झालेल्या पाण्याने पसरलेले साथीचे आजार(इतरत्र न दर्शविलेले संसर्गजन्य रोग/साथरोग). ६. कोविड ७९ साथरोगाच्या अनुषंगाने निधी उपलब्धता (रुग्णालये, मनुष्यबळ इत्यादि तसेच तदनुषंगिक बाबी.)
१५	असंसर्गजन्य आजार-१	ncd1-phd@mah.gov.in	Cardiovascular Disease. असंसर्गजन्य रोग (राष्ट्रीय कार्यक्रम) NPCDCS राष्ट्रीय कर्करोग, मधुमेह, हृदय विकार, पक्षघात नियंत्रण कार्यक्रम. राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रम व नेत्रपेढया. मौखिक आरोग्य कार्यक्रम. राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य कार्यक्रम व मानसिक आरोग्य अधिनियम व त्याबाबतच्या नियमाशी संबंधित. सर्वसाधारण बाबी. (संपूर्ण राज्यासाठी). राष्ट्रीय कर्णबधिरता प्रतिबंध व नियंत्रण कार्यक्रम. National program for palliative care. Fluorosis (राष्ट्रीय फ्ल्युरोसिस कार्यक्रम).
१६	असंसर्गजन्य आजार-२	ncd2-phd@mah.gov.in	व्यसनमुक्ती कार्यक्रम तंबाखुजन्य व अन्य सर्व व्यसनविषयक बाबीबाबतचे संदर्भ (तंबाखू, गुटखा, सिगारेट, मादक पेय, अल्कोहोल, ड्रग्स इत्यादि व्यसनविषयक प्रकरणे). Nutritional deficiency related programs. राष्ट्रीय वृद्धत्व आरोग्य निगा कार्यक्रम. राष्ट्रीय गलगांड नियंत्रण कार्यक्रम. रक्तपेढया व रक्तसंक्रमण सेवा तसेच सर्व मेट्रो ब्लड बैंक. जीवन अमृत सेवा. सर्व ज्ञात/अज्ञात असंसर्गजन्य रोग. घ्युकरमायकोसिस व इतर Post Covid भविष्यात उद्भवू शकणारे असंसर्गजन्य रोग. सिकलसेल ऑनिमिया प्रतिबंध, हिमोफिलिया, थॅलसेमियाच्या सर्व बाबी व रोग नियंत्रण कार्यक्रम व तदनुषिक बाबी.
१७	कुटुंब कल्याण-१	Phd-familywelfare@mah.gov.in	युएनएफपीए सहाय्यित बॉर्डर डिस्ट्रीक्ट प्रकल्प संबंधित बाबी. अर्बन आरसीएच संबंधित सर्व बाबी (युएनएफपीए सहाय्यित वर्धा आरएच प्रोजेक्ट). जर्मन सहाय्यित बेसिक. युरोपियन कमिशन सहाय्यित सेक्टर इन्हेस्टमेंट कार्यक्रम. Collaboration with WHO/UNICEF and Other Development Partners. केंद्र पुरस्कृत जननी सुरक्षा योजना. आरोग्य व कुटुंब कल्याण धोरणाशी संबंधित बाबी व कार्यक्रमाचे मूल्यमापन. लोकसंख्या धोरण. राज्य संकीर्ण निधी. पुरुष नसबंदी, स्त्री नसबंदी शास्त्रक्रिया व त्यामुळे होणारे गुंतागुंती व मृत्युचे प्रकरण. कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाखातील अस्थाई पदांना मुदतवाढ देणे. पोलिओ निर्मूलन कार्यक्रम व त्यांचेशी संबंधित इतर कार्यक्रम/सार्वत्रिक लसटोचणी कार्यक्रम (कोविड लसीकरण व तत्सम बाबी). कुटुंब कल्याण कार्यक्रमासाठी देण्यात येणारे अनुदान. कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाशी संबंधित सर्व प्रशासकीय बाबी, लेखा परिक्षण अहवाल व स्वयंसेवी संस्थांचे कर्मचारीवर्ग व अनुषंगिक बाबी. संघटनात्मक सुविधा-प्रसूती पश्चात केंद्र, नागरी कुटुंब कल्याण केंद्रे, नागरी आरोग्य संस्था, निर्बिजीकरणासाठी राखीव खाटा. कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाच्या इतर कार्यासनामध्ये समन्वयाच्या व संकीर्ण बाबी.
१८	कुटुंब कल्याण-२	Familywelfare2-phd@mah.gov.in	राष्ट्रीय आरोग्य अभियान सोबत समन्वय (आर. सी. एच. संदर्भात). पौंगंडा (यौवन) (Adolescent) अवस्थेतील तरुणांना आरोग्य विषयक सेवा पुरविणे. बालमृत्युबाबत उपाययोजना. Integrated Management of Neo-natal and Childhood illness (IMNCI). शालेय आरोग्य तपासणी. राष्ट्रीय बाल स्वास्थ कार्यक्रम (RBSK). युनिसेफ संदर्भात सर्व बाबी. बालधोरण व बाल हक्क आयोगासंबंधी प्रकरणे. आर. सी. एच. कार्यक्रमासंदर्भात केंद्र शासनाशी समन्वय, आराखडयाच्या सर्व घटकांची अंमलबजावणी, मूल्यमापन. शालेय विद्यार्थ्यांना मोफत चष्ये वाटप. प्रधानमंत्री मातृत्व वंदन योजना (PMMVY). प्रसूतीपूर्व गर्भनिदान तंत्र अधिनियम १९९४. जन्ममृत्यु नोंदणी कायद्याच्या अनुषंगाने उद्भवणाऱ्या बाबी. महाराष्ट्र विवाह मंडळाचे विनियमन व विवाह नोंदणी कायदा तसेच भारतीय. खिश्वन विवाह कायदा १८७२. असिस्टेड

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

			रिप्रोडक्टीव टेक्नोलॉजी. (ART आणि सरोगसी रेग्युलेशन अँकट). मेडीकल टमिनेशन ऑफ प्रेगन्सी अँकट, १९७९ (MTP).
१९	अर्थसंकल्प व लेखा	budget-phd@mah.gov.in	महसूली जमा, विनियोजन लेखे व नागरी अहवालावरील मुद्यांवरील स्पष्टीकरणात्मक झापने तयार करून महालेखापाल यांच्याकडून तपासून (VETT) घेणे. लेखापरिक्षण व लेखापरिक्षा अहवालातील प्रलंबित परिच्छेद. लोकलेखा समिती विषयक सर्व बाबी. महालेखापाल यांच्याकडून प्राप्त होणाऱ्या Warning Slips वर कार्यवाही करणे. सुधारित अंदाजाच्या आधारे महालेखापाल यांच्याकडील अंतिम अनुदानाचा ताळमेळ करणे. चुकीच्या नोंदीचा प्रस्ताव महालेखापालांना पाठविणे. प्रलंबित संक्षिप्त देयकांचा निपटारा. अंदाज समितीची साक्ष व समितीच्या अहवालावर कार्यवाही करणे. केंद्र पुरस्कृत योजनेतर्गत प्राप्त होणाऱ्या सर्व प्रकारच्या अनुदानाच्या उपयोगता प्रमाणपत्राचे समन्वये व अनुदानाचे संनियंत्रण करणे. महसूल विषयक सर्व बाबी. खर्चाचा ताळमेळ (सर्व मागण्यांच्या खर्चाच्या). वित्त आयोग. कार्यालय परिक्षण व क्षेत्रीय स्तरावरील अंतर्गत लेखा परिच्छेद यांचा आढावा. अर्थसंकल्पीय अंदाज. विभागाचे अर्थसंकल्प तयार करणे व अर्थसंकल्पिय तरतुदीचे वितरण. सुधारित अंदाज. अर्थसंकल्पिय व सुधारित तरतुदीचे वितरण. मुख्य लेखाशिर्ष निहाय कॅशफलो विवरणपत्र. लेखा अनुदानाचे बाब निहाय कॅशफलो विवरणपत्र. वित्त मंत्रांचे अर्थसंकल्पावरील अभिभाषण. बीम्स प्रणालीवर कॅशफलो भरणे. वार्षिक योजना नियत व्यय वाटप. राज्य व केंद्र पुरस्कृत योजनांचे विवरणपत्र (विवरणपत्र -१ व २). वार्षिक योजना पुस्तिका प्रकाशन (मराठी व इंग्रजी) (Chapter / Outline). आदिवासी वार्षिक उपयोजना. अनुसूचित जाती वार्षिक उपयोजना. वित्तीय तरतुदीची अ, ब, क विवरणपत्रे. योजनेतर व योजनांतर्गत खर्चाचा आढावा. पुरवणी मागणीच्या अनुंषंगाने बीम्स (ऑनलाईन) प्रणालीवर निधी उपलब्ध करून घेणे व वितरीत करणे. पुरवणी मागणी मान्यतेची प्रकरणे सोडून सर्व अर्थसंकल्पीय बाबी तसेच निधी वितरणासंबंधीच्या सर्व बाबी. कार्यक्रम अंदाजपत्रक छपाई. आदिवासी कार्यक्रम अंदाजपत्रक. लेखा आक्षेपाशी संबंधित मासिक आढावा बैठक. आरोग्य सेवा आयुक्तालयाशी संबंधित किरकोळ खर्चाच्या अनुंषंगाने पुरवणी मागणी बाबत.
२०	खरेदी कक्षा (MMGPA)	mmgpa-phd@mah.gov.in	आरोग्य सेवा संचालनालयांतर्गत सर्व रुग्णालयांसाठी औषधे, यंत्रसामग्री व साधनसामग्री यांची खरेदी करण्यासंदर्भात धोरण निश्चित करणे. आरोग्य विभागासाठी स्वतंत्र दरकरार करणे. खरेदीच्या अनुंषंगाने उद्भवणारी इतर प्रकरणे. रुग्णालयांना पुरवठा करावयाच्या औषधांच्या प्रवतित कार्यपद्धतीमध्ये सुधारणा करणे. रुग्णालय वगळून अशासकीय संस्थांची रुग्णालये इत्यादि आरोग्य संरथांना आयात प्रमाणपत्र देणे. सीमाशुल्क करमाफीसाठी प्रमाणपत्र देणे. रुग्णालय/संस्था सर्व सोयीसुविधांसह कार्यान्वयित झाल्यानंतर राज्य निधीतून सार्वजनिक आरोग्य विभागांतर्गत रुग्णालये/संस्थांसाठी करावयाची खरेदी (कोविडची साथ असेपर्यंत कोविड १९ च्या अनुंषंगाने खरेदी करावयाच्या बाबींसह). महाराष्ट्र वैद्यकीय वस्तु खरेदी प्राधिकरण संबंधित सर्व बाबी. Public health warehouse and related issues
२१	आरोग्य शिक्षण	healtheducation-phd@mah.gov.in	आईसी ब्युरो व प्रसिद्धी विषयक कार्यक्रम. HI & VS (जीवनविषयक आकडेवारी, ब्युरोच्या सर्व प्रशासकीय बाबीं.) All issues related to the state Health Resources Center (SHSRC). व्यवयसायिक क्षेत्रातील सामाजिक बांधिलकीची क्षेत्रे (CSR)
२२	Tribal Cell	Tribalcell-phd@mah.gov.in	गाभा समिती व मिशन मेळघाट (माता बाल संगोपन विषयक मेळघाट भागातील कुपोषण). प्रधान मंत्री जनमन योजना. विशेषत: आदिवासी भागांवर लक्ष केंद्रित करेल; तसेच अनुसूचित जमातींसाठी विशिष्ट आरोग्य विषयक गरजांवर भर देईल आणि माहिती संकलित करेल. (तथापि, आदिवासी संबंधी विभागांतर्गत कार्यरत असलेल्या योजना व कार्यक्रम संबंधित कार्यासनेच बघतील). अदिवासी क्षेत्र नक्षलप्रस्त क्षेत्र व इतर मागास भागासाठी शासनाने केलेला विशेष कृती कार्यक्रम. आदिवासी आरोग्य राज्य माहिती समितीचे कामकाज. आदिवासी भागासाठी नवसंजीवनी

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

			योजनेतर्गत मातृत्व अनुदान योजना व दाई बैठक योजना पाडा स्वयंसेवक योजना. नवसंजिवनी विषयक सर्व बाबी.
२३	समन्वय	coord2-phd@mah.gov.in	<p>विधानमंडळ कामकाजाचे समन्वय. पंचायत राज समितीच्या सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या विषयीच्या शिफारशीवर कारवाई. विधीमंडळाच्या अन्य समित्यांचे कामकाज (अंदाज समिती वगळून). सार्वजनिक आरोग्य विभागामधील प्रलंबित आश्वासने व त्यांचा निपटारा. प्रश्न वगळता लक्षवेधी सूचना, अर्धा तास चर्चा व इतर आयुधे यामधील महत्वाचा निर्णयात्मक रोख तसेच मुख्य भाग/मागणी कोणत्या कार्यासनाशी संबंधित आहे, हे उरवून प्रकरण संबंधित कार्यासनास चिन्हांकित करणे (असे चिन्हांकन केलेले प्रकरण ज्या कार्यासनाकडे अग्रेषित केले आहे, त्यांनीच ते हाताळणे आवश्यक राहील). विभागाशी संबंधित नसलेले कोणतेही विधीमंडळ कामकाजाचे टपाल समन्वय-१ कार्यासनास प्राप्त झाल्यास समन्वय-१ ने ते टपाल परस्पर संबंधित विभागास हस्तांतरीत करावे. (सदर टपाल विभागातील कोणत्याही कार्यासनास चिन्हांकित करु नये). विभागाच्या अनुषंगाने मंत्रीमंडळाने घेतलेल्या निर्णयाबाबत केलेल्या कार्यावाहीची एकत्रित माहिती पाठविणे. इतर कार्यासनाशी संबंधीत नसलेले परंतु आरोग्य विभागाशी संबंधित असलेले सर्व विषय. विभागातील सर्व समन्वय व संकिर्ण बाबी. मागासवर्गीय व अपंगाचे आरक्षण यासंदर्भातील माहिती अद्यावत ठेवणे. राज्यपालांचे अभिभाषण. विशेष कार्य कक्षाशी (वि.का.क.) संबंधीत प्रकरणांचा समन्वय. माहितीचा अधिकार कायदा २००५ बाबतच्या विभागातील दोनपेक्षा जास्त कार्यासनांशी संबंधित प्रकरणाचा समन्वय. विभागातील कोणत्याही कार्यासनांशी संबंध नसलेल्या विषयाबाबतचा माहिती अधिकार कायद्यातंर्गत प्राप्त अर्ज. किमान गरजा कार्यक्रम व त्यांची अमलबजावणी. केंद्र शासन/इतर राज्यातील अतिथी दौऱ्याबाबतची प्रकरणे. विधानमंडळ कामकाज सोडून विभागातील एकापेक्षा जास्त कार्यासनांशी संबंधित असेलेले विषय, न्यायालयीन प्रकरणे, सेवाविषयक बाबी, लोक आयुक्त प्रकरणे, अन्य कोणतीही प्रकरणे तसेच विषयसूचीमध्ये विविक्षितपणे कोणत्याही कार्यासनास वाटप करून दिलेले नसतील असे विषय/संकीर्ण बाबी परंतु सार्वजनिक आरोग्य विभागाशी संबंधित असतील अशा सर्व बाबी समन्वय-२ कार्यासनाने हाताळाव्यात. याबाबत समन्वय-२ कार्यासनाने संबंधित कार्यासनांकडून माहिती गोळा करून घेऊन त्याचे समन्वय करून ती ज्या कार्यासनाने/विभागाने मागितलेली आहे त्यास पाठविणे, अशा तसेच विभागातील एकापेक्षा जास्त कार्यासनांच्या समन्वयक विषयाबाबतच्या बैठकीचे नियोजन/आयोजन करणे/इतिवृत्त तयार करणे, मान्य इतिवृत्त संबंधित सर्वांना निर्गमित करणे. विभागाच्या अधिनस्त क्षेत्रीय कार्यालयाच्या अनुषंगाने सर्व पदांचा आकृतीबंध तयार करणे. केआरए (KRA). आरोग्यविषयक अन्य विभागाच्या योजना व तदनुषंगिक बाबी. विविध समित्यांचे कामकाज. e-HRMS प्रणाली राबविण्यासाठी nodal desk. आंतरविभागीय समन्वय.</p>
२४	नोंदणी शाखा	regustry-phd@mah.gov.in	<p>विभागात येणारी सर्व पत्रे, संदर्भ स्विकारून त्यांची नोंदणी करणे व वाटप. विभागातून बाहेर जाणा-या पत्रांची नोंद घेऊन ती निर्गमित करणे. लेखन सामग्री/लेखे ठेवणे/पुरवठा करणे व साठा रजिस्टरमध्ये नोंदी घेऊन साठा रजिस्टर अद्यावत करणे. विभागातील सर्व फर्नीचरची तसेच यंत्रसामग्रीची नोंद Dead Stock Register मध्ये घेणे. शासकीय मुद्रांकाचा हिशोब ठेवणे व संबंधित रजिस्टरमध्ये त्याबाबत वेळोवेळी नोंदी घेणे. फ्रॅक्टीनिंग मशीनमधील रकमेचा हिशोब ठेवणे व मशीनचे परिरक्षण इत्यादी. वर्ग-४ कर्मचा-यांवर देखरेख नियंत्रण/ उपस्थिती. निष्क्रीय वस्तूंची विल्हेवाट. विभागातील यंत्रसामग्रीची दुरुस्ती उदा. झोरांक्स/फेक्स/फ्रॅक्टीनिंग/रोनियो इत्यादी. अधिकार्यांना अनुज्ञेय वस्तूंचा पुरवठा करणे. दूरध्वनी, स्टेशनरी, फर्नीचर, झोरांक्स, संगणक, रोनिओ मशीन व फेक्स यंत्रे पुरवठा व त्याचे परिरक्षण. खुद कार्यालयाच्या बैठक व्यवरथेशी संबंधित बाबी. माहिती अधिकार अधिनियमांतर्गत नोंदणी शाखेस प्राप्त झालेल्या अर्जातील विषय एका कार्यासनाशी संबंधित असेल तर तो संबंधित कार्यासनाकडे पाठविणे, जर सदर माहिती अधिकार अर्जातील विषय एकापेक्षा अधिक कार्यासनांशी संबंधित असेल तर असा माहिती अधिकार अर्ज सरसकट छायांकित प्रती</p>

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

			काढून सर्वच कार्यासनांना पाठवू नये, यामध्ये प्रथम ज्या कार्यासनाशी संबंधित विषय असेल त्या कार्यासनाकडे पाठविण्याची कार्यवाही करणे. (ज्या कार्यासनाकडे प्रकरणे पाठविले त्या कार्यासनाने माहिती अधिकार अधिनियमाप्रमाणे कार्यवाही करावी). विभागाशी संबंधित नसलेले (विधानमंडळ विषयक कामकाज वगळता) टपाल/संदर्भ, नोंदणी शाखा कार्यासनाने परस्पर संबंधित विभागास पाठविण्याची कार्यवाही करणे. (सदर टपाल विभागातील कोणत्याही कार्यासनास विन्हांकित करू नये). नोंदणी शाखेने विभागातील एखाद्या कार्यासनास विन्हांकित केलेले टपाल त्या कार्यासनाने स्थिकारणे आवश्यक राहील. (जर सदर टपाल संबंधित कार्यासनाशी संबंधित नसेल तर तसे ठोस कारण देऊन. स्वाक्षरी व दिनांकासह टपाल नोंदणी शाखेने परत घेऊन त्यावर कार्यवाही करणे. Right to Service Related matters
२५	विधी कक्ष	phd-legal@mah.gov.in	विभागातील सर्व न्यायालयीन प्रकरणी कायदेविषयक अभिमत देणे. विभागातील सर्व न्यायालयीन प्रकरणी परिच्छेदनिहाय अभिप्रायांची छाननी करून अभिप्राय देणे. न्यायालयात शपथपत्र दाखल करण्यास मदत करणे. विभागातील सर्व न्यायालयीन प्रकरणांसाठी नोडल ॲफिसर. विभागातील न्यायालयीन प्रकरणातील समन्वय तसेच न्यायालयीन प्रकरणाची अद्यावत माहिती ठेवणे. विधी विषयक संगणक प्रणाली कार्यान्वित करणे.
२६	नियमन व धोरण	policy-phd@mah.gov.in	राज्य आरोग्य धोरण व राज्य आरोग्य पर्यटन धोरण. प्रयोगशाळा नियमन. बॉम्बे नर्सिंग होम ॲक्टचे बळकटीकरण. खाजगी रुग्णालय नियमन. डॉक्टरांवरील व आरोग्य संस्थेवरील हल्ल्याच्या अनुषंगाने हल्ल्यापासून संरक्षण व नुकसान भरपाई/इत्यादिच्या अनुषंगाने करावयाच्या उपाययोजना/धोरणात्मक बाबी. इंडियन एपिडेमिक ॲक्ट व अंमलबजावणी. नागरी संरक्षण व आपातकालीन व्यवस्थापन (डिझास्टर मॅनेजमेंट).
२७	ई-गवर्नन्स (Technology)	egov-phd@mah.gov.in	सार्वजनिक आरोग्य विभाग व एन.एच.एम.संबंधी ई-गवर्नन्स संबंधित सर्व बाबी. विभागाचा (खुद्द) संगणक कक्ष व विभागातील/कामाचे संगणकीकरण व त्याचे समन्वय, विभागाची वेबसाईट अद्यावत ठेवणे, संचालक, माहिती व तंत्रज्ञान यांचेशी समन्वय ठेवणे व वेळोवेळी प्रशिक्षण आयोजित करणे. Maharashtra State Drone Project शी संबंधित सर्व कामे व समन्वय. Public Health Technology mission. MedLEaPR Software. Public Grievances & All Portals (PG Portal, CP Grams, Apale sarakar).
२८	आस्थापना (खुद्द)	Estatt-phd@mah.gov.in	खुद्द विभागातील अधिकारी/कर्मचाऱ्यांच्या सर्व सेवाविषयक बाबी. खुद्द विभागासाठी नवीन पदे निर्माण करणे/ पदे पुढे चालू ठेवणे. खुद्द विभागाशी संबंधित आकस्मिक खर्चाची विलंबित देयके. खुद्द विभागाशी संबंधित लेखा कार्यालयाकडून आलेले निरीक्षण अहवाल. खुद्द विभागातील अधिका-यांच्या व कार्यालयाच्या वापरात असलेली वाहने व त्यांचे परिरक्षण व अन्य बाबी. खुद्द विभागातील अधिकारी/कर्मचाऱ्यांच्या प्रशिक्षण विषयक बाबी. खुद्द विभागातील अधिकारी/कर्मचाऱ्यांच्या वेतननिश्चिती, विभागातील कर्मचाऱ्यांसंदर्भात आश्रामीत प्रगती योजना. खुद्द विभागातील अधिकारी/ कर्मचाऱ्यांना अनुज्ञेय असलेले सर्व प्रकारचे अग्रीम व ना-परतावा अग्रीम. विभागातील प्रलंबित प्रकरणांची (Arrears List) माहिती अद्यावत ठेवणे व सामान्य प्रशासन विभागास पाठविणे. प्रलंबित प्रकरणे. मुख्यमंत्री वॉर रुम. Office Reform. दिवसांचा कृती कार्यक्रम. विक्रेत्रीकरण. Delegation of Powers. Field Report Unit. जिल्हा स्तरीय अधिकाऱ्यांशी समन्वय
२९	रोखशाखा	ddocash.phd-mh@mah.gov.in	सर्व प्रकारची देयके तयार करणे. दैनंदिन व्यवहाराचे लेखे व्यवस्थित ठेवणे (रोकड वही लिहिणे वगैरे). अर्थसंकल्प/सुधारित अर्थसंकल्प तयार करण्यासाठी विनियोजन लेखे तयार करण्यासाठी माहिती पुरविणे व खर्च ताळमेळ (रोख कार्यासनाशी संबंधित). शासकीय पैसा जमा करणे व त्याचा भरणा करणे. अधिकारी व कर्मचाऱ्यांच्या आयकराची परिगणना करणे. आयकर, घरभाडे भविष्य निर्वाह निधीची वर्गणी आणि भविष्य निर्वाह निधी अग्रीम वसूली, उत्सव अग्रीम, शासकीय कर्जाचे हाप्ते वगैरे सर्व प्रकारच्या मुलत: देयकातच करावयाच्या वसुल्यासंबंधातील परिशिष्टे/दाखले तयार

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

			करणे. कर्मचारीवृदांच्या वार्षिक वेतनवाढीच्या नोंदी सेवापुस्तकात घेणे. प्रवासभत्ता, प्रवासभत्ता अग्रिम, उत्सव अग्रिम आणि इतर अग्रिमांबाबत देयके तयार करणे. खुद विभागाशी संबंधीत लेखा परीक्षा ज्ञापने व लेखा परीक्षा आक्षेप यांची उत्तरे देणे. अंतिम वेतन प्रमाणपत्र तयार करणे. विभागातील अधिकारी व कर्मचारी यांच्या वेतन भर्ते व मानधन यावर होणारा खर्च तसेच विभागामध्ये होणारा आकस्मिक खर्च यांचा मेळ घालणे. वेतन पट (Acquaintance Roll) तयार करणे. कर्मचा-यांची सेवापुस्तके अद्यावत ठेवणे. सर्व प्रकारची पुरवणी देयके तयार करणे. चतुर्थश्रेणी कर्मचा-यांचे भविष्य निर्वाह निधी लेखे व्यवस्थित ठेवणे. तृतीयश्रेणी कर्मचा-यांचे भविष्य निर्वाह निधीच्या मुख्य सूची अद्यावत ठेवणे. व्यवसाय, व्यापर, आजीविका आणि रोजगार अधिनियम १९७५ खालील करांची वसूली.
३०	ई- एचआरएमएम		सेवाकर्मी कार्याक्रमाअंतर्गत सेवाविषयक बाबीच्या डीजीटल पोर्टलवर सेवापुस्तके अद्यावत करणे.

१. आरोग्य सुविधा

भारतीय घटनेच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार नागरीकांचे आरोग्य संवर्धन हे कल्याणकारी राज्य शासनाचे कर्तव्य आहे. सर्वसाधारणपणे सामान्य नागरीकास आजारी असल्यास त्यास बरे करणे एवढाच मर्यादित दृष्टीकोन सर्वजनिक आरोग्य सेवेचा नसून नागरीकांच्या शारिरिक स्थितीबरोबरोच त्यांचे मानसिक व सामाजिक स्थितीसुध्दा निरोगी व निकोप राहील अशी परिस्थिती निर्माण करणे हे सुध्दा आहे. जनजीवनाच्या अन्न, पाणी व वस्त्र या मूलभूत गरजांबरोबरच वैद्यकीय सेवा पुरविणे ही आजच्या काळात मुलभूत गरजेचा एक भाग बनत चालली आहे.

आरोग्य हे अनुवंशिकता, बाह्य वातावरण, सामाजिक स्थिती व आर्थिक स्थिती यावर अवलंबून असते. आरोग्य संवर्धनासाठी चांगल्या आहार सवयी, वैयक्तीक स्वच्छता, परिसर स्वच्छता, व्यसनमुक्त राहणीमान इत्यादी गोष्टी आपण होऊन अंगी बाळगणे आवश्यक आहे.

सर्वजनिक आरोग्य ही सुराज्याच्या कल्पनेची एक महत्वाची बाब आहे. महाराष्ट्र राज्याच्या आरोग्य विभाग खात्यावर या राज्यातील लोकांच्या आरोग्याची रुग्णालयात दिल्या जाणाऱ्या उपचारांची जबाबदारी आहे. आरोग्य सेवा सुसुत्रातबधरित्या पुरविण्यासाठी व त्यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी (१) आरोग्य सेवा संचालनालय, (२) राज्य कामगार विमा योजना आयुक्तालयांची निर्मिती करण्यात आलेली आहे.

आरोग्य सेवा संचालनालया मार्फत राज्यात खालीलप्रमाणे त्रिस्तरावर आरोग्य सेवेची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यात येते.

अ) राज्यात विशिष्ट आरोग्य कार्यक्रम राबविण्यासाठी स्वतंत्र कार्यालय प्रमुखांची कार्यालये स्थापित करण्यात आलेली आहेत. सदरील कार्यालये पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) अतिरिक्त संचालक आरोग्य सेवा (मानसिक आरोग्य), मुंबई.

- १) राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार सर्व प्रादेशिक मनोरुग्णालयात सेवासुविधा पुरविणे
- २) राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान कार्यक्रमांतर्गत सर्व प्रादेशिक मनोरुग्णालयात रुग्ण समिती स्थापन करून उपलब्ध निधीद्वारे राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य कार्यक्रम राबविणे.
- ३) राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य कार्यक्रमांतर्गत पुनर्वसन प्रकल्प कार्यक्रमांतर्गत व्यवसायोपचाराचे बळकटीकरण करणे

२) अतिरिक्त संचालक आरोग्य सेवा (राज्य कुटुंब कल्याण कार्यक्रम) पुणे

देशात कुटुंब कल्याण हा कार्यक्रम सन १९५२ पासून सुरु करण्यात आला आहे. तसेच महाराष्ट्र राज्यात हा कार्यक्रम १९५७ पासून शासकीय पातळीवर सुरु झाला. केंद्र शासनाने आखून दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वानुसार पूर्णपणे केंद्र शासनाने केलेल्या आर्थिक तरतुदीतून हा कार्यक्रम राबविण्यात येतो.

राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान अंतर्गत प्रजनन आणि बाल आरोग्याच्या सेवा या कार्यक्रमातून दिल्या जातात व त्या अनुषंगाने जन्मदर, बालमृत्यूदर, माता मृत्यू दर व मृत्यु दरात घट करण्याचे प्रयत्न केले जात आहेत. सर्वजनिक आरोग्य विभागाच्या नागरी व ग्रामीण क्षेत्रात प्रस्थापित असलेल्या आरोग्य सेवा यंत्रणेद्वारे कुटुंब नियोजनाच्या मुख्यतः पाच पद्धतीच्या

सेवा/साधने लोकांना देण्यात येतात. यामध्ये पुरुष शस्त्रक्रिया, स्त्री शस्त्रक्रिया, स्त्रीयांसाठी तांबी आणि तोंडावाटे घेण्याच्या संतती प्रतिबंधक गोळ्या पुरुषांसाठी निरोध यांचा समावेश आहे. यामध्ये एन.एस.व्ही. व इमर्जन्सी कॉन्ट्रासेप्टीव्हचा अंतर्भाव

करण्यात आला आहे. संपूर्ण राज्यात हा कार्यक्रम ३३ जिल्हा परिषदा व २९ महानगरपालिका मार्फत राबविला जातो. या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीकरिता दर वर्षी केंद्र शासनातर्फे देण्यात येणा-या उदिष्टांची पद्धत बदलून १९८६-८७ या वर्षापासून हा कार्यक्रम केंद्रशासनाच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार संपूर्ण राज्यात स्वयं उद्दिष्ट तत्वावर राबविण्यात येत आहे.

सदरहु कार्यक्रम आरोग्य खात्याचे सचिव व आयुक्त (कुक) यांचे मार्गदर्शनाखाली राबविला जातो. त्यांच्या आदेशाप्रमाणे व मार्गदर्शनाप्रमाणे राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय, पुणे कुटुंब कल्याण कार्यक्रम राबविते. जिल्हा कुटुंब कल्याण कार्यालये, शहर कुटुंब कल्याण कार्यालये, स्वयंसेवी संघटना, महिला संघटना व खाजगी वैद्यकीय अधिकारी अशा अनेक संस्थांद्वारे शहरी व ग्रामीण भागात कुटुंब कल्याण कार्यक्रम राबविण्यात येतो.

३) सहसंचालक आरोग्य सेवा (हिवताप, हत्तीरोग व जलजन्यरोग) पुणे.

महाराष्ट्र राज्यात १९५३ ते १९५८ या कालावधीत राष्ट्रीय हिवताप नियंत्रण योजना (NMCP) कार्यान्वित होती. त्यानंतर १९५८ मध्ये योजनेचे राष्ट्रीय हिवताप निर्मुलन योजनेत (NMEP) रूपांतर झाले. परंतु १९६५ नंतरच्या काळात राज्यातील हिवतापाचे प्रमाणात वाढ झाल्याने १९७७ पासून राज्यात हिवतापाच्या सुधारित योजनेची (MPO) अंमलबजावणी सुरु झाली.

सुधारित योजनेची उद्दीप्ते :-

१. हिवताप रुग्णांचे प्रमाण कमी करणे.
२. हिवतापाने होणारे मृत्यू टाळणे.
३. औद्योगिक व शेतकी कार्यावर हिवतापाचा परिणाम होऊ न देणे.
४. आतापर्यंत मिळविलेले यश टिकविणे.

साथरोग नियंत्रण :-

जलजन्य आजारांचे उद्देक टाळण्यासाठी प्रतिबंधात्मक व नियंत्रणात्मक उपाययोजना करणे.

जिल्हास्तरीय आरोग्य यंत्रणेस वेळोवेळी आवश्यक त्या मार्गदर्शक सूचना देणे.

पाणी गुणवत्ता नियंत्रण.

ब्लिंचिंग पावडर गुणवत्ता नियंत्रण.

जलजन्य आजाराचे रुग्ण व मृत्यू कमी करण्यासाठी प्रयत्न करणे.

जलजन्य आजार टाळण्यासाठी सर्वसामान्य जनतेचे आरोग्य शिक्षण.

पाणीपुरवठा विभाग, ग्रामविकास आणि नगर विकास विभागाशी आंतरविभागीय समन्वय ठेवणे.

राष्ट्रीय किटकजन्य रोग नियंत्रण कार्यक्रमाची उद्दिष्टे :-

हिवताप, डेंगीताप, जे.ई. ने होणा-या मृत्युचे प्रमाण ५० टक्के कमी करणे व रुग्णसंख्या नियंत्रणात ठेवणे. सन २०१५ पर्यंत बाह्यलक्षणेयुक्त हत्तीरोगाचे निर्मुलन करणे.

योजनेची कार्यपद्धती :-

सहसंचालक आरोग्य सेवा (हिवताप, हत्तीरोग व जलजन्य आजार) पुणे हे राज्यस्तर कार्यक्रम प्रमुख आहेत व ते सर्व योजनेवर नियंत्रण ठेवतात. सहसंचालक आरोग्य सेवा (हिवताप, हत्तीरोग व जलजन्य आजार) पुणे यांना सहाय्यक संचालक, आरोग्य सेवा (हत्तीरोग) पुणे व राज्य किटक शास्त्रज्ञ सहाय्य करतात. त्याचप्रमाणे प्रादेशिक स्तरावर सहाय्यक संचालक, आरोग्य सेवा (हिवताप) व जिल्हा स्तरावर जिल्हा हिवताप अधिकारी हे सहाय्य करतात.

४) सहसंचालक आरोग्य सेवा (कुष्ठरोग व क्षयरोग) पुणे

सहसंचालक आरोग्य सेवा (कुष्ठरोग), पुणे यांचेकडे क्षयरोग कार्यक्रमाची अतिरिक्त जबाबदारी सोपविण्यात आली असून पदनामाचे रूपांतर सहसंचालक आरोग्य सेवा (कुष्ठरोग व क्षयरोग) पुणे असे करण्यात आले आहे. राज्याचे (कुष्ठरोग) निर्मुलनाचे (सर्वकष तांत्रिक व प्रशासकीय) काम पाहतात व त्यांचे कामात सहाय्यक संचालक आरोग्य सेवा (कुष्ठरोग) मुख्यालय हे मदत करतात.

कुष्ठरोग समस्येचे परिणाम जाणून घेणे व निरनिराळ्या केंद्रांनी केलेल्या कामाचे मूल्यमापन करणे याकरिता एक नमूना पाहणी व मूल्यांकन पथक स्थापन करण्यात आले आहे. आदिवासी भागातील कुष्ठरोग समस्येची व्याप्ती जाणून तेथील कामाचे मूल्यमापन करण्याकरिता क्षेत्रीय कृष्टरोग पथक (आदिवासी) स्थापन करण्यात आलेले आहे. या दोन्ही पथकाचे प्रमुख सहाय्यक संचालक आरोग्य सेवा वर्ग-१ दर्जाचे अधिकारी आहेत. उपसंचालक प्रभारी मंडळ हे त्यांच्या भागातील कर्मचा-यांच्या प्रशासकीय व आर्थिक कामावर नियंत्रण ठेवतात. तसेच तांत्रिक कामावर देखरेख करण्याकरिता प्रत्येक जिल्ह्याला सहाय्यक संचालक, आरोग्य सेवा (कुष्ठरोग) नेमलेले आहेत. जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद हेसुध्दा हा कार्यक्रम जिल्ह्यातील ग्रामीण भागात राबवितात.

५) सहसंचालक (अंधत्व निवारण कार्यक्रम) मुंबई-:

१) अतिरिक्त संचालक आरोग्य सेवा :-

राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रम : १९७६ सालापासून सुरु करण्यात आला असून ११ व्या पंचवार्षिक योजनेचे शेवटी (२०१२) अंधत्वाचे प्रमाण ०.८ टक्के आणण्याचे उद्दिष्टे असून २०२० पर्यंत हे प्रमाण ०.३पर्यंत आणावयाचे आहे (२००१-०३) मध्ये अंधत्वाचे प्रमाण १.१ टक्के व (२००६-२००७) मध्ये हे प्रमाण १ टक्का होते.

६) उपसंचालक आरोग्य सेवा (गलगंड) मुंबई-:

भारत सरकारने सन १९९२मध्ये, राष्ट्रीय गलगंड नियंत्रण या कार्यालयाचे नाव बदलून/राष्ट्रीय आयोडिन न्यूनता विकार नियंत्रण कार्यक्रम असे केलेले आहे. शरीरातील आयोडिनच्या न्यूनतेमुळे गलगंड क्रिटीनिझम व शरीराची वाढ खुंटणे यासारख्या स्थिती संभवतात. गळ्यासमोरील फुलपाखराच्या आकाराच्या थॉयरॉइड ग्रंथीची वाढ होते त्यालाच गलगंड म्हणतात.

राज्यात २३ जिल्हांमध्ये राष्ट्रीय आयोडिन न्यूनता विकार नियंत्रण कार्यक्रमांची अंमलबजावणी सुरु आहे.

ब) प्रादेशीक कार्यालये

आरोग्य सेवेच्या अमंलबजावणीसाठी राज्यातील जिल्हातील खालील प्रमाणे आठ विभागात विभागणी करण्यात आलेली आहे.

१. उपसंचालक आरोग्य सेवा, मुंबई मंडळ, ठाणे
२. उपसंचालक आरोग्य सेवा, पुणे मंडळ, पुणे
३. उपसंचालक आरोग्य सेवा, नाशिक मंडळ, नाशिक
४. उपसंचालक आरोग्य सेवा, कोल्हापूर मंडळ, कोल्हापूर
५. उपसंचालक आरोग्य सेवा, लातूर मंडळ, लातूर
६. उपसंचालक आरोग्य सेवा, अकोला मंडळ, अकोला
७. उपसंचालक आरोग्य सेवा, नागपूर मंडळ, नागपूर
८. उपसंचालक आरोग्य सेवा, संभाजी नगर, संभाजीनगर

क) जिल्हास्तर :- यामध्ये सर्व जिल्हा रुग्णालये व जिल्हा आरोग्य अधिकारी कार्यालये आणि अ मध्ये नमूद कार्यक्रम प्रमुखांच्या अंतर्गत कार्यालये यांचा समावेश होतो. जिल्हात आणि जिल्हातील आरोग्य सेवा आणि कार्यक्रम यांचेवर प्राथमिक देखरेख ठेवण्याची व जिल्हातील आरोग्य व्यवस्था सुरक्षीत पार पाडावयाची महत्वाची जबाबदारी या स्तरावर आहे.

छ) तालुका/गावस्तर-: यामध्ये सर्व उपजिल्हा रुग्णालये, ग्रामीण रुग्णालये, प्राथमिक आरोग्य केंद्र, प्राथमिक आरोग्य पथक, उपकेंद्र यांचा समावेश होतो, आरोग्य सेवेचे हे टोक असून तळागाळातील जनतेपर्यंत आरोग्य सेवा प्रभावीपणे पोहोचवण्याचे व राबविण्याचे कार्य या संरथांमार्फत केले जाते.

आरोग्य सेवा संचालनालय हे प्रामुख्याने वैद्यकीय सहाय्य, संसर्गजन्य रोगाचे नियंत्रण, कुटुंब कल्याण, माता व बाल संगोपन, प्रदुषिकरण प्रतिबंधित स्वच्छता, सक्स आहार सेवा आणि आरोग्य शिक्षण व संपर्क, आरोग्य आकडेवारी व संशोधन, सार्वजनिक प्रयोगशाळेद्वारे निरीक्षणे नोंदणे, समाजाच्या प्राथमिक आरोग्याची काळजी हा हेतू लक्षात घेऊन सार्वजनिक आरोग्य या विभागाची प्रमुख्य उद्दिष्ट ये ठरविण्यात आली आहेत.

- (१) रोगांचे प्रतिबंध व नियंत्रण
- (२) रुग्णालय व दवाखाने व नागरी आरोग्य सेवा
- (३) कुटुंब कल्याण / माता बाल संगोपन
- (४) आहार विषयक सल्ला

(५) आरोग्य शिक्षण

साथीच्या रोगांना प्रतिबंध व त्याचे नियंत्रण करणे हा सार्वजनिक आरोग्य सेवेचा एक अत्यंत महत्वाचा कार्यक्रम आहे. गेल्या २५ वर्षांत निरनिराळ्या नियंत्रण उपाययोजना अंमलात आणल्याने देवी या रोगाचे समूळ उच्चाटन झाले असून नारु या रोगाचेही जवळपास पुर्ण उच्चाटन झाले आहे. तसेच प्लेग, पटकी, हिवताप, कुष्ठरोग व क्षयरोग हे अंशतः आटोक्यात आले आहेत. अवर्षण / पूर/भुकंप या सारख्या आकस्मिक संकटांचा मुकाबला करण्यासाठी व इतर प्लेगसहश्य रोगांचे उच्चाटन करण्यासाठी राज्यात प्रतिबंधत्माक / उपचारात्मक कार्यक्रम जारी ठेवणे हे आरोग्य संचालनालयाचे अविभाज्य कार्य ठरले आहे. शासनाने खालील आरोग्य कार्यक्रम महाराष्ट्रात कार्यान्वित केले आहेत:-

- (१) राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रम.
- (२) राष्ट्रीय हिवताप नियंत्रण कार्यक्रम.
- (३) राष्ट्रीय हत्तीरोग नियंत्रण कार्यक्रम.
- (४) प्लेग प्रतिबंधक संघटना
- (५) साथरोग नियंत्रण कार्यक्रम
- (६) नारु निर्मूलन कार्यक्रम
- (७) कुष्ठरोग नियंत्रण कार्यक्रम
- (८) क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रम
- (९) राष्ट्रीय आयोडीन न्युनता विकार नियंत्रण कार्यक्रम

निवारक उपचाराकडून प्रतिबंधक उपचारावर व शहराकडून ग्रामीण विभागावर वाढता भर दिला आहे. राज्यातील ग्रामीण जनतेला ज्या खाली संस्थामार्फत आरोग्य सेवा पुरविण्यात येतात त्या खालीलप्रमाणे:-

- १) आरोग्य उपकेंद्रे
- २) प्राथमिक आरोग्य केंद्रे
- ३) ग्रामीण रुग्णालये / उपजिल्हा रुग्णालये.

सदर पद्धतीत संदर्भ सेवा समजण्यात येते आणि ग्रामीण रुग्णालयातील उपचारानंतर आवश्यकतेनुसार रुग्णास जिल्हा रुग्णालयाकडे पाठविले जाते. राज्यात कार्यरत असलेल्या आरोग्य संस्थांची संख्या व क्षमता याची माहिती परिशिष्ठ-एक मध्ये देण्यात आली आहे.

२. राज्य आरोग्य हमी सोसायटी

सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या अधिपत्याखाली राज्य आरोग्य हमी सोसायटी कार्यरत आहे. सार्वजनिक आरोग्य विभागाकडील शासन निर्णय क्र.मफुयो-२०१६/प्र.क्र.३३१/आरोग्य-६, दि.१२ ऑगस्ट, २०१६ अन्वये सोसायटी रजिस्ट्रेशन अॅक्ट, १८६० (१९८० चा अधिनियम क्र.२१) च्या तरतुदीनुसार, -राज्य आरोग्य हमी सोसायटी० स्थापन करण्यास व सदर अधिनियमातील तरतुदीनुसार पंजीबद्ध करण्यास मान्यता देण्यात आली. या निर्देशानुसार, -राज्य आरोग्य हमी सोसायटी० पंजीबद्ध करण्यात आली आहे.

राज्य आरोग्य हमी सोसायटीमार्फत एकत्रित आयुष्मान भारत - प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजना व महात्मा ज्योतिराव फुले जन आरोग्य योजना राबविली जात आहे.

राज्य आरोग्य हमी सोसायटीची रचना — सदर सोसायटीचे राज्य आरोग्य हमी सोसायटीचे दैनंदिन प्रशासकीय कामकाज तसेच अधिपत्याखालील योजनांचे नियंत्रण व नियमन मुख्य कार्यकारी अधिकारी पाहतात. मुख्य कार्यकारी अधिकारी हे अखिल भारतीय सेवेतील अधिकारी आहेत. त्यांना सहाय्य करण्याकरिता मुख्यालय स्तरावर उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी, वित्तीय सल्लागार व सहाय्यक संचालक (आरोग्य सेवा) हे प्रतिनियुक्तीवरील शासकीय अधिकारी तसेच अन्य कंत्राटी अधिकारी व कर्मचारी कार्यरत आहेत. त्याचप्रमाणे क्षेत्रीय स्तरावर क्षेत्रीय व्यवस्थापक व जिल्हा स्तरावर जिल्हा समन्वयक यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे

महात्मा ज्योतिराव फुले जन आरोग्य योजना व आयुष्मान भारत - प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजना – सर्वसाधारण माहिती

महात्मा ज्योतिराव फुले जन आरोग्य योजना राज्यात दि.२ जुलै २०१२ पासून राज्यात राबविण्यात येत आहे. ही राज्य शासनाची महत्वाकांक्षी योजना असून सुरुवातीला कमी उत्पन्न असलेल्या कुटुंबांसाठी सुरु करण्यात आली आणि नंतर वेळोवेळी इतर लाभार्थी गट त्यामध्ये समाविष्ट करण्यात आले.

आयुष्मान भारत - प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजना दि.२३ सप्टेंबर, २०१८ पासून भारत सरकारव्वारे लागू करण्यात आली. या योजनेकरिता येणाऱ्या खर्चाची विभागणी भारत सरकार आणि महाराष्ट्र शासन यांच्यामध्ये ६०:४० च्या प्रमाणात आहे .ही योजना राज्याच्या महात्मा ज्योतिराव फुले जन आरोग्य योजनेसोबत एकत्रितपणे राबविण्यात येत आहे.

महाराष्ट्र शासनाने दि.२८ जुलै २०२३ रोजीच्या शासन निर्णयाद्वारे राज्यातील सर्व कुटुंबांसाठी महात्मा ज्योतिराव फुले जन आरोग्य योजना लागू करण्याचा निर्णय घेतला आणि चालू योजनेची व्याप्ती वाढवली. त्यानुसार दि.१ जुलै २०२४ पासून विस्तारित कार्यक्षेत्रासह एकात्मिक योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेत महाराष्ट्रातील सर्व लोकसंख्या समाविष्ट आहे. ही योजना अंगीकृत रुग्णालयांद्वारे रुग्णालयात दाखल होणे आवश्यक असलेल्या द्वितीय आणि तृतीय प्रकारच्या आजारांसाठी रुग्णालयात दाखल होण्यापासून ते घरी सुट्टी होईपर्यंत रोखरहित दर्जेदार वैद्यकीय सेवा प्रदान करते. ही योजना पूर्णपणे हमी तत्त्वावर राज्य आरोग्य हमी सोसायटीकडून राबविण्यात येत आहे. लाभार्थी:

आयुष्मान भारत - प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजना)गट-अ

- सामाजिक, आर्थिक आणि जातनिहाय जनगणना, २०११ (SECC) मधील कुटुंबे (ओळख पटलेली)
- राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा कायदा (NFSA) मधील समाविष्ट अंत्योदय अन्न योजना (AAY) आणि प्राधान्य गटातील (PHH) निवडक कुटुंबे

महात्मा ज्योतिराव फुले जन आरोग्य योजना

लाभार्थ्यांचा तपशील

गट	पिवळी, केशारी, अंत्योदय अन्न योजना व अन्नपुर्णा शिधापत्रिकाधारक कुटुंबे
गट अ	

गट ब	<ul style="list-style-type: none"> • शुभ्र शिधापत्रिकाधारक कुटुंबे • कोणत्याही प्रकारची शिधापत्रिका नसलेली परंतु महाराष्ट्राचे अधिवास प्रमाणपत्रधारक असलेली कुटुंबे
गट क	<ul style="list-style-type: none"> ▪ शासकीय/शासनमान्य अनाथाश्रमातील मुले, ▪ शासकीय/शासनमान्य आश्रमशाळेतील विद्यार्थी, ▪ शासकीय/शासनमान्य महिला आश्रमातील महिला, ▪ शासकीय/शासनमान्य वृद्धाश्रमातील जेष्ठ नागरिक ▪ माहिती व जनसंपर्क कार्यालयाकडील निकषानुसार पत्रकार व त्यांचेवर अवलंबित असलेले कुटुंबातील सदस्य. ▪ महाराष्ट्र इमारत व इतर बांधकाम कामगार कल्याणकारी मंडळातील नोंदणी जिवित बांधकाम कामगार व त्यांची कुटुंबे (महाराष्ट्र राज्यातील बाहेरील रहीवासी असलेले)
गट ड	महाराष्ट्रातील कोणत्याही रस्त्यावर अपघातग्रस्त झालेला महाराष्ट्रभारताबाहेरील रुग्ण/
गट इ	<p>महाराष्ट्र- कर्नाटक सीमेवरील बेळगाव, कारवार, कलबुर्गी आणि बिदर जिल्ह्यांतील ८६५ गावांतील खाली नमूद केलेली शिधापत्रिकाधारक कुटुंबे</p> <ol style="list-style-type: none"> १) अंत्योदय अन्न योजना (AAY) २) प्राधान्य गट (PHH) ३) अन्नपूर्णा योजना

रुग्णाच्या नोंदणीसाठी आवश्यक कागदपत्रे	
प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजना (गट अ)	आयुष्मान कार्ड व वैध फोटो ओळखपत्र
महात्मा फुले योजना (गट अ)	आयुष्मान कार्ड किंवा शिधापत्रिका (पिवळी, अंत्योदय अन्न योजना, अन्नपूर्णा, केशारी) व वैध फोटो ओळखपत्र
महात्मा फुले योजना (गट ब)	<ul style="list-style-type: none"> • आयुष्मान कार्ड किंवा शुभ्र शिधापत्रिका. • शुभ्र शिधापत्रिका नसल्यास, स्वयं-घोषणापत्रासह अधिवास प्रमाणपत्र किंवा तहसीलदार प्रमाणपत्र आणि वैध फोटो ओळखपत्र • शासकीय/निमशासकीय कर्मचारी असल्यास, स्वयं-घोषणापत्रासह शुभ्र शिधापत्रिका आणि वैध फोटो ओळखपत्र
महात्मा फुले योजना (गट क)	आयुष्मान कार्ड किंवा संबंधित संरथेने निर्गमित केलेले वैध ओळखपत्र आणि वैध फोटो ओळखपत्र
महात्मा फुले योजना (गट ड)	अपघातग्रस्त व्यक्तीचा रुग्णालयातील जिओ टॅगिंग फोटो, रस्ते अपघात झाल्याचे रुग्णालयाने पोलीसांना कळविल्याचे पत्र तसेच रुग्णाचा आधार कार्ड किंवा मतदार कार्ड किंवा पॅन कार्ड किंवा पासपोर्ट यापैकी कोणतेही फोटो ओळखपत्र

महात्मा फुले योजना (गट इ)	कर्नाटक शासनातील समक्ष प्राधिकाऱ्याने निर्गमित केलेली अंत्योदय अन्न योजना (AAV) शिधापत्रिका, प्राधान्य गट (PHH) शिधापत्रिका, अन्नपूर्णा योजना शिधापत्रिका, विहीत नमुन्यातील स्वयं-घोषणापत्र आणि वैध फोटो ओळखपत्र
------------------------------	---

नोंदणीसाठी स्विकारण्यात येणाऱ्या वैध फोटो ओळखपत्रांची यादी:

पैन कार्ड	वाहनचालक परवाना	मतदार ओळखपत्र	फोटोसह दिव्यांग प्रमाणपत्र
शाळा/कॉलेज ओळखपत्र	पासपोर्ट		स्वातंत्र्य सैनिक ओळखपत्र
आधार कार्ड / लाभार्थ्याच्या फोटोसह आधार नोंदणीपत्र		फोटोसह राष्ट्रीयकृत बँकेचे पासबुक	
केंद्र शासन/ राज्य शासनाने निर्गमित केलेले जेष्ठ नागरिक ओळखपत्र		सैनिक कल्याण बोर्डकडून वितरीत केलेले सैन्यदलातील माजी कर्मचारी असल्याचे प्रमाणपत्र	
सागरी मच्छिमार असल्याचे ओळखपत्र (कृषी/मत्स्यव्यवसाय विभाग महाराष्ट्र शासन यांची वितरीत केलेले)		राज्य शासन/ केंद्र शासनाने वितरीत केलेले अन्य कोणतेही ओळखपत्र	
टिप - ओळखपत्राचा पुरावा म्हणून आधार कार्डचा आग्रह धरण्यात येईल आणि आधार कार्ड/ क्रमांक उपलब्ध नसल्यास, आधार कार्ड तयार करण्यासाठी स्विकारण्यात येणाऱ्या कागदपत्रांपैकी कोणतेही कागदपत्र स्विकारण्यात येतील.			

लाभार्थी कुटुंब संख्या : एकत्रित योजनेंतर्गत राज्यातील सुमारे २.७२ कोटी कुटुंबे (अंदाजे १२.५४ कोटी लोकसंख्या) समाविष्ट आहेत. तसेच कर्नाटक सीमा भागातील ४ जिल्ह्यांतील अंदाजे ८ लक्ष कुटुंबांचा देखील या योजनेत सहभाग आहे. वार्षिक आरोग्य संरक्षण -

- गट अ ते इ साठी (ड वगळून) - रु. ५ लाख प्रति कुटुंब प्रति वर्ष
- गट ड करीता - रु.१ लाख प्रति व्यक्ती प्रति वर्ष.

गट अ ते इ साठी (ड वगळून) - ३४ विशेष सेवांतर्गत १३५६ आरोग्य उपचार पॅकेज

गट ड करीता - रस्ता अपघात रुग्णांसाठी १८४ आरोग्य उपचार पॅकेज

शासकीय रुग्णालयांसाठी राखीव उपचार - ११९ आरोग्य उपचार पॅकेज (गट अ ते इ साठी)

शस्त्रक्रिया पश्चात पाठपुरावा सेवा - २६२ आरोग्य उपचार पॅकेज (गट अ ते इ साठी)

अ. क्र.	विशेष सेवा प्रकार	अ. क्र.	विशेष सेवा प्रकार
१	भाजणे /जळीत (Burns)	१८	मेंदू व मज्जातंतूच्या विकारावरील शस्त्रक्रिया (Neurosurgery)
२	हृदयरोग (Cardiology)	१९	स्त्री रोग व प्रसुती शास्त्र (Obstetrics and Gynecology)

३	हृदय व रक्तवाहिन्यासबंधी अणि छातीची शास्त्रक्रिया (Cardiovascular and Thoracic surgery)	२०	नेत्ररोग शास्त्रक्रिया (Ophthalmology)
४	आकस्मिक गंभीर आजार उपचार Critical Care)	२१	अस्थिव्यंग शास्त्रक्रिया (Orthopedics)
५	त्वचारोग (Dermatology)	२२	बालरोग शास्त्रक्रिया (Paediatric Surgery)
६	अंतःस्राव संस्थेचे विकार (Endocrinology)	२३	प्लास्टीक सर्जरी (Plastic Surgery)
७	कान, नाक व घसा रोग (ENT surgery)	२४	पॉलिट्रॉमा (Polytrauma)
८	सर्वसाधारण औषधशास्त्र चिकित्सा (General Medicine)	२५	कृत्रिम अवयव उपचार (Prostheses and Orthosis)
९	सर्वसाधारण शास्त्रक्रिया (General Surgery)	२६	फुफ्फुस आणि श्वसन प्रणाली उपचार (Pulmonology)
१०	रक्तविकार (Hematology)	२७	विकिरण चिकित्सा उपचार (Radiation Oncology)
११	संर्सगजन्य आजार (Infectious diseases)	२८	संधिवात सबंधी उपचार (Rheumatology)
१२	इंटरव्हेशनल रेडिओलॉजी (Interventional Radiology)	२९	सर्जिकल गॅर्स्ट्रोएन्टेरोलॉजी (Surgical Gastroenterology)
१३	मेडीकल गॅर्स्ट्रोएन्टेरोलॉजी (Medical Gastroenterology)	३०	कर्करोगाच्या शास्त्रक्रिया (Surgical Oncology)
१४	कर्करोगावरील औषधोपचार (Medical Oncology)	३१	मुत्ररोग चिकित्सा (Urology –Genitourinary Surgery)
१५	नवजात व बालरोग वैद्यकीय चिकित्सा (Neonatal and Paediatric Medical Management)	३२	मनोविकार व मानसिक आजार (Mental disorders)
१६	मुत्रपिण्ड व मुत्रमार्गाचे आजार (Nephrology)	३३	तोंड, जबडा व चेहऱ्याच्या अस्थींवरील शास्त्रक्रिया (Oral and Maxillofacial Surgery)
१७	मेंदू व मज्जातंतूचे विकार (Neurology)	३४	रक्तासबंधी कर्करोग (Hematooncology)

शास्त्रक्रिया व उपचारांची यादी व त्यांचे पैकेज दर - www.jeevandayee.gov.in >operational guidelines वर उपलब्ध.

समाविष्ट सेवा :

- सर्वसाधारण वॉर्डमधील खाटाचे शुल्क
- परिचारिका शुल्क,
- विशेषज्ञ, भूलतज्ज्ञ व वैद्यकीय अधिकारी यांचे शुल्क
- तपासणी शुल्क, भुल, ऑक्सीजन, ऑपरेशन थिअटर व अतिदक्षता शुल्क
- शास्त्रक्रियेसाठी लागणाऱ्या साहित्याची किंमत
- औषधे व द्रव्ये, कृत्रिम अवयवाची किंमत, रक्त संक्रमणाचे दर (राज्य शासनाच्या धोरणानुसार रक्त पुरविणे),
- इन्प्लॉट, एक्स-रे व निदान चाचण्या
- आंतररुगणास भोजन, डिस्पोजेबल व कन्ड्युन्मेबल

- राज्य परिवहनाच्या दरानुसार किंवा रेल्वेच्या द्वितीय श्रेणी भाडे यानुसार वाहतुक खर्च (रुग्णालय ते रुग्णाचे निवासापर्यंत)
- उपचारादरम्यान काही गुंतागुंत झाल्यास त्यासह संपुर्ण खर्चाचा अंतर्भाव
- रुग्णाचा मृत्यू झाला तर रुग्णाचा मृतदेह रुग्णालयातून घरापर्यंत घेऊन जाण्याचा खर्च समाविष्ट.

- अंगीकृत रुग्णालये:
- अंगीकृत रुग्णालयांची कमाल संख्या - ११००
- सद्यस्थितीत अंगीकृत रुग्णालये - १७९२ (दि. १३.०९.२०२५ पर्यंत)
- शासकीय अंगीकृत रुग्णालये - ६४८
- खाजगी अंगीकृत रुग्णालये - ११४४
- रुग्णालयातील संबंधित व्यक्ती - आरोग्यमित्र
- अंगीकृत रुग्णालयांच्या अधिक माहितीसाठी - www.jeevandayee.gov.in > Network Hospitals
- अंगीकरणाकरिता - www.jeevandayee.gov.in > Hospitals>Hospital Empanelment Request
- योजनेंतर्गत पुरविण्यात येणाऱ्या सेवा व कालमर्यादा:

अ.क्र.	सेवा	कालमर्यादा
१	योजनेंतर्गत नाव नोंदणी	१ तास
२	उपचार/शस्त्रक्रियेस पुर्वमान्यता	६ तास
३	आपत्कालीन परिस्थितीत उपचारांकरिता पुर्वमान्यता	तात्काळ
४	योजनेसंदर्भात कॉल सेंटरव्हारे माहिती	तात्काळ

उपरोक्त अ.क्र.१ ते ३ येथील सेवा पुर्णतः संगणक प्रणालीव्हारे ऑनलाईन दिल्या जातात. लाभार्थ्यांस स्वतः संगणक प्रणालीवर कोणताही अर्ज करावा लागत नाही. अंगीकृत रुग्णालयातील आरोग्यमित्र व वैद्यकीय समन्वय अधिकारी हे रुग्णाची नोंद करून उपचार सुरु करतात.

टोल फ्री कॉल सेंटर क्रमांक:

- १) महात्मा ज्योतिराव फुले जन आरोग्य योजना - १५५ ३८८ अथवा १८०० २३३ २२००
- २) आयुष्मान भारत - प्रधानमंत्री जन आरोग्य - १४५५५ अथवा १८०० १११ ५६५

क्षेत्रीय कार्यान्वयन:

क्षेत्रीय स्तरावर क्षेत्रीय व्यवस्थापक व प्रत्येक जिल्ह्यात जिल्हा समन्वयक कार्यरत.

www.jeevandayee.gov.in >staff directory येथे संपर्क तपशील उपलब्ध.

३) मानवी अवयवांचे प्रतिरोपण:-

मानवी अवयवाचे प्रतिरोपण अधिनियम, १९९४ हा कायदा दिनांक ४ फेब्रुवारी १९९५ पासून राज्यात लागू करण्यात आला. त्या कायद्याची अंमलबजावणी करण्यासाठी दिनांक २३ मार्च, १९९५ च्या अधिसूचनेन्वये

संचालक, आरोग्य सेवा यांना सक्षम प्राधिकारी (Appropriate Authority) म्हणून घोषित करण्यात आले आहे. तसेच संचालक, वैद्यकीय शिक्षण व संशोधन यांचे अध्यक्षतेखाली एक प्राधिकरण समिती (Authorization Committee) नेमण्यात आली तसेच पुणे, नागपूर, औरंगाबाद, यवतमाळ व धुळे या ठिकाणी सुध्दा स्वतंत्रपणे (Authorization Committee) समिती नेमण्यात आली आहे.

मानवी अवयव प्रत्यारोपण कायद्यांतर्गत प्रत्यारोपण सुविधा व तज्ज्ञ उपलब्ध असणाऱ्या रुग्णालयांना प्राधिकृत करण्यासाठी संचालक, आरोग्य सेवा महाराष्ट्र राज्य यांना शासनाने समुचित प्राधिकरण म्हणून नियुक्त केले हे. त्यानुसार राज्यातील ५५ रुग्णालयांना किडणी रोपण शास्त्रक्रिया मान्यता देण्यात आली आहे तसेच यकृत रोपन शास्त्रक्रियासाठी १२ रुग्णालयांना मान्यता देण्यात आली आहे. त्याचप्रमाणे हृदयरोपनासाठी ६ रुग्णालये, फुफ्फुस रोपनासाठी २ रुग्णालये, स्वादुपिंड रोपनासाठी १ रुग्णालय व श्रीबिजांडरोप (ovary) १ रुग्णालयास मान्यता देण्यात आली आहे. संस्थांची तपशिलवार माहिती परिशिष्ट मध्ये नमूद करण्यात आली आहे.

४) कुटुंब कल्याण कार्यक्रम

४.१ मानव विकास कार्यक्रम

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी-

राज्यातील १२ अतिमागास जिल्ह्यांचा मानव विकास निर्देशांक उंचावण्याकरिता विभाग, शासन निर्णय, क्र. ममावि/२००६-प्र.क्र./२० का.१४१३, दि. २९ जून २००६ अन्वये मानव विकास मिशनची स्थापना करण्यात आली होती. त्यानंतर सन २०१२-१३ पासून शासन निर्णय क्र. मा.वि.मि./२०१० प्र.क्र./८१. का/१४१८ मंत्रालय, मुंबई दिनांक १९ जुलै २०११ अन्वये मानव विकास कार्यक्रमाची व्याप्ती २२ जिल्ह्यातील १२५ तालुक्यांपर्यंत वाढविण्यात आली. या योजने अंतर्गत निवड केले २२ जिल्हे पुढीलप्रमाणे आहेत:- ठाणे, रायगड, सिंधुरुर्ग, नाशिक, धुळे, नंदुरबार, जळगांव, जालना, परभणी, हिंगोली, बीड, नांदेड, बुलढाणा, अकोला, वाशिम, अमरावती, यवतमाळ, नागपुर, भंडारा, गोंदिया, चंद्रपूर, गडविरोली.

नियोजन विभाग, शासन निर्णय क्र.माविका-२०१२/प्र.क्र.२२/का.१४१८ दिनांक २६ एप्रिल २०१२ नुसार मानव विकास कार्यक्रमास सन २०१३-१२ मध्ये पुढे चालू ठेवण्याबाबत मान्यता देण्यात आली.

नियोजन विभाग, शासन निर्णय क्र. माविका-२०१२ /प्र.क्र.६९/का.१४१८ दिनांक १२ जुलै २०१२ नुसार मानव विकास कार्यक्रमाचा लाभ अधिकाधिक लोकांना मिळावा या उद्देशाने ह्या कार्यक्रमाची १५ जिल्ह्यातील “क” वर्ग नगरपालिका क्षेत्रात अंमलबजावणी सुरु केली आहे.

उद्दिष्टे-

२२ जिल्ह्यातील १२५ तालुके व १५ जिल्ह्यातील ४३ “क” वर्ग नगरपालिकांमध्ये मानव विकास निर्देशांक वाढविणे.

कार्यक्रमांतर्गत विविध योजना व उपक्रम-

ख्रीरोग तज्ज्ञांकडून गर्भवती महिलांची आरोग्य तपासणी करणे ० ते ६ महिने वयोगटातील बालकांची व स्तनदा मातांची तपासणी करणे व ६ महिने ते २ वर्षे वयोगटातील बालकांची तीन महिन्यातुन एकदा तपासणी करणे आणि औषधोपचार करणे.

अ.जा./अ.ज./दारिद्र्य रेषेखालील गरोदर महिलेला बुडीत मजुरीपोटी रु.८००/- गरोदरपणातील नवव्या महिन्यात देणे. (भंडारा व अमरावती वगळून या जिल्ह्यांत इंदिरा गांधी मातृत्व अनुदान योजना लागू आहे.) किशोरवयीन मुलींना पौगंडावस्थेतील आरोग्य व जीवन कौशल्ये विकसित करण्याबाबत प्रशिक्षण देणे. (गोंदिया, गडचिरोली, नाशिक, अमरावती, नांदेड बीड नागपुर, बुलढाणा वगळून या जिल्ह्यांत (सबला योजना लागू आहे.)

अंमलबजावणी पद्धती -

राज्य स्तरावर कार्यक्रमाची अंमलबजावणी व सनियंत्रण आयुक्त, मानव विकास आयुक्तालय, औरंगाबाद हे करतात. जिल्हाधिकारी यांना त्यांच्या जिल्ह्यातील मानव विकास कार्यक्रम अंतर्गत येणा-या बाबींना प्रशासकीय मान्यता देण्याचे अधिकार दिलेले आहे. या कार्यक्रमातील आरोग्य विषयक सेवा ग्रामीण भागातील वैद्यकीय अधिकारी, प्राथमिक आरोग्य केंद्र व शहरी भागात ग्रामीण रुग्णालय उपजिल्हा रुग्णालयामार्फत दिल्या जातात. जिल्हा आरोग्य अधिकारी व जिल्हा शल्य चिकित्सक यांचेकडून सनियंत्रण केले जाते.

निधी वितरण -

मानव विकास कार्यक्रमाकरीता निधी वितरीत करतांना जिल्हाधिकारी, जिल्हा आरोग्य अधिकारी यांचेकडे निधी वितरीत करतात, जिल्हा आरोग्य अधिकारी यांचेकडून जिल्हा शल्य चिकित्सक यांना निधीचे वाटप केले जाते, त्यांचेकडून वैद्यकीय अधिकारींना निधी वितरीत करण्यात येतो. जिल्हा आरोग्य अधिकारी वैद्यकीय अधिकारी प्राथमिक आरोग्य केंद्रांना तालुका आरोग्य अधिका-यांच्या अधिपत्याखाली निधी वितरीत करतात. निधी ठेवण्यासाठी राष्ट्रीयकृत बँकांचे स्वतंत्र खाते उघडणे बंधनकारक आहे. रुपये १४,५००/- प्रति शिबीर अशा खर्चाने निधीचे वाटप केले जाते.

सेवा देणा-या आरोग्य संस्था -

मानव विकास कार्यक्रमांतर्गत शिबीरे प्राथमिक आरोग्य केंद्र व ग्रामीण रुग्णालय, उपजिल्हा रुग्णालय स्तरावरराबविली जातात.

अंमलबजावणी कालावधी व पद्धती -

प्राथमिक आरोग्य केंद्रांमध्ये प्रत्येक महिन्यात किमान चार शिबीरे आयोजित करण्यात येतात. शिबीरे आयोजनाबाबतची माहिती सर्व संबंधित ग्रामपंचायतींच्या आरोग्य कर्मचारी यांचेमार्फत कार्यक्षेत्रातील लाभार्थ्यांना देण्यात येतो. शिबीराच्या ठिकाणी ख्रीरोगतज्ज्ञ आणि बालरोग तज्ज्ञ यांचेकडून लाभार्थ्यांची वैद्यकीय तपासणी व उपचार केले जातात, एक वेळचा अल्पोपहार लाभार्थ्यांना देण्यात येतो. गरोदर मातांचा व ६ महिन्यांपर्यंत स्तनदा मातांचा पाठपुरावा केला जातो. तसेच जोखमीच्या मातांना उपचार व संदर्भीत केले जाते व पाठपुरावा करण्यात येतो.

देण्यात येणारे लाभ / सेवा -

प्राथमिक आरोग्य केंद्राच्या ठिकाणी लाभार्थ्यांना ने-आण करण्याकरिता केंद्राच्या वाहनाचा वापर करता येतो. जेथे वाहन उपलब्ध नसेल त्या ठिकाणी वाहने भाड्याने घेणे, ख्रीरोगतज्ज्ञ व बालरोगतज्ज्ञ यांना मानधन देणे, शिबीरामध्ये लाभार्थ्यांना एक वेळ अल्पोपहार देणे, औषधे व प्रयोगशाळा साहित्य आणि पेडांल व्यवस्था

याकरीता अनुदान देण्यात येते. अ.जा./अ.ज./दारिद्र्य रेषेखालील गरोदर मातांना बुडित मजुरीपोटी रु. ८००/- इतके अंशादान गरोदरपणाच्या नवव्या महिन्यात देण्यात येते

४.२ वैद्यकीय गर्भपात अधिनियम १९७१ (MTP Act, १९७१)

१) गर्भपात कायदा अधिनियम १९७१ अन्वये सुरक्षित व कायदेशीर गर्भपात करणे संबंधी नियम करण्यात आलेले आहेत. प्रशिक्षित वैद्यकीय अधिकारी यांनी जिल्हा समितीने मान्यता दिलेल्या केंद्रामध्येच गर्भपात केला पाहिजे, असा महत्वाचा यामधील उद्देश आहे.

२) सदर कायदा अन्वये २० आठवड्यापर्यंत गर्भवती असलेल्या ख्रीस खालील कारणास्तव गर्भपात करणेस परवानगी आहे-

अ) गर्भवती महिलेस तीच्या जीवास धोका किंवा मानसिक अगर आरोग्यास गंभिर दुखापत होत असल्यास.
ब) जन्मास येणा-या बालकास मानसिक किंवा शारिरीक व्यंग असल्यास जेणे करून बालकास अंपगत्व येऊ शकते.

क) सदर महिलेस बलात्कारामुळे गर्भधारण झाले असल्यास

ड) विवाहीत पती पत्नी यांचे कडून गर्भनिरोधक साहित्याचा अगर औषधांच्या निष्क्रीयतेमुळे गर्भधारणा झाली असल्यास गर्भपात करता येतो.

३) गर्भपात कायदा अन्वये सदर कायदयाचे उल्लंघन झाल्यास कमीत कमी २ वर्ष व जास्तीत जास्त ७ वर्ष पर्यंत कारावास होऊ शकते.

वैद्यकीय गर्भपात कायदयातंर्गत राज्यात २९०६ गर्भपात केंद्रांना मान्यता देण्यात आली असून त्यापैकी ४७४ शासकीय व २४३२ खाजगी आहेत. ज्याठिकाणी रक्तपेढीची सुविधा उपलब्ध असते तेथे २० आठवड्यापर्यंतचे गर्भपात करण्यास मान्यता देण्यात येते. तर रक्त पेढी नसेल त्या ठिकाणी फक्त १२आठवड्यापर्यंतचे गर्भपात करण्यास मान्यता देण्यात येते. कुटूंब कल्याण कार्यक्रमांतर्गत पुरविण्यात येणाऱ्या सुविधांची माहिती परिशिष्ट सहा मध्ये देण्यात आली आहे.

बॉम्बे नर्सिंग होम रजिस्ट्रेशन ॲक्ट १९४९ यु.डी.पी.एच. ॲड एच.ड सचिवालय, मुंबई शासन निर्णय क्र. एनएचएम११६१/३३५५/३९४९७ जी, ११ दिनांक १० मे, १९७३ अन्वये बॉम्बे नर्सिंग होम रजिस्ट्रेशन ॲक्ट १९४९ हा कायदा सर्व महाराष्ट्रासाठी लागू करण्यात आला असून दिनांक १५, जानेवारी २००५च्या शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण २००२// प्र.क्र.२२५/आ ४ प्रमाणे याची अधिसूचना काढण्यात आली आहे.

नर्सिंग होम / खाजगी रुग्णालये अधिकृत, शासन मान्यता प्राप्त असणे आवश्यक आहे. राज्यातील प्रत्येक खाजगी नर्सिंग होम वैधमार्गाने व सुरक्षीतपणे चालविली जावीत त्याच्यावर सुयोग्य नियंत्रण करणे सुलभ व्हावे तसेच तेथे शिक्षित वैद्यकीय/निमवैद्यकीय कर्मचारी वर्ग, पुरेशा सोयी, आवश्यक यंत्रसामुग्री उपलब्ध आहे किंवा नाही. त्याचप्रमाणे सदर नर्सिंग होम आहे किंवा नाही जेणेकरून त्याचा फायदा रुग्णांना योग्य प्रकारे होणार आहे किंवा नाही हयाची शहानिशा करण्यासाठी त्यांची नोंदणी करण्याचा प्रमुख हेतू आहे. या नोंदणीकरिता आवश्यक ते शुल्क आकारले जाते. तसेच या नोंदणीनंतर दर ५ वर्षांनी पुनर्नोंदणी करणे बंधनकारक आहे.

४.३त्री-भृण हत्या रोखण्यासाठी प्रसवपूर्व गर्भलिंग निदानतंत्र (लिंग निवडीस प्रतिबंध) कायदा १९९४

१) गर्भधारणापूर्व व प्रसवपूर्व गर्भलिंगनिदान प्रतिबंध कायदा अधिनियम २००३ अन्वये गर्भधारणेपुर्वी व प्रसुतीपुर्वी गर्भाच्या लिंग तपासणीस व निवडीस प्रतिबंध असुन त्यासाठी उपलब्ध तंत्रज्ञानाचा गैरवापर करण्यास मज्जाव करतो जेणेकरून गर्भलिंगनिदान व निवड करून, गर्भ मुलीचा आहे म्हणुन गर्भपात होऊ नये यासाठी प्रयत्न करतो.

२) गर्भधारणापूर्व व प्रसवपूर्व गर्भलिंग निदानतंत्र (लिंग निवडीस प्रतिबंध) अधिनियम २००३ अंतर्गत सार्वजनिक आरोग्य विभाग मंत्रालय, मुंबई शासन अधिसूचना क्र. प्रचिनी/४२३/२००६ प्र.क्र.१५०/कु.क/२ दि. ५.३.२०११ अन्वये अधिक्रमित करून महाराष्ट्र शासन उक्त अधिनियमाखाली दिलेली कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी राज्य पर्यवेक्षकिय मंडळाची स्थापना करण्यात आली.

३) सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या शासन अधिसूचना क्र. प्रचिनी/२०११ प्र.क्र/१४ कु.क. २ दि. २६.०७.२०११ अन्वये आयुक्त (कुटुंब कलयाण) तथा संचालक, राष्ट्रीय ग्रामिण आरोग्य अभियान, मंबई यांना राज्य समुचित प्राधिकारी म्हणून नियुक्त करण्यात आलेले आहे.

४) गर्भधारणापूर्व व प्रसवपूर्व गर्भलिंग निदानतंत्र (लिंग निवडीस प्रतिबंध कायदा १९९४ सुधारीत २००३) पीसीपीएनडीटी अन्वये कायद्यातील तरतुदीचे उलंघन करणा-या विरुद्ध फौजदारी गुन्हे समुचित प्राधिकारी यांचे मार्फत न्यायालयात दाखल करण्यात येतात. तसेच गर्भलिंग निदान करून स्त्री-भृण हत्या करण्या-या वैद्यकीय व्यवसायीक दोषी आढळल्यास कायद्यातील कलम (१) २३ अन्वये प्रथम गुन्ह्यांस तीन वर्ष सश्रम कारावासाची शिक्षा व १०,००० (दहा हजार रुपये) दंड व पुन्हा दोषी आढळ्यास पाच वर्ष सश्रम कारावासाची शिक्षा व ५०,०००/- (पंत्रास हजार रुपये) दंड आकारण्याची कायद्यामध्ये तरतूद आहे.

५) राज्यात स्त्री-भृण हत्या रोखण्यासाठी प्रसवपूर्व गर्भलिंग निदानतंत्र (लिंग निवडीस प्रतिबंध कायदा) १९९४ पीसीपीएनडीटी अंतर्गत राज्यामध्ये सोनोग्रॉफी मशिन बनविणा-या व विक्रीकरणा-या कंपन्यांना राज्य समुचित प्राधिकारी यांचेकडे नोंदणी करण्याची सक्ती शासन परीपत्रक क्र. प्रचिनी-२००६/४२३/प्रक्र.१५०/ कु.क दि. ०७.०८.२०१२ रोजी निर्णयान्वये करण्यात आली आहे.

राज्यात स्त्री-भृण हत्या रोखण्यासाठी प्रसवपूर्व गर्भलिंग निदानतंत्र (लिंग निवडीस प्रतिबंध) कायदा १९९४ (पीसीपीएनडीटी) अंतर्गत राज्यामध्ये सोनोग्रॉफी मशिन बनविणाच्या व विक्री करणाच्या कंपन्यांना राज्य समुचित प्राधिकारी यांचेकडे नोंदणी करण्याची सक्ती करण्यात आली आहे. गर्भधारणापूर्व व प्रसवपूर्व गर्भलिंग निदानतंत्र (लिंग निवडीस प्रतिबंध) कायदा १९९४ (पीसीपीएनडीटी) कायद्याच्या तरतुदीचे उलंघन करणा-यांविरुद्ध फौजदारी न्यायालयात न्यायालयीन खटले दाखल करण्यात येतात. गर्भलिंग निदान करून स्त्री-भृण हत्या करणा-या वैद्यकीय अधिकाऱ्यांना व सश्रम कारावासाची शिक्षा करण्यात येते.

६) पीसीपीएनडीटी अंतर्गत नागरीकांना राज्यात तक्रार नोंदविण्यासाठी टोल फ्री क्रमांक १८००२३३४४७५ जाहिर करण्यात आला असून www.amchimulgi.gov.in या संकेतस्थळी कार्यान्वयित करण्यात आले आहे. यात नोंदविलेल्या सर्व तक्रारीचे निराकरण करण्यात येते.

४.४ जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रम

जननी सुरक्षा कार्यक्रमांतर्गत राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये गरोदर माता, प्रसूत माता व नवजात अर्भकांना आणि आजारी बालकास सार्वजनिक आरोग्य संस्थामध्ये संदर्भ सेवा, औषधे तसेच इतर तपासण्या, निदान व प्रसुती झालेल्या महिलांना आहार, रक्तसंक्रमण इत्यादी सेवा देण्यात येत आहेत. यात सर्व मातांना तसेच प्रसूतीसाठीच्या कोणत्याही खेपेस गरोदर मातेस व ३० दिवसांच्या आतील नवजात अर्भकास सर्व प्रकारच्या आरोग्य विषयक सेवा मोफत देण्यात येतात. सार्वजनिक आरोग्य संस्थामध्ये सर्व प्रकारच्या सेवा देण्यात येतात. प्रत्येक जिल्ह्यात जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रमांतर्गत कॉल सेंटर कार्यान्वित असून त्याचा टोल फ्रि क्रमांक १०२ असा आहे (नाशिक-०२५३-२२३२२२१- क व सांगली - ०२३३ २६२४४४४ - वगळता व गडचिरोली टोल फ्रि क्रमांक १०५६) मोफत वाहतुक सेवेअंतर्गत लाभार्थ्यांनी वा त्यांच्या जवळच्या नातेवाईकांनी फोन केल्यास, जवळच्या आरोग्य केंद्रातून रुग्णवाहीका लाभार्थ्यांच्या घरी पाठविण्यात येते व लाभार्थीच्या सुरक्षित प्रसूतीसाठी आरोग्य संस्थेत आणले जाते. त्याचप्रमाणे आवश्यकता भासल्यास एका आरोग्य संस्थेतून दुस-या आरोग्य संस्थेत मोफत वाहतुक सेवा देण्यात येते. त्याचप्रमाणे प्रसूती पश्चात लाभार्थास घरी सोडविण्यासाठी मोफत वाहतुक सेवा देण्यात येते. गरोदर माता, प्रसूत माता यांना सार्वजिनक आरोग्य संस्थामध्ये मोफत प्रयोगशाळा तपासण्या, औषधोपचार, मोफत प्रसूती सिझेरियन सेकशन, प्रसूत झालेल्या मातांना मोफत आहार, आवश्यकता भासल्यास मोफत रक्तसंक्रमण इत्यादी सेवा देण्यात येत आहेत. त्याचप्रमाणे १ वर्ष वयापर्यंतच्या आजारी बालकास निःशुल्क प्रयोगशाळा तपासण्या, औषधोपचार, आवश्यकता भासल्यास मोफत रक्तसंक्रमण व मोफत वाहतुक सेवा पुरविण्यात येते.

४.५ नियमित लसीकरण कार्यक्रम -

बालकांमधील लसीकरणाद्वारे प्रतिबंध करता येणा-या आजारांचे प्रमाण व त्या आजारांमुळे होणारे मत्त्यु कमी करण्यासाठी नियमित लसीकरण कार्यक्रम सुरु करण्यात आलेला आहे. ॲक्टोबर १९७७ मध्ये लसीकरणाद्वारे प्रतिबंध करता येणा-या घटसर्प, डांग्या खोकला, पोलिओ व क्षयरोग, या पाच आजारांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी विस्तारीत लस टोचणी कार्यक्रम (विल्टो)" सुरु करण्यात आला सन १९८५ व ८६ मध्ये " सार्वत्रीक लसीकरण कार्यक्रम सुरु करण्यात आला. गोवर लसीचा समावेश सार्वत्रीक लसीकरण कार्यक्रमामध्ये करण्यात आला. नियमित लसीकरण कार्यक्रमाच्या वेळापत्रकामध्ये या रोगाच्या लसीचा समावेश राज्यात सन २००८-०९ मध्ये टप्प्या टप्प्याने करण्यात आला आता ही लस सर्व जिल्ह्यामध्ये लागू करण्यात आली आहे. नियमित लसीकरण कार्यक्रमात जापनिज इन्साफलायटिस या रोगाच्या सीचा समावेश अमरावती (मनपासह), यवतमाळ, नागपूर, भंडारा, वाशिम, गडचिरोली, लातूर आणि बीड या जिल्ह्यात करण्यात आला. महाराष्ट्रात लसीकरणाच्या वेळापत्रकामध्ये सन २०११ पासून गोवर लसीच्या दुस-या मात्रेचा समावेश करण्यात आला.

विशेष वैशिष्ट्ये -

लसीकरणाद्वारे प्रतिबंध करता येणाऱ्या आजारासाठी लहान बालकांचे लसीकरण धनुर्वातासाठी गरोदर मातांचे लसीकरण

- नियोजित सत्र यामध्ये लसीकरण करणे
- लसीची क्षमता टिकविण्यासाठी शीतसाखळीचे व्यवस्थापन
- लसीकरणाची सुरक्षितता वाढविण्यासाठी सर्व जिल्हे व मनपा यांना ओडी सिरिजेंसचा पुरवठा करण्यात येतो.
- जैविक वैद्यकिय कचन्याची सुरक्षित विल्हेवाट
- वैद्यकिय अधिकारी व आरोग्य कर्मचारी यांचे नियमित प्रशिक्षण
- लसीकरणांतर्गत उद्भवणाऱ्या विपरीत प्रतिक्रियांचा आता आढावा घेण्यासाठी जिल्हा व राज्य स्तरावर अन्वेषण समितीची स्थापना
- लसीकरणांतर्गत उद्भवणाऱ्या विपरीत प्रतिक्रियांची माहिती नोंदविण्यासाठी विजीफलो या आंतरराष्ट्रीय ग्लोबल पोस्ट मार्कटिंग सर्व्हलन्स ॲनलाईन सॉफ्टवेअरचा वापर
- ४.६ पोलिओ निर्मूलन कार्यक्रम
- पोलिओ रोगाचे निर्मूलन करण्यासाठी राज्यात सन १९९५ पासून पल्स पोलिओ लसीकरण मोहिम राबविण्यात येत आहे. या मोहिमेमध्ये ० ते ५ वर्ष वयोगटातील बालकांना पोलिओची अतिरिक्त मात्रा पूर्वीचा लसीकरणाचा इतिहास विचारात न घेता देण्यात येते.

पोलिओ निर्मूलन कार्यपद्धती -

- नियमित लसीकरण कार्यक्रमांतर्गत एक वर्षाच्या आतील बालकाला देय असणारे पोलिओचे एकूण ३ डोस देण्यात येतात.
- ० ते ५ वर्ष वयोगटातील बालकाला एखादा जरी बालकाला पोलिओचा जादाचा डोस दयावयाचे राहिल्यास त्यामुळे अन्य बालकांनाही पोलिओ रोगाचा धोका उद्भवू शकतो त्यामुळे प्रत्येक बालकाला पल्स पोलिओ मोहिमेत ज्यादाचे डोस मिळणे आवश्यक आहे.
- पोलिओ निर्मूलनाकरिता पोलिओचे संशयित रुग्ण शोधण्यासाठी अचानक लुळेपणा आलेल्या बालकाचे सर्वेक्षण करणे
- पोलिओ जोखीमग्रस्त भागात विशेष पल्स पोलिओ मोहिमांचे आयोजन करणे
- पोलिओ विषाणूचे तीन प्रकार आहेत पी-१, पी-२ व पी-३

५. राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रम:-

- १) राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रम
- २) हिवताप व हत्तीरोग नियंत्रण कार्यक्रम
- ३) कुष्ठरोग नियंत्रण कार्यक्रम
- ४) क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रम
- ५) प्लेग प्रतिबंध संघटना
- ६) साथरोग नियंत्रण कार्यक्रम
- ७) नारु निर्मूलन कार्यक्रम
- ८) राष्ट्रीय आयोडिन न्युनता विकार नियंत्रण कार्यक्रम

५.१ हिवताप व हत्तीरोग नियंत्रण कार्यक्रम :-

महाराष्ट्र राज्यात १९५३ते १९५८ या कालावधीत राष्ट्रीय हिवताप नियंत्रण योजना (NMCP) कार्यान्वित होती. त्यानंतर १९५८ मध्ये योजनेचे हिवताप निर्मुलन योजनेत (NMEP) रूपांतर झाले. परंतु १९६५ नंतरचे काळात राज्यातील हिवतापाचे प्रमाणात वाढ झाल्याने १९७७ पासून राज्यात हिवतापाच्या सुधारित योजनेची अंमलबजावणी सुरु झाली.

- हिवताप रुग्णांचे प्रमाण करणे.
- हिवतापाने होणारे मृत्यू टाळणे.
- औद्योगिक व शेतकी कार्यावर हिवतापाचा परिणाम होऊ न देणे.
- आतापर्यंत मिळविलेले यश टिकविणे.

५.२ राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मुलन कार्यक्रम :-

महाराष्ट्र राज्यात राष्ट्रीय कुष्ठरोग नियंत्रण कार्यक्रम सन १९५५-५६ साली पाहणी, शिक्षण व उपचार या एक उद्देशिय पद्धतीने राबविण्यास सुरवात झाली. सन १९८१-८२ पासून प्रभावी औषधोपचाराचा समावेश असलेली बहुविध औषधोपचार पद्धती राज्यात टप्पाटप्प्यात लागू करण्यात येऊन १९९५-९६ सालापर्यंत राज्यातील सर्व जिल्हे या योजनेतंर्गत आणण्यात आले. त्यामुळे सन १९८१-८२ साली दर दहा हजारी कुष्ठरोगाचे प्रमाण ६२.४ वरुन माहे जानेवारी २०१२अखेर हेच प्रमाण १.०६ टक्के इतके कमी झाले आहे.

हा कार्यक्रम १००टक्के केंद्रशासन अनुदानित असून सदरील कार्यक्रमाचे सर्वसाधारण आरोग्य सेवेमध्ये एकत्रिकरण झाले आहे. महाराष्ट्र राज्यात हा कार्यक्रम राज्य शासन, जिल्हा परिषद, महानगरपालिका, नगरपालिका आणि स्वयंसेवी संस्था यांचे मार्फत राबविण्यात येत आहे.

राष्ट्रीय कुष्ठरोग इलिमिनेशन उद्दिष्ट खालीलप्रमाणे-

राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मुलन कार्यक्रमाचे सर्वसाधारण आरोग्य सेवेत एकत्रिकरण राज्यातील ग्रामीण नागरी जनतेला पुढीलप्रमाणे आरोग्य संस्थेमार्फत कुष्ठरुग्णांना सेवा पुरविण्यात येतात.

५.३ राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रम:-

राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत ज्या कोणत्याही व्यक्तीच्या डोळ्यामध्ये मोतिबिंदू झाला असेल त्यावर मोफत मोतिबिंदू शस्त्रक्रिया, डोळ्यांचे इतर आजार उदा. काचबिंदू, मधुमेहामुळे होणारे नेत्र पटलावरील परीणाम तसेच इतर संसर्गजन्य डोळ्यांचे आजार यावरील उपचार व माहिती सर्व जिल्हा रुग्णालये, उपजिल्हा रुग्णालये व ग्रामीण रुग्णालयांमध्ये उपलब्ध होऊ शकते. या कार्यक्रमांतर्गत पुरविण्यात येणाऱ्या सेवा सुविधा यांची माहिती परिशिष्ट सहा मध्ये देण्यात आली आहे.

ग्रामीण विभाग,

१) प्राथमिक आरोग्य केंद्र.

२) ग्रामीण रुग्णालये.

३) कुटीर रुग्णालये.

शहरी विभाग,

१) महानगरपालिका दवाखाने

२) नगरपालिका दवाखाने

३) सर्व सामान्य रुग्णालये

४) पर्यवेक्षकीय नागरी कुटुंब कल्याण पथक

५.४ सुधारित राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रम :-

महाराष्ट्र शासनाच्या सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या अखत्यारितील आरोग्य सेवा संचालनालयामार्फत राज्यात विविध राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रम राबविले जातात. त्यातील सुधारित राष्ट्रीय नियंत्रण कार्यक्रम असुन तो सहसंचालक, आरोग्य सेवा (क्षय व बीसीजी), पुणे या विभागाप्रमुख दर्जाच्या कार्यालयामार्फत राबविला जातो.

केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार हया कार्यक्रमाची अंमलबजावणी सध्या संपूर्ण राज्यभर सुरु झालेली आहे. या कार्यक्रमांतर्गत जनतेला क्षयरोग निदान व औषधोपचाराच्या मोफत सुविधा पुरविल्या जातात.

नविन बाह्यरुगणांपैकी तीन आठवड्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी खोकला असणाऱ्या रुग्णांची थुंकी तपासणी व आवश्यकता असल्यास क्ष-किरण तपासणी करण्यात येते. क्षयरोगाचे निदान झाल्यास सदर रुग्णाला प्रत्यक्ष निरीक्षणाखाली अल्पमुदतीचा औषधोपचार मोफत देण्यात येतो.

कार्यक्रमाची उद्दिष्टे

१) कमीत कमी ९० % नविन थुंकी दुषित क्षयरुग्णांना बरे करणे व हा दर कायम राखणे.

२) अपेक्षित थुंकी दुषित रुग्णांपैकी किमान ९०% रुग्ण शोधणे व हा दर कायम राखणे.

क्षय रुग्णांच्या व्यवस्थापनासाठी सुधारित राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत सर्वसमावेक्षक आणि समाजघटकांवर आधारित असा प्रत्यक्ष निरीक्षणाखाली अल्पमुदतीचा औषधोपचार (डॉट्स) हे धोरण राबविण्यात येते.

सुधारित राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रमाचे पाच घटक

१) राजकीय आणि प्रशासकीय बांधीलकी.

२) स्पुटम मायक्रोस्कोपीसह रोग निदानाची योग्य व अचूक पद्धती.

३) रुग्णनिहाय खोक्यामध्ये चांगल्या दर्जाच्या औषधांचा सातत्याने पुरवठा.

४) प्रत्यक्ष निरिक्षणाखाली देण्यात येणारा औषधोपचार.

५) पद्धतीशीर संनियंत्रण व बांधीलकी.

प्रत्येक जिल्ह्यात कार्यक्रम अंमलबजावणी जिल्हा क्षयरोग अधिकारी यांच्या मार्फत तर महानगरपालिकामध्ये कार्यक्रम अंमलबजावणी शहर क्षयरोग अधिकारी यांच्या मार्फत केली जाते. त्यामुळे त्यांच्या कार्यक्षेत्रात सेवा मिळणेबाबत तक्रारी असतील तर त्याची दाद या अधिकाऱ्यांकडे मागावी. जर जिल्हा/महानगरपालिका प्रमुखांबाबत तांत्रिक स्वरूपाच्या तक्रारी असतील तर त्याबाबत सहसंचालक, आरोग्य सेवा (क्षय व बीसीजी), पुणे तथा राज्य क्षयरोग अधिकारी महाराष्ट्र यांच्याकडे दाद मागावी.

५.५ प्लेग प्रतिबंध कार्यक्रम:-

साथरोग नियंत्रण कार्यक्रम, नारू निर्मूलन कार्यक्रम व राष्ट्रीय आयोडिन न्युनता विकार नियंत्रण कार्यक्रम या कार्यक्रमांची अंमलबजावणी दरवर्षी आरोग्य विभागाने ठरविलेल्या वेळापत्रकाप्रमाणे करण्यात येते. सर्व राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमाबाबत सेवा पुरविण्यास जबाबदार अधिकारी इत्यादींची

माहिती परिशिष्ठ सात मध्ये दर्शविण्यात आली आहे. राष्ट्रीय एडस नियंत्रण कार्यक्रमाबाबतची माहिती परिशिष्ठ सात (ब) मध्ये दर्शविली आहे.

५. राष्ट्रीय गलगंड नियंत्रण कार्यक्रम:-

भारत सरकारने सन १९९२मध्ये, राष्ट्रीय गलगंड नियंत्रण या कार्यालयाचे नाव बदलून राष्ट्रीय आयोडीन न्यूनता विकार नियंत्रण कार्यक्रम असे केलेले आहे. शरीरातील आयोडीनच्या न्यूनतेमुळे गलगंड क्रिटीनिझम व शरीराची वाढ खुटणे यासारख्या स्थिती संभवतात. गळ्यासमोरील फुलपाखराच्या आकाराच्या थॉयरॉइड ग्रंथीची वाढ होते त्यालाच गलगंड म्हणतात.

६. राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य कार्यक्रम

मानसिक आजाराच्या संदर्भातील सामाजिक समस्येचे गांभीर्य जाणून केंद्र शासनाने ऑगस्ट १९८२मध्ये राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य कार्यक्रमाची सुरुवात केली. या कार्यक्रमाव्दारे महाराष्ट्रातील खेड्यापाडयातील सर्वसामान्य जनतेला लाभ व्हावा या स्तुत्य हेतूने या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी राज्यातही सुरु करण्यात आली.

- (१) मानसिक आरोग्य सेवा ही इतर आरोग्य सेवेबोबर दूर खेड्यापाडयात पोहचविणे.
- (२) मानसिक आरोग्य सेवेतील निरनिराळी कामे व जबाबदाऱ्या योग्य प्रकारे नेमून देणे.
- (३) सर्वसाधारणपणे आरोग्य सेवेमध्ये मानसिक आरोग्य सेवा एक अविभाज्य घटक बनविणे.
- (४) या सर्व योजना सामाजिक विकासाच्या योजनेशी निगडित करणे.
- (५) मानसिक आरोग्य सेवेत लोकांना सहभागी करून घेणे, इत्यादी.

राज्यात पुणे, ठाणे, नागपूर व रत्नागिरी या चार ठिकाणी प्रादेशिक मनोरुगणालये कार्यान्वित असून त्यात ५७५५ मनोरुगणांची क्षमता आहे.

१) पुणे-२६०० खाटा २) ठाणे-१८५० खाटा ३) नागपूर-१४० खाटा ४) रत्नागिरी-३६५ घाटा

मनोरुगणालयात मानसिक आरोग्य कायदा १९८७मधील तरतुदीस अनुसरून मनोरुगणांना दाखल करण्यात येते. मा. न्यायालयाच्या आदेशान्वये दारिद्र्य रेषेखालील मनोरुगणांना विनाशुल्क सेवा दिली जाते. प्रादेशिक मनोरुगणालयांव्दारे बाह्यरुग्ण सेवा, आंतररुग्ण सेवा, वैद्यकीय उपचार, प्रयोगशाळा तपासण्या, आहार, व्यवसाय उपचार इत्यादी सेवा पुरविण्यात येतात.

७. जीवन अमृत सेवा योजना

दि.१९ फेब्रुवारी, २०१३ रोजी मा. मुख्यमंत्री यांच्या हस्ते या योजनेचा शुभारंभ सातारा येथे करण्यात आला आहे. रुग्णास सुरक्षित व उच्च दर्जाचा रक्त पुरवठा प्राप्त होण्यामधील सामान्य जनतेच्या अडचणी दूर होण्याच्या दृष्टीकोनातून येथोचित वेळेत रक्त प्राप्त व्हावे या उद्देशाने दि.१९ फेब्रुवारी, २०१३ रोजी मा. मुख्यमंत्री यांच्या हस्ते जीवन अमृत सेवा योजना या योजनेचा शुभारंभ सातारा येथे करण्यात आला आहे. सदर योजनेद्वारे जिल्हा सामान्य रुग्णालयापासून १ तास किंवा ४० किलोमीटर अंतरावरील रुग्णालये व नर्सिंगहोम यांना रक्त पुरवठा करण्यात येईल. तसेच या योजनेचा लाम घेण्यासाठी जिल्ह्यातील रुग्णालये तसेच नर्सिंगहोम यांना जिल्हा रक्तपेढीकडे नोंद करणे आवश्यक आहे.

८. शालेय आरोग्य तपासणी कार्यक्रम

शालेय आरोग्य कार्यक्रमाचा विस्तार करण्याचा दृष्टीकोन समोर ठेवून ०ते १८ वर्षे वयोगटातील मुलांचा समावेश असणाऱ्या राष्ट्रीय बाल स्वास्थ कार्यक्रम दि. ६ फेब्रुवारी, २०१३ रोजी ठाणे जिल्ह्यातील पालघर येथुन सुरु करण्यात आला. या योजनेअंतर्गत सुमारे १.९५ कोटी मुलांची तज्ज्ञ पथकामार्फत सर्वव्यापी आरोग्य तपासणी होणार असून त्यामुळे सदृढ तरुण पिढी निर्माण होण्यासाठी मदत होणार आहे.

९. माहिती शिक्षण व प्रसार (I EC)

राज्यातील सर्व सामान्याचे आरोग्य संवर्धन करण्यासाठी शासनाकडुन सर्व पातळीवरुन विविध आरोग्य सेवा दिल्या जातात. शहरी अथवा ग्रामीण भागातील तळागाळापर्यंत दिल्या जात असलेल्या या सर्व उपलब्ध सेवा जनतेला माहिती व्हाव्यात म्हणून विविध माध्यमाव्दारे आरोग्य शिक्षण व संपर्काचे कार्य राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग करीत आहे. यातून लोकांच्या शारिरिक, मानसिक आणि सामाजिक स्थितीत योग्य असा वर्तनात बदल घडवून त्यांनी या सेवा अंगीकाराव्यात म्हणून हा विभाग निरंतरपणे कार्य करीत आहे. या विभागाकडुन खालीलप्रमाणे सेवा राज्यस्तरावर आणि जिल्हास्तरावरुन पुरविण्यात येतात.

सामान्य उद्दिष्टे:-

- १) लोकांनी स्वतःहून आरोग्य प्राप्त करून घेण्यास त्यांना उद्युक्त करणे.
- २) विविध आरोग्य कार्यक्रमाविषयी जनजागृती करून लोकांचा उत्सृत प्रतिसाद मिळविणे.
- ३) आरोग्य व कुटुंब कल्याण विषयक सोयीचा लाभ घेण्यासाठी लोकांना प्रेरित करणे.
- ४) लोकांच्या आरोग्यविषयक वर्तनात बदल घडवून आणणे.

१०. राज्य कामगार विमा योजना

आरोग्य सुविधा व आरोग्य यंत्रणेबरोबरच राज्यातील विमाधारक कामगार व त्यांच्या कुटूंबियांकरिता कामगार राज्य विमा महामंडळ, नवी दिल्ली आणि राज्य शासन यांच्या संयुक्त विद्यमाने आरोग्य सुविधा पुरविण्यात येतात. यातील आरोग्य सेवा देण्याची जबाबदारी राज्य शासनाची असून, सदर सेवा संपूर्णतः विनामूल्य आहेत. या सेवेकरिता राज्य कामगार विमा योजनेची खालील १३ राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालये व इतर सेवा संरक्षा कार्यरत आहेत-:

मुंबई विभाग - वरळी, अंधेरी, कांदिवली, मुलुंड, ठाणे, उल्हासनगर, वाशी व महात्मा गांधी स्मारक रुग्णालये, परेल, मुंबई येथील राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालय
पुणे विभाग - औंध पुणे, औरंगाबाद, नाशिक व सोलापूर येथील राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालये

नागपूर विभाग - नागपूर येथील राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालये

सामान्य उद्दिष्टे:-

- १) लोकांनी स्वतःहून आरोग्य प्राप्त करून घेण्यास त्यांना उद्युक्त करणे.
- २) विविध आरोग्य कार्यक्रमाविषयक सोयीचा लाभ घेण्यासाठी लोकांना प्रेरित करणे.
- ३) आरोग्य व कुटुंब कल्याण विषयक सोयीचा लाभ घेण्यासाठी लोकाना प्रेरित करणे.

४) लोकांच्या आरोग्य विषयक वर्तनात बदल घडवून आणणे.

वैद्यकीय खर्च प्रतिपूर्तीबाबत :-

विमा धारकाने तातडीच्या परिस्थितीत नजीकच्या खाजगी रुग्णालयात किंवा शासकीय/महानगरपालिका/शासन मान्य रुग्णालयात उपचार घेतल्यास त्यावरील वैद्यकीय खर्चाच्या प्रतिपूर्तीसाठी / सा.आ.वि शासन निर्णय क्रमांक-एमएजी२००५/९/प्र.क्र.१/आरोग्य-३ दि.१९.०३.२००५ अन्य कार्यवाही केली जात असून त्यात २७ आजार व ५ गंभीर आजार मोडत असल्याने सदर आजारावरील खर्चही अनुज्ञेय ठरतो.

सदर वैद्यकीय खर्च प्रतिपूर्तीकरीता रुग्णाने संबंधित प्रभारी वैद्यकीय अधिकारी, सेवा दवाखाना / वैद्यकीय प्रशासन अधिकारी / वैद्यकीय अधिक्षक यांच्याकडे उपचार संपल्यानंतर वर्षाच्या आत प्रतिपूर्तीचे प्रकरण सादर करने आवश्यक आहे. तसेच संबंधित कार्यालयाकडून प्राप्त नमुन्यातच सदर अर्ज सादर करणे विमाधारकास बंधनकारक आहे.

राज्य कामगार विमा योजनेची व्याप्ती- :

राज्य कामगार विमा योजना कायदा १९४८ च्या कलग १ (३) अन्वये कार्यरत असून ही योजना येथे १० व त्यापेक्षा अधिक कामगार असलेल्या व विद्युत शक्तीचा वापर करणाऱ्या आणि २० किंवा त्यापेक्षा अधिक कामगार असलेल्या परंतु विद्युत शक्तीचा वापर न करणाऱ्या कारखान्यांना तसेच उपहारगृहे, चित्रपटगृहे, वाहतूक संस्था, कापड दुकानदार इत्यादी व्यवसायांना ही योजना लागू आहे. ज्या कामगाराचा मासिक पगार रु.१५,०००/- पर्यंत आहे अशांना ही योजना लागू आहे. (शासन निर्णय दि.१.०५.२०१० अन्वये) सदर योजनेचा प्रारंभ महाराष्ट्रात प्रथम विदर्भ विभागातील नागपूर येथे दि.१९.०७.१९५४ रोजी झाला. तदनंतर ही योजना मुंबई (ऑक्टोबर १९५४) पुणे (ऑगस्ट १९६५) सोलापूर (नोव्हेंबर १९६३) आणि महाराष्ट्रात इतर १८ शहरात सुरु करण्यात आली आहे. या योजनेखाली महाराष्ट्रात सध्या एकूण २३,२७,३११ नोंदणीकृत विमा कामगार व त्यांची ९३,०९,२४० कुटुंबिय यांचा समावेश आहे. या योजनेखाली सर्व विमा कामगारांना वैद्यकीय सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येते.

विमा रुग्णांना प्रथम पासूनच बाह्यरुग्ण विभागातील उपचार, विशेषज्ञ उपचार आणि रुग्णालयीन उपचार घेण्याचा हक्क असतो. त्यांना व त्यांच्या कुटुंबियांसाठी उपलब्ध सुविधा खालील टप्प्यांमध्ये दिल्या जातात.

- १) ज्यावेळेस कुटुंबास केवळ बाह्यरुग्ण विभागात उपचार दिला जातो त्यास निर्बंधीत वैद्यकीय सेवा (Restricted medical care) असे म्हणतात.
- २) ज्यावेळेस कुटुंबास विशेषज्ञाकडून उपचार दिला जातो त्यास विस्तारित वैद्यकीय सेवा (Extended Medical Care) असे म्हणतात.
- ३) ज्यावेळेस कुटुंबास रुग्णालयीन उपचार देखील दिले जातात त्यास संपूर्ण वैद्यकीय सेवा (full medical care) असे म्हणतात. महाराष्ट्रात अमरावती सोडून इतर ठिकाणी पूर्ण वैद्यकीय सेवेची (Full Medical Care) तरतूद केली आहे. अमरावती येथे फक्त निर्बंधित वैद्यकीय सेवा उपलब्ध आहेत

परिशिष्ट- एक
आरोग्य संस्था

अ.क्र.	आरोग्य संस्था	संस्था
१	आरोग्य उपकेंद्रे	१०,७४८
२	प्राथमिक आरोग्य केंद्रे	१,९९९
३	ग्रामीण रुग्णालये	३६४
४	उपजिल्हा रुग्णालये	६३
५	जिल्हा रुग्णालये	१९
६	सामान्य रुग्णालये	८
७	स्त्री रुग्णालये	२०
८	मनोरुग्णालये	४
९	क्षयरोग रुग्णालये	५
१०	कुष्ठरोग रुग्णालये	२
११	प्राथमिक आरोग्य पथके	११६
१२	फिरती आरोग्य पथके	३८
१३	आयुर्वेदिक दवाखाने	४८१
१४	अँलोपैथी दवाखाने	६५
१५	जिल्हा परिषद दवाखाने	२८
१६	युनानी दवाखाने	५३
१७	नागरी दवाखाने	१२
१८	तरंगते दवाखाने	५
१९	विभागीय संदर्भ सेवा रुग्णालये	२
२०	इतर दवाखाने	२२

परिशिष्ट - दोन
कार्यपत्राचे वेळापत्रक

आरोग्य सेवा आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी / कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधील पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
१	२	३	४	५
आरोग्य उपकेंद्र	गरोदर मातांची नोंदणी / तपासणी व उपचार सर्व प्रकारचे लसीकरण लोहुयुक्त गोळ्या व जीवनसत्वाचे वाटप	परिचारिका/ परिसेविका	वेळापत्रकानुसार दिलेल्या भेटीनंतर	ताळुका आरोग्य अधिकारी
प्राथमिक आरोग्य केंद्र	बाळंतपणाच्या सुविधा व प्रसुतीपक्षात सेवा निरोध गर्भनिरोधक गोळ्यांचे वाटप व तांबी बसविण्याची सुविधा, आवश्यकतेनुसार गर्भपाताचा सल्ला आरोग्य सेवा सत्रांचे आयोजन हिवताप, अतिसार (क्षार व संजीवनी) न्युमोनिया व किरकोळ आजारात उपचार मोतीबिंदूच्या रुग्णांची नोंदणी लॅंगिक आजारावरील माहिती व उपचार कुष्ठरोग व क्षयरोग यांचा शोध, उपचार व आरोग्य शिक्षण	वैद्यकीय अधिकारी	आगमनानंतर विविक्षित दिवशी शिबीराच्या दिवशी	जिल्हा आरोग्य अधिकारी
	किरकोळ आजारावरील उपचार गंभीर रुग्णांसाठी संदर्भ सेवा छोट्या शास्त्रक्रिया श्वानदंश/सर्पदंश लस/ उपचार अपघात/न्याय वैद्यक प्रकरणे रक्त/ लघवी, थुंकी तपासणी, बालकांना बीसीजी/पोलिओ/ट्रिपल पोलिओ/गोवर लस टोचणी व जीवनसत्वाची मात्रा. गरोदर श्लियांना धनुर्वात प्रतिबंधक लस टोचणी व रक्तक्षय विरोधक गोळ्यांचे वाटप कुटुंब नियोजनाच्या पद्धतीची माहिती देणे इतर श्लियांना साधन वाटप (निरोध)			

आरोग्य सेवा आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी / कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधील पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
	तोंडाने घ्यावयाच्या गर्भनिरोधक गोळया वाटणे व तांबी बसविणे तापाच्या रुग्णांवर गृहभेट उपचार, हिवतापाचे रुग्ण शोध व गृहित उपचार “अ” जीवनसत्वाची मात्रा देणे मोतीबिंदू शस्त्रक्रिया, एड्स रोगाविषयी माहिती, सल्ला व आरोग्य शिक्षण			
ग्रामीण रुग्णालये	आंतररुग्ण व बाहरुग्ण सेवा छोट्या शस्त्रक्रिया रक्त, लघवी, थुंकी व प्रयोगशाळेतील सर्व चाचण्या/तपासण्या “क्ष” किरण सुविधा कुटुंब कल्याण शस्त्रक्रिया राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमांतर्गत रुग्णांना आरोग्य सेवा विशेष सेवा उदा. बालरुग्ण, श्रीरोग तज्ज्ञ इ. आरोग्यविषयक जागृती आरोग्य शिबीरे	वैद्यकीय अधिकारी	आगमनानंतर त्याच दिवशी विविक्षित दिवशी शिबीराच्या दिवशी	जिल्हा शाल्य चिकित्सक
कुटीर रुग्णालये/ उपजिल्हा रुग्णालये	आंतररुग्ण व बाहरुग्ण सेवा छोट्या शस्त्रक्रिया रक्त, लघवी, थुंकी व प्रयोगशाळेतील सर्व चाचण्या/तपासण्या क्ष किरण सुविधा कुटुंब कल्याण शस्त्रक्रिया राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमांतर्गत रुग्णांना आरोग्य सेवा विशेष सेवा उदा. बालरुग्ण, श्रीरोगतज्ज्ञ इ. आरोग्यविषयक जागृती आरोग्य शिबीरे.	वैद्यकीय अधिकारी	आगमना नंतर त्याच दिवशी. विविक्षित दिवशी शिबीरांच्या दिवशी	जिल्हा शाल्य चिकित्सक
जिल्हा रुग्णालये	छोटी व मोठी शस्त्रक्रिया रक्तपेढी, कुटुंब कल्याण शिबीरे, नेत्रशिबीरे इतर रोगनिदान शिबीरे, राष्ट्रीय कार्यक्रम एड्स नियंत्रण मनोविकृती चिकित्सा केंद्रे, १० खाटांचा कक्ष, पुनर्वसन केंद्र विविध प्रकाराच्या तपासण्या, क्ष-किरण यंत्र सेवा, तात्काळ सेवा अहोरात्र, दंतचिकित्सा, सोनोग्राफी (सीटी-स्कॅन) काही ठिकाणी)	वैद्यकीय अधिकारी	आगमना नंतर त्याच दिवशी. विविक्षित दिवशी शिबीरांच्या दिवशी तपासणीनंतर त्याच दिवशी	जिल्हा शाल्य चिकित्सक

आरोग्य सेवा आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी / कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधील पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
स्त्री रुग्णालये	बाह्यरुग्ण विभाग (स्थिरांसाठी) गरोदर माता प्रसुती सेवा रक्तपेढी कुटुंब कल्याण कार्यक्रमांतर्गत तांबी, स्त्री नसबंदी शस्त्रक्रिया वैद्यकीय गर्भपात सुविधा जोखमीच्या मातांना प्रसुती सेवा, सिझोरियन इत्यादी सेवा गंभीर प्रसुतीविषयक रुग्णांसाठी अतिदक्षता विभाग नवजात बालकांच्या विशेष काळजी कक्ष (SNCU) इक्लामाशिया रुग्णांवर उपचार नवजात बालकांवर मुलभुत उपचार बालरुग्ण व नवजात शिशु सेवा, प्रशिक्षीत वैद्यकीय अधिकारी स्त्रीरोग विषयक सेवा (Gynecological services) जोखमीच बालकांचे क्लिनीक (High risk clinic) प्रसुती तज्ज्ञांच्या सुविधा सोनोग्राफी सुविधा वंधत्वा वरील उपचार सुविधा	वैद्यकीय अधिकारी/अधिकारी/वैद्यकीय अधिकारी	आगमना नंतर त्याच दिवशी. २) विविक्षित दिवशी ३) शिबीरांच्या दिवशी	जिल्हा शाल्य चिकित्सक
विभागीय संदर्भ सेवा रुग्णालये	आंतररुग्ण व बाह्यरुग्ण सेवा हृदयरोग तपासणी, मुत्रपिण्ड उपचार रक्त तपासण्या/थुंकी व प्रयोगशाळेतील सर्व चाचण्या, लघवी अद्यावत प्रयोगशाळा सुविधा-रुग्णालयीन प्रयोगशाळामध्ये ॲटोअॅनालझर, सेल काऊटर इत्यादी कर्करोग तपासणी-तोडाचा रक्ताचा, गर्भाशयाचा कर्करोग इत्यादी सोनोग्राफी, सिटी स्कॅन, क्ष किरण, २ डी इको, ॲन्जीओग्राफी इत्यादी रक्तपेढी-आंतररुग्ण विभागात शस्त्रक्रिया रुग्णांना रक्त पुरविण्यासाठी अद्यावत रक्तपेढी विशेष सुविधा- मुत्रपिण्ड उपचार व शस्त्रक्रिया- लिथोट्रीप्सी, लेझर	वैद्यकीय अधिकारी	आगमना नंतर त्याच दिवशी. २) विविक्षित दिवशी ३) शिबीरांच्या दिवशी	जिल्हा शाल्य चिकित्सक

आरोग्य सेवा आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी / कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधील पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
	<p>किरणोपचार, डायलेसिस, मूत्रपिंडरोपण शास्त्रक्रिया इत्यादी</p> <p>आ) भौतिकापचार शास्त्रक्रिया (Pedatoc Surgery) रुग्णांकरिता भौतिकोपचाराची व्यवस्था उपलब्ध आहे.</p> <p>इ) अर्थक शास्त्रक्रिया</p> <p>ई) सुगठण शास्त्रक्रिया (Plastic Surgery) दुघटनामुळे निर्माण होणाऱ्या विद्रुपतेवर व जन्मतः निर्माण होणारी विकालंगताव विद्रुपतेवर उपचार</p> <p>उ) हृदय विकार उपचार व शास्त्रक्रिया अॅन्जीओग्राफी, अॅन्जीओप्लस्टी, बायपास सर्जरी</p> <p>उ) कर्करोग आणि कर्करोग औषधोपचार - कर्करोग किरणोपचारासाठी निनियर अॅक्सलरेटर ची सुविधा, बँकी थेरेपी (Brachy therapy) कर्करोग औषधोपचार (Chamotheraph) कर्करोग शास्त्रक्रियाय (Onco Surgery)</p>			
अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र	हे प्रमाणपत्र मुंबई व मुंबई उपनगर वगळता अन्य ठिकाणी जिल्हा शल्य चिकित्सक देतील. मुंबई व मुंबई उपनगर येथे अधिक्षक, जे.जे. रुग्णालय हे अपंगत्व प्रमाणपत्र देतील. प्रमाणपत्र मिळविण्यासाठी कोन्या कागदावर विहित नमुन्यात अर्ज करावा लागेल. अर्ज केल्यानंतर ९० दिवसांत प्रमाणपत्र दिले जाईल. या कारणासह ९० दिवसांत प्रमाणपत्र दिले जाईल. या कारणासह नाकारले जाईल.	मुंबई व मुंबई उपनगरा करिता अधिक्षक जे.जे रुग्णालय मुंबई वगळता अन्य ठिकाणी जिल्हा शल्य चिकित्सक	अर्ज प्राप्त झाल्यावर ९० दिवसांत	मुंबई वळता अन्य ठिकाणी मंडळाचे उपसंचालक आरोग्य सेवा मुंबई करिता संचालक, आरोग्य सेवा

आरोग्य सेवा आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी / कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधील पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
आरोग्य शिक्षण उपक्रम	<p>१) सर्व राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमासंबंधीचे आरोग्य शिक्षण साहित्य तयार करणे व त्याचे वितरण करणे.</p> <p>२) महत्वाच्या आरोग्य कार्यक्रमाविषयी जनजागृती करण्यासाठी मोहिमांची आखणी व अंमलबजावणी करणे.</p> <p>३) विविध राज्यस्तरीय आरोग्य कार्यक्रम व आरोग्य दिन साजरे करण्यासाबाबत मार्गदर्शन व सहाय्य.</p>	जिल्हा आरोग्य अधिकारी जिल्हा शल्य चिकित्सक सर्व क्षेत्रिय अधिकारी आणि कर्मचारी	विहित वेळापत्रका नुसार नुसार व जनजागरण सोयीनुसार कार्यक्रमांचे आयोजन	उपसंचालक, आरोग्य सेवा राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग, परिवर्तन, इमारत, विश्रांतवाडी पोलीस स्टेशन समोर विश्रांतवाडी येरवडा पुणे- ४११००६. Email idiecb@vsnl.com दूरध्वनी २६६१०९८० (वै) २६६१०९७८ (का) २६६१०९७९ (फॅक्स)

आरोग्य शिक्षण कार्यक्रम

आरोग्य शिक्षण उपक्रम	<p>१) सर्व राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमासंबंधीचे आरोग्य शिक्षण साहित्य तयार करणे व त्याचे वितरण करणे.</p> <p>२) महत्वाच्या आरोग्य कार्यक्रमाविषयी जनजागृती करण्यासाठी मोहिमांची आखणी व अंमलबजावणी करणे.</p> <p>३) विविध राज्यस्तरीय आरोग्यकार्यक्रम व आरोग्य दिन साजरे करण्यासाबाबत मार्गदर्शन व सहाय्य.</p>	जिल्हा आरोग्य अधिकारी जिल्हा शल्य चिकित्सक सर्व क्षेत्रिय अधिकारी आणि कर्मचारी	विहित वेळापत्रका नुसार नुसार व जनजागरण सोयीनुसार कार्यक्रमांचे आयोजन	उपसंचालक, आरोग्य सेवा राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग, परिवर्तन, इमारत, विश्रांतवाडी पोलीस स्टेशन समोर विश्रांतवाडी येरवडा पुणे- ४११००६. Email idiecb@vsnl.com दूरध्वनी २६६१०९८० (वै) २६६१०९७८ (का) २६६१०९७९ (फॅक्स)
-------------------------	--	--	--	---

कुटुंब कल्याण कार्यक्रम

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/ कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
१	२	३	४	५
जोडप्यांसाठी सेवा	आवश्यक तेव्हा रोदरापणा, सुरक्षित गर्भपात इ. बाबत	जिल्हा आरोग्य अधिकारी / जिल्हा शल्यचिकित्सक	वेळा पत्रका-नुसार भेटीनंतर	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे ,

	जनजागरण आणि अनुषंगाने आरोग्य सेवा उपचार			
जननसंस्थेचे आजार	जननसंस्थेचे आजार / लैंगिक संबंधातून पसरणारे आजार यांचे प्रतिबंध, उपचार, आरोग्य शिक्षण व जनजागृती	जिल्हा आरोग्य अधिकारी / जिल्हा शल्यचिकित्सक	वेळा पत्रका-नुसार भेटीनंतर	अंतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे
लसीकरण	राष्ट्रीय लसीकरण कार्यक्रमांतर्गत गर्भवती महिला तसेच बालकांसाठी लसीकरण कार्यक्रम	वैद्यकीय अधिकारी/ प्राथमिक आरोग्य केंद्र / ग्रामीण रुग्णालय/उपजिल्हा रुग्णालय.	एक दिवस	अंतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे

नियमित लसीकरण कार्यक्रम

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/ कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
१	२	३	४	५
नियमित लसीकरण कार्यक्रम	बालकांना होणारा घटसर्प, डांग्या खोकला, पोलिओ हिपॅटायटिस बी, क्षयरोग गोवर आणि गरोदर मातांना होणारा धनुर्वात या संसर्गजन्य रोगांविरुद्ध प्रतिकार शक्ती निर्माण करण्यासाठी ही योजना केंद्रपुरस्कृत आहे योजनेअंतर्गत केंद्रशासनाच्या राष्ट्रीय लसीकरण वेळापत्रकानुसार पात्र लाभार्थींना लस देत येते.	जिल्हा आरोग्य अधिकारी/ आरोग्य अधिकारी मनपा व क्षेत्रिय अधिकारी आरोग्य कर्मचारी	वेळापत्रकानुसार विहीत कालावधीत	अंतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे
पल्स पोलिओ लसीकरण/विशेष लसीकरण	पल्स पोलिओ लसीकरण मोहिमेमध्ये पाच वर्षाखालील सर्व बालकांना पोलिओचे लसीकरण करणे.	जिल्हा आरोग्य अधिकारी/ आरोग्य अधिकारी मनपा व क्षेत्रिय अधिकारी आरोग्य कर्मचारी	मोहिम कालावधीत बुथवर व त्यानंतर शहरीभागात पाच दिवस व ग्रामीण भागात ३ दिवस घरोघरी जाऊन बुथवर लस घेतली नाही अशा बालकांना पोलिओ लस देणे.	अंतिरिक्त संचालक राज्य कुटुंब कल्याण कार्यालय

बाल आरोग्य कार्यक्रमांतर्गत देण्यात येणा-या सुविधा

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणा-या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/ कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार
----------------------	------------------------	--	--------------------------------	---

१	२	३	४	करता येईल ते अधिकारी
५				
राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम जिल्हास्तर	अंगणवाडीस्तरावर ० ते ६ वर्ष वयोगटातील मुलांची आरोग्य तपासणी व शासकीय व निमशासकीय शाळेतील ६ ते २८ वर्ष वयोगटातील मुलांची आरोग्य तपासणी.	राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमांतर्गत स्थापन केलेल्या पथकातील वैद्यकीय अधिकारी (पु. व. स्त्री) औषध निर्माता, आरोग्य परिचारिका यांचेमार्फत आरोग्य तपासणी.	जिल्हा शल्य चिकित्सक, सामान्य रुग्णालय	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे.
अ) ग्राम बाल विकास केंद्रे-	वैद्यकीय समस्या नसलेल्या सॅम व मॅम बालकांना ३० दिवसांसाठी अंगणवाडीस्तरावरील ग्राम बाल विकास केंद्रामध्ये दाखल करून पूरक आहार देऊन वैद्यकीय अधिका-यांमार्फत तपासणी व उपचार केले जातात.	उपकेंद्र स्तरावरील आरोग्य सेविका व प्रा.आ. केंद्रस्तरावरील वैद्यकीय अधिकारी, अंगणवाडी सेविका	जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे
ब) बाल उपचार केंद्र -निवडक प्रा.आ. केंद्र, ग्रामीण रुग्णालय व उपजिल्हा /जिल्हा रुग्णालय स्तरावर	सौम्य वैद्यकीय समस्या असलेल्या सॅम बालकांना २१ दिवसांसाठी बाल उपचार केंद्रामध्ये दाखल करून वैद्यकीय अधिकारी यांचेमार्फत तपासणी करून उपचार व उपचारात्मक आहार देण्यात येतो. तसेच मातेस बुडीत मंजुरी देण्यात येते.	जिल्हा व उपजिल्हा रुग्णालय, ग्रामीण रुग्णालय व निवडक प्रा.आ. केंद्र स्तरावरील केंद्र स्तरावरील बालरोग तज्ज्ञ वैद्यकीय अधिकारी,	जिल्हा शल्य चिकित्सक, सामान्य रुग्णालय	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे.

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/ कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकड तक्रार करता येईल ते अधिकारी
----------------------	-------------------------	--	--------------------------------	---

परिचारिका

पोषण पुनर्वसन केंद्र-जिल्हा /उपजिल्हा /स्त्री रुग्णालय स्तरावर	१५ आदिवासी जिल्ह्यातील गंभीर वैद्यकीय समस्या असलेल्या बालकांना पोषण पुनर्वसन केंद्रामध्ये दाखल करून वैद्यकीय अधिकारी यांचेमार्फत तपासणी, उपचार व उपचारात्मक आहार दिला जातो. मातेस बुडीत मंजुरी व दोन वेळेचा आहार तसेच आहाराबाबतचे प्रशिक्षण देण्यात येते.	बालरोगतज्ज्ञ वैद्यकीय अधिकारी, आहारतज्ज्ञ व परिचारिका	जिल्हा शल्य चिकित्सक, सामान्य रुग्णालय, वैद्यकीय अधिकारी, उपजिल्हा/स्त्री रुग्णालय स्तरावर	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे.
--	---	---	--	-------------------------------

जीवनसत्त्व अ व जंतनाशक मोहिम जिल्हास्तर	वर्षातून दोन वेळा राज्यामध्ये जीवनसत्त्व अ व जंतनाशक मोहिम राबविण्यात येऊन १ ते ६ वर्ष वयोगटातील बालकांनाजीवनसत्त्व अ व जंतनाशक औषधीची मात्रा दिली जाते.	वैद्यकीय अधिकारी, आरोग्य परिचारिका, अंगणवाडी सेविका	जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा शल्य चिकित्सक, वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे.
नवजात बालकांची काळजी (३४ एसएनसीयूज)	गंभीर आजारी, कमी वजन असलेल्या नवजात बालकांना, विशेष नवजात काळजी कक्षामध्ये दाखल करून बालरोग तज्ज्ञांमार्फत तपासणी, उपचार करण्यात येतात.	बालरोगतज्ज्ञ, आरोग्य परिचारीका	जिल्हा सामान्य रुग्णालय	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे.

योजना

योजनांचे नांव	देण्यात येणा-या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/ कर्मचारी	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
१	२	३	४
जननी सुरक्षा योजना	या योजनेअंतर्गत अनुसुचित जाती, व अनुसुचित जमाती व दारिद्र्य रेषेखालील सर्व लाभार्थी गर्भवती मातांना लाभ दिला जातो. या योजनेचा लाभ लाभार्थी महिलेचे वय १९ वर्ष व लाभार्थी महिलेस दोन जिवंत अपत्यापर्यंत देय होतात. केंद्र शासनाकडील दिनांक ८.५.२०१३ च्या पत्रांच्ये लाभार्थीचे वय व अपत्या संबंधिच्या अटी शिथिल करण्यात आलेल्या आहेत.	जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा शल्य चिकित्सक, वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी मनपा, वैद्यकीय अधिकारी	अतिरिक्त संचालक (कु.क.) पुणे.

योजनांचे नाव	देण्यात येणा-या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
	ग्रामीण व शहरी भागातील॒६ दारिद्र्य रेषेखालील लाभार्थीची प्रसूती घरी झाल्यास आवश्यक कागदपत्रांची पूर्तता केल्यास रुपये ५००/- एवढे अनुदान लाभार्थीची प्रसतूती शासकिय		

	<p>किंवा शासन मान्य नामांकित आरोग्य संस्थेस झाल्यास रु. ६००/- एवढे अनुदान प्रसूती नंतर सात दिवसांच्या आत देय आहे.</p> <p>ग्रामीण भागातील लाभार्थीची प्रसूती शासकीय किंवा शासनमान्य नामांकित आरोग्य संस्थेत झाल्यास रु. ७००/- एवढे अनुदान प्रसूती नंतर सात दिवसाच्या आत देय आहे. सिझेरिअन शस्त्रक्रिया झाल्यास लाभार्थीस रु. १५००/- चा लाभ देय आहे.</p>		
कुटुंब कल्याण कार्यक्रम	<p>केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनेनुसार कुटुंब नियोजन योजनेअंतर्गत शासकीय आरोग्य संस्थेत कुटुंब नियोजन शस्त्रक्रिया केल्यावर फक्त दारिद्र्य रेषेखालील /अनुसूचित जाती व जमातीमधील स्त्री लाभार्थीस रु. ६००/- चा मोबदला दिला जातो. दारिद्र्य रेषेवरील स्त्री नसबंदी लाभार्थीना केंद्र शासनाकडून रु. २५०/- चा मोबदला दिला जातो. नामांकित केलेल्या खाजगी व्यावसायिक /स्वयंसेवी संस्थेत कुटुंब नियोजन शस्त्रक्रिया केल्यास दारिद्र्य रेषेखालील /अनुसूचित जाती व जमातीच्या स्त्री नसबंदी लाभार्थीस मोफत सुविधा पुरविल्या जातात शासकीय आरोग्य संस्थेत कुटुंब नियोजन पुरुष नसबंदी शस्त्रक्रिया केल्यास सर्व लाभार्थीना रु. १४५१/- (रु. १०० केंद्र शासनाकडून व रु. ३५१ राज्य शासनाकडून) इतका मोबदला दिला जातो</p>	<p>जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा शल्य चिकित्सक, वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी, महानगरपालिका, वैद्यकीय अधिकारी व आरोग्य कर्मचारी</p>	<p>अतिरिक्त संचालक, आरोग्य सेवा, पुणे ०२०-२६०५८७३९</p>
सावित्रीबाई फुले कन्या कल्याण योजना	<p>फक्त एक किंवा दोन मुर्लीवर कुटुंब नियोजन शस्त्रक्रिया करून घेणा-या दारिद्र्यरेषेखालील</p>	<p>जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा शल्य चिकित्सक, वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी,</p>	<p>अतिरिक्त संचालक, आरोग्य सेवा, पुणे ०२०-२६०५८७३९</p>

	जोडप्यांसाठी, “सुधारित सावित्रीबाई फुले कन्या कल्याण योजना” राबविण्यात येत आहे मात्र सदर जोडप्यास मुलगा नसेल एका मुलीनंतर शस्त्रक्रिया करून घेतल्यास घेणा-या	महानगरपालिका, वैद्यकीय अधिकारी व आरोग्य कर्मचारी	
--	--	--	--

योजनाचे नाव	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
	व्यक्तीस रु.२,०००/- व मुलीच्या नावे रु.८,०००/- चे राष्ट्रीय बचत प्रमाणपत्र देण्यात येते. दोन मुलीनंतर शस्त्रक्रिया करून घेतल्यास, घेणा-या व्यक्तीस रु.२,०००/- व प्रत्येक मुलीच्या नावे रु.४,०००/-प्रमाणे एकूण रुपये रु.८,०००/- चे राष्ट्रीय बचत प्रमाणपत्र देण्यात येते.		

अन्य सेवांबाबत जबाबदारी

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
१	२	३	४	५
जन्म व मृत्यु नोंदणी अधिनियम, १९६६	जन्म व मृत्यु याची नोंद करणे हे ग्रामीण भागात ग्रामपंचायत, ग्रामसेवक, जिल्हा आरोग्य अधिकारी यांच्याकडे विहित नमुन्यातील अर्ज भरून दिल्यावर केले जाते. जन्म मृत्यु प्रमाणपत्र नागरी विभागात संबंधित नगरपालिकाए मुख्य अधिकारी /महानगरपालिकाचे आयुक्त	ग्रामीण भागांसाठी ग्रामीण ग्रामसेवक, जिल्हा आरोग्य अधिकारी, नागरी विभागात संबंधित नगरपालिकाचे मुख्य अधिकारी /महानगरपालिकाचे आयुक्त	७ दिवस	गट विकास अधिकारी पंचायत समिती उपसंचालक, आमाजिआ पुणे

	<p>अ) ज्यासाठी शोध करण्यात आला आहे. त्या पहिल्या वर्षातील एका नोंदणीच्या शोधासाठी. रु. २,००</p> <p>ब) शोध चालू ठेवलेल्या प्रत्येक अधिक वर्षासाठी रु. २.००</p> <p>क) प्रत्येक जन्म अथवा मृत्युसंबंधी उतारा मंजूर करण्यासाठी रु.५,००</p> <p>ड) जन्म किंवा मृत्यूची नोंद/नोंदवही उपलब्ध नसल्यास तसा अनुपलब्धता दाखला देण्यासाठी रु. ५.०० फक्त.</p>			
खिश्न विवाह परवाना ना हरकत प्रमाणपत्र	<p>ज्या खिश्न व्यक्तीस विवाह लावण्याचा परवाना हवा आहे अशी व्यक्ती शासनाच्या सार्वजनिक आरोग्य विभागाकडे अर्ज करू शकते. मात्र हा अर्ज देताना संबंधित चर्चाची धर्मदाय आयुक्त यांचेकडे नोंदणी झालेले नोंदणी प्रमाणपत्र, अर्जदाराचे ॲडिनेशन प्रमाणपत्र आणि चर्चाच्या व्यवस्थापन मंडळाचे शिफारसपत्र जोडणे आवश्यक आहे. अर्ज व सहपत्रे मुंबईसाठी पोलीस आयुक्त, बृहन्मुंबई यांच्याकडे व मुंबई वगळता संबंधित जिल्हा दंडाधिकारी यांच्याकडे चारित्र व वर्तणूक अहवाल देण्यासाठी पाठविण्यात येतात. उक्त अहवालात पोलीस आयुक्त, बृहन्मुंबई / संबंधित</p>	<p>अवर सचिव कुटुंब कल्याण) सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई.</p>	<p>संबंधित जिल्हा दंडाधिकारी / पोलीस आयुक्त यांचेकडील अर्जदाराचे चारित्र अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर एका महिन्यात</p>	<p>प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई</p>

	जिल्हा दंडाधिकारी यांनी संबंधित अर्जदारास भारतीय स्थिती विवाह परवाना देण्यास सहमती दर्शविली असेल तर शासन स्तरावर कार्यवाही करुन अधिसूचनेद्वारे अधिकार प्रदान करण्यात येतात.			
--	--	--	--	--

राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रम

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
१	२	३	४	५
१) हिवताप नियंत्रण	हिवतापाच्या लागणीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी दरवर्षी अतिसंवेदनशील गावातील घराघरातून किटक नाशकांची फवारणी, डासांची सर्व उत्पत्ती स्थानावर अली प्रतिबंधक औषधाची फवारणी, आदिवासी क्षेत्रातील व क्षेत्राबाहेरील आदिवासी गावात किटकनाशक भारीत मच्छरदाण्यांचे वाटप आणि हिवताप रुग्णांचे सर्वेक्षण करुन त्यांना हिवताप विरोधी गोळयांचे वाटप इ. सुविधा देण्यात येतात	जिल्हा हिवताप अधिकारी	वेळापत्रकानसुर दिल्यानुसार भेटीनंतर	सह संचालक,आरोग्य सेवा हिवताप,हत्तीरोग व जलजन्य रोग,पुणे
२) हत्तीरोग नियंत्रण	डास प्रतिबंधक उपाय योजना राबवून रोगाचा प्रसार कमी करणे व रुग्णांना उपलब्ध योजनेद्वारे औषधोपचार करणे किंवा शास्त्रक्रियेमार्फत उपचार करणे	जिल्हा हिवताप अधिकारी	वेळापत्रकानसुर दिल्यानुसार भेटीनंतर	सह संचालक,आरोग्य सेवा हिवताप,हत्तीरोग व जलजन्य रोग,पुणे
३) कर्करोग नियंत्रण	राज्यातील जिल्हा रुग्णालये तसेच श्री रुग्णालयात स्त्रीयांच्यागर्भाशयाच्या कर्करोगा-संबंधी चाचणी.	जिल्हा शल्य विकित्सक	आगमनानंतर /तपासणीनंतर /निदानानंतर	उपसंचालक,आरोग्य सेवा

	जिल्हा रुग्णालय, रत्नागिरी, भंडारा व अमरावती येथे पोटातील कर्करोगासंबंधी चाचणी			
४) एडस् नियंत्रण	एडस् रोगावर सध्या प्रभावी औषधी नाही. हा रोग मुख्यत्वे असुरक्षित लैंगिक संबंधातून होतो. सध्यातरी प्रतिबंध हाच एकमेव उपाय आहे. यासाठी आरोग्य शिक्षणावर भर देणे अत्यंत आवश्यक आहे. या स्वायत्त संस्थेमार्फत या रोगासंबंधी आवश्यक रथा जनजागृती कार्यक्रमावर मुख्यतः भर दिला जातो.	जिल्हा शल्य चिकित्सक	आगमनानंतर /तपासणीनंतर /निदानानंतर	प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र राज्य एडस् नियंत्रण सोसायटी, मुंबई
५) नेत्र तपासणी	१) रुग्णांची मोफत नेत्र तपासणी, अंधत्व नियंत्रणासाठी मोतीबिंदूची शस्क्रिया करणे, सोब्यांची निगा राखणे, ग्रामीण भागात शालेय विद्यार्थ्यांना मोफत नेत्र तपासणी करून चष्टे पुरविणे व आरोग्य शिक्षण देणे	जिल्हा शल्य चिकित्सक सहायक	शिवीरानूसार	सह संचालक, आरोग्य सेवा नेत्र, मुंबई
	२) मृत्यूपूर्वी इच्छापत्र भरून नेत्रदान करण्यास मार्गदर्शन करणे	नेत्र शल्य चिकित्सक व नेत्र चिकित्सा सहायक		राज्यस्तरावर संहसंचालक, आरोग्य सेवा अनिका मुंबई व जिल्हा स्तरावर जिल्हा नेत्र शल्य चिकित्सक
६) क्षयरोग नियंत्रण	क्षयरोगी शोधून काढणे व त्यांना योग्य ती मोफत औषधे, उपचार देणे व आरोग्य शिक्षण देणे	जिल्हा क्षयरोग अधिकारी	आगमनानंतर	उपसंचालक, आरोग्य सेवा
७) गलगंड नियंत्रण	आयोडिनयुक्त मिठाचा वापर होतो किंवा नाही याची तपासणी करणे, आयोडिनयुक्त मिठाचा वापर करण्याबाबत लोकांना आरोग्य शिक्षण देणे.	जिल्हा आरोग्य अधिकारी	आगमनानंतर जनजागरण मोहिमेनुसा	उपसंचालक, आरोग्य सेवा
८) मानसिक आरोग्य	मनोरुग्णालय व्यतिरिक्त स्थानिक नागरिकांना मानसिक आरोग्य तपासणी करता यावी म्हणून सध्या अहमदनगर, नाशिक, कोल्हापूर, लातूर व उस्मानाबाद येथे प्रत्येकी १०	जिल्हा शल्य चिकित्सक	आगमनानंतर	उपसंचालक, आरोग्य सेवा

	खाटांचा मनोविकृतीकक्ष निर्माण करण्यात आला आहे.			
१) कुष्ठरोग निर्मुलन	कुष्ठरोगी शोधून काढून त्यांना विहीत औषधोपचारानंतर रोगमुक्त करणे, कुष्ठरोगी, त्यांचे कुटुंबिय व समाज यांना कुष्ठरोगविषयक शात्रीय माहिती सांगून आरोग्य शिक्षण देणे	जिल्हा कुष्ठरोग अधिकारी	वेळापत्रकातदिल्यानूसार भेटीनंतर आगमनानंतर	संहसंचालक, आरोग्य सेवा कुष्ठरोग

राष्ट्रीय एड्स नियंत्रण कार्यक्रम

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
२	३	४	५	६

गुप्तरोग नियंत्रण कार्यक्रम

राज्यस्तर महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी	गुप्तरोग चिकित्सा केंद्राना पुरक औषधांचा पुरवठा	उपसंचालक, आरोग्य सेवा	आर्थिक वर्षात एकदा मोफत	प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी, मुंबई.
जिल्हा स्तर /तालुका	गुप्तरोग चिकित्सा केंद्र चालविणे	गुप्तरोग चिकित्सा अधिकारी	१ दिवस	संबंधित जिल्हा शल्य चिकित्सक

निरोध पुरवठा कार्यक्रम

राज्यस्तर महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी	मोफत निरोध पुरवठा व अल्प शुल्क आकारून निरोध पुरवठा	सह संचालक रक्तसुरक्षा	१ दिवस	प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी, मुंबई.
जिल्हा स्तर /तालुका	मोफत निरोध पुरवठा व अल्प शुल्क आकारून निरोध पुरवठा	स्वयंसेवी संस्था	आर्थिक वर्षात उद्दिष्टांप्रमाणे	संबंधित जिल्हा शल्य चिकित्सक

स्वयंसेवी संस्थाचे हस्तक्षेप प्रकल्प

राज्यस्तर महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी	वेगवेगळ्या गटांमध्ये हस्तक्षेप प्रकल्प राबविणे, वैश्या वरस्ती, समलिंगी संबंध असणारे प्रकल्प, मादक	अशासकीय संस्था सल्लागार	दरवर्षी ठरविलेल्या उद्दिष्टांप्रमाणे	प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी, मुंबई.
--	---	-------------------------	--------------------------------------	--

		द्रव्यांचे सेवन करणारे, ट्रेकर्स इत्यादी.			
	जिल्हा स्तरातलुका	वेगवेगळे हस्तक्षेप प्रकल्प	संबंधित जिल्हा शल्य चिकित्सक		संबंधित जिल्हाधिकारी

रक्त सुरक्षा

राज्यस्तर महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी	नॅको पुरस्कृत रक्तपेढीसाठी लागणारी साहित्य सामुग्री	सह संचालक रक्तसुरक्षा	आर्थिक वर्षी	प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी, मुंबई.
जिल्हा स्तर /तालुका	शुद्ध रक्तपिण्डाव्यांचा पुरवठा	रक्त संक्रमण अधिकारी		संबंधित जिल्हा शल्य चिकित्सक
राज्यस्तर महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी	साहित्य सामुग्री पुरवठा व मनुष्यबळ निर्मिती	सहसंचालक, आरोग्य सेवा (प्रशिक्षण)	दरवर्षी ठरविलेल्या उद्दिष्टांप्रमाणे	प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी, मुंबई.

आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
जिल्हा स्तर /तालुका	सल्ला व रक्ततपासणी	सुक्षमजीवशास्त्रज्ञ, (विकृती शास्त्र)	बाह्य दररोज रुग्ण सेवा	संबंधित जिल्हा शल्य चिकित्सक

माहिती, शिक्षण व संपर्क कार्यक्रम

राज्यस्तर महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी	प्रसार माध्यमातून जनजागृती	सह संचालक, आईसी	दरवर्षी ठरविलेल्या उद्दिष्टांप्रमाणे	प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र एड्स नियंत्रण सोसायटी, मुंबई.
जिल्हा स्तर /तालुका	प्रसार माध्यमातून जनजागृती	संबंधित जिल्हा शल्य चिकित्सक	दरवर्षी ठरविलेल्या उद्दिष्टांप्रमाणे	संबंधित जिल्हा आधिकारी

राज्य कामगार विमा योजना

अ.क्र.	आरोग्य संस्था प्रकार	देण्यात येणाऱ्या सुविधा	सेवा पुरविणारे जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी	सेवा पुरविण्यासाठी समय मर्यादा	सेवा विहित कालावधीत पुरविली न गेल्यास ज्यांच्याकडे तक्रार करता येईल ते अधिकारी
१	२	३	४	५	६
१	अतिविशिष्ट सेवा उपचार) (विमाधारक आणि कुटुंबिय यांना अग्रिमाती सुविधा)	अ अतिविशिष्ट सेवा राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालयात उपलब्ध नसल्याने राज्य कामगार विमा महामंडळ यांच्या	वैद्यकीय अधिक्षक	१दिवस	संचालक, आरोग्य सेवा आयुक्त, राज्य कामगार विमा योजना

		<p>नियमावलीतील परिच्छेद ३.२५मधील निर्देशानुसार शासकीय/ महानगर पालिका / खाजगी रुग्णालयात संदर्भांकित करण्यात येते</p> <p>ब) अतिविशिष्ट सेवा / उपचाराकरिता आवश्यक असणारी रक्कम संचालक। आरोग्य (राज्य) कामगार विमा योजना, मुंबई यांच्या मंजूरीअंती वैद्यकीय अधिक्षक, राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालय यांचेकडून संबंधित रुग्णालयाकडे भरणा केली जाते.</p>			
२	वैद्यकीय खर्च प्रतिपूर्ती	<p>विमाधारक आणि त्यांचे कुटुंबिय यांना अति तातडीच्या प्रसंगी, जवळपास राज्य कामगार विमा योजनेचे रुग्णालय नसेल तर खाजगी / शासकीय / निमशासकीय / महानगर पालिका नगरपालिका रुग्णालयात स्वखचनि औषधोपचार घेतले असतील तर वेळोवेळच्या शासन निर्णयानुसार झालेल्या खर्चाची वैद्यकीय प्रतिपूर्ती मंजूर करण्यात येते.</p>	<p>प्रभारी अधिकारी / वैद्यकीय अधिक्षक वैद्यकीय वैद्यकीय प्रशासन अधिकारी / आयुक्त महाराष्ट्र शासन</p>	<p>१दिवस</p> <p>१दिवस</p>	<p>संचालक, आरोग्य सेवा आयुक्त, राज्य कामगार विमा योजना</p> <p>वैद्यकीय प्रशासन अधिकारी, नागपूर</p>

४	औषध पुरवठा	राज्य कामगार विमा योजनेच्याप्राधिकृत डॉक्टरानी लिहून दिलेल्या औषधाचे विनाशुल्क वितरण	मान्यताप्राप्त औषध विक्रेते तसेच राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालयाचे प्रभारी मिश्रक	आगमनानंतर त्याच दिवशी	संबंधित वैद्यकीय प्रशासन अधिकारी व संबंधित रुग्णालयाचे वैद्यकीय अधिक्षक
५	विशेषज्ञ सेवा	बाह्यरुग्ण सेवेनंतरची विशेषज्ञ तपासणी व प्रयोगशाळा विशेषज्ञ सेवा आणि योग्य उपचार	विशेषज्ञ	आगमनानंतर त्याच दिवशी	संबंधित वैद्यकीय प्रशासन अधिकारी व संबंधित रुग्णालयाचे वैद्यकीय अधिक्षक
६	आंतर रुग्ण सेवा	आवश्यकता निर्माण झाल्यास रुग्णास राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालयामध्ये दाखल करून घेणे, याकरीता ज्या ठिकाणी योजनेची रुग्णालये नाहीत अशा ठिकाणी शासकीय रुग्णालयात आणि काही मान्यताप्राप्त खाजगी रुग्णालयात खाटा आरक्षित ठेवण्यात आल्या आहेत	रुग्णालय वैद्यकीय अधिक्षक	तातडीने	संचालक) वैद्यकीय राज्य कामगार विमा योजना, मुंबई

(टिप: अ) उपरोक्त नियमावलीत अन्य कोणतीही तरतुद असली तरी गंभीर आजाराबाबत देण्यात येणा-या सेवेबाबत रुग्णांला तात्काळ सेवा उपलब्ध करून देण्यात यावी.

ब) तसेच बाह्य रुग्ण विभागात उपचार करणा-या रुग्णांसाठी सेवा देणा-या वैद्यकीय अधिका-यांचे नाव नामनिर्देशित करणे (कार्यालयाच्या दर्शनी फलकावर) आवश्यक आहे.)

परिशिष्ट-तीन
सेवा सुविधा पुरविण्यासाठी शासनमान्य दर

अ.क्र.	सेवा/सुविधा	जिल्हा/श्री व इतर सामान्य रुग्णालये प्रस्तावित सुधारित दर (रुपये)
१	२	३
१	बाहयरुग्ण नोंदणी (७दिवसांकरिता)	५
२	आंतररुग्ण १) आंतररुग्ण शुल्क प्रतिदिन २) आहार शुल्क (सकाळचा चहा, नाश्ता, दुपारचे व रात्रीचे जेवण)	१०
३	प्रयोगशाळा चाचण्या अ) रक्तचाचणी (प्रत्येकी) १) हिमोगलोबिन २) टीएलसी ३) डीएलसी ४) इएसआर ५) रक्तगट व आरएच टेस्टींग ६) रक्तातील रासायनिक द्रव्यांची चाचाणी (शुगर, युरिया, प्रोटीन, सोडियम, पोटेशियम इ.) ब) लद्यावी, शौच, थुंकी, इत्यादी ओ पी डी चाचण्या इतर विशेष रक्त चाचण्या घ) मलेरिया रक्त तपासणी ई) सायटॉलॉजी फ) हिस्टोपैथॉलॉजी ग) गलायझा चाचणी सर्वसाधरण नॅको द्य) कल्वर सेन्सीटीव्हीटी च) प्रेग्नन्सी टेस्ट	१५
४	क्ष-किरण विभाग १)क्ष किरण चाचणी (स्टॅण्डर्ड) २)आय .ड्वी . पी ३)बेरियम सॅलो ४)बेरियम मिळ ५) बेरियम एनिमा ६)अल्टा सोनोग्राफी -(अ) पूर्ण अल्टा सोनोग्राफी -ब अर्धा अल्टा सोनोग्राफी द्य क विशेष ७)सी टी स्कॅन (डोक्याचा) ८)सी टी स्कॅन (छातीचा / पोटाचा / पाठीच्या मण्क्याचा प्रत्येकी) ९)इ.सी .सी	३० १०० ३० ५० ५० ५० ३० १०० ३०० ४०० २०

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

	१०)स्पायरोमेटरी	५०
	११)लंग्ज फंकशन टेस्ट	५०
	१२) दातांची क्ष किरण चाचणी	२०
५	शब्दक्रिया	
	भूल देऊन करण्यात येणाऱ्या मोठया शब्दक्रिया	१६०
	भूल देऊन करण्यात येणाऱ्या छोटया शब्दक्रिया	६०
	बाह्यरुगण विभागात करण्यात येणाऱ्या छोटया शब्दक्रिया	३०
६	बाळंतपणे	
	अ) पहिले बाळंतपण (प्रत्येकी)	निशुल्क
	ब) दुसरे बाळंतपण (प्रत्येकी)	५०
	क) तिसरे वाळंतपण व पुढे (प्रत्येकी)	२५०
७	नर्सिंग होम चार्जस	
	अ) सर्वसाधरण कक्षातील साईड रुम	६०
	ब) नर्सिंग होम (वातानुकूलित नसलेली रुम)	७५
	क) वातानुकूलीत रुम	१५०
८	रुग्णवाहीका शुल्क (प्रति कि मी)	५
९	प्रतिक्षाशुल्क (आठ तासापुढे)	३० प्रती तास
१०	विशेष उपचार/तपासणी	
	अतिदक्षता विभाग (प्रतिदिन)	१००
	ब) कान,नाक व घसा यासंबंधिच्या चाचण्या	२०
११	नेफ्रोलॉजी विभाग	
	अ) हिमो डायलीसी (प्रत्येकी)	१५०
	ब) पेरिटोनियल डयलीसी (प्रत्येकी)	५०
	क)सर्व प्रकारचे शंट	१००
	ड) बायोप्सी	५०
१२	च्युरॉलॉजी विभाग	
	नव्ह फंकशन	१२०
	ब) इ एम जी	६०
	इ इ जी	१२०
	मसल/ नव्ह बायोप्सी	१५०
१३	फिजिओथेरपी व आँक्युप्रेशर थेरपी विभाग	
	अ) किजिओथेरपी प्रत्येकी सिर्टींगसाठी	१०
	ब) कॅंजिपर (प्रत्येकी)	१००
	क)अंडोस्कोपी (प्रत्येकी बान्कोस्कोपी, गॅस्ट्रोस्कोपी , सिस्टोस्कोपी	१००
१४	दंत विभाग	
	अ)दात काढणे (प्रत्येकी)	१५
	ब)दाताची कवळी बसविणे (वरची व खालची)	१५०
	क)आशिक कवळी बसविणे	५०
	ड)चांदी भरणे	५०
	इ) सिमेंट भरणे	२०
	ई) रुट कॅनल टिंटमेंट	१००
	प)स्कॅलिंग अँड पॉलिशिंग	२५

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

	फ) रक्त बाटल पुरविणे	४२५
१५	वैद्यकिय मंडळाचे प्रमाणपत्र	
	१ आजाराचे प्रमाणपत्र (महिन्यापर्यंत)	२५
	२ वैद्यकिय मंडळाचे प्रमाणपत्र	५०
	३ रेक्री वैद्यकिय मंडळाचे प्रमाणपत्र	१५०
	४ राज्य स्तरावरील वैद्यकिय मंडळाचे प्रमाणपत्र	--
	५, विभागीय वैद्यकिय मंडळाच्या निर्णयाविरुद्ध अपील करणे	२००
	६ फिटनेस प्रमाणपत्र	५०
	७ रुग्णालयात भरती झाल्याचे प्रमाणपत्र	१०
	८ रुग्णालयातून डिस्चार्ज दिल्याचे प्रमाणपत्र	निःशुल्क
	९३) (रुग्णपत्रिकेचे कागदपत्र देणे (५ पानापर्यंत)	२०
	९) ब) (पुढील प्रत्येक पानाकरीता (छायांकित प्रती)	१
	१० अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र	निःशुल्क
	११ वैद्यकिय प्रतिपूर्ती मिळण्यासाठी प्रमाणपत्र	बिलाच्या ३ टक्के
	१२ या व्यतिरिक्त लागणारे कोणतेही प्रमाणपत्र (वयाच्या दाखल्यास) वरीष्ठ नागरीकांसाठी	५०
१६	मृत शव खाजगी संस्थांना एम्बलिंग अभ्यासासाठी देणे	१५००
१७	एम .आर .आय .चाचणी	१६००
१८	अ)सिरेमोमेटल लॅबमधील उपचार	
	फिक्स प्रारथेटिक (क्राऊन/ रिटेनर्स / पॉमिका)	५००
	मेटल रिस्टोरेशन्स विथ ॲकिलिक फॅसिंग (प्रत्येकी	५००
	मेटल सिरेमिक रिस्टोरेशन	५००
	ब) रिमोक्हेबल कास्ट मेटल रिस्टोरेशन	
	रिमोक्हेबल कास्ट मेटल पार्शिअल डेंचर	११००
	मेटल बेस सिंगल क कम्प्लिट डेंचर	९५००
	ॲबडयुरेट फ्रॅमवर्क इनमेटल विथ ॲक्रिलायझेशन	११००
१९	लिथेट्रिप्सी	१०००
२०	जॉइंट रिप्लेसमेंट	४००००

शासनाने वेळोवळी काढलेल्या ओदशानुसार ज्या संवर्गाना विनाशुल्क वैद्यकिय उपचाराची सवलग्न देण्यात आलेली आहे . अशा संवर्गाबाबतचा तपशील

१.शासकीय कर्मचारी व त्यांच्यावर अवलंबून असणारे कुटुंबिय

२.मानसेवी वैद्यकिय अधिकारी व शासकीय रुग्णालय व दवाखान्यातील परिचर्या कर्मचारी वर्ग

३.वैद्यकिय , निमवैद्यकिय तसेच व्यवसायोपचार व भौतिकोपचार विद्यालयामध्ये शिक्षण घेत असलेले विद्यार्थी

४.न्यायाधिशांच्या आदेशान्वये स्थानबद्ध व्यक्ती

५.स्वातंत्रसंग्राम सैनिक व त्यांचे कुटुंबिय

६.न्याय वैद्यकिय प्रकरणातील ॲषेपचारासाठी पाठविलेल्या व्यक्ती व न्याय चोकशी अधिन कैदी

७.पोलिसांतर्फे येणाऱ्या मेडिको लिंग केसेस

८.सुधारगृहातील रुग्ण

९.कुष्ठरोग मंडळाकडून येणारे रुग्ण

१०.महिला सुधारगृहामार्फत येणारे रुग्ण

११.नागरी विभागातील बेवारशी मुले

१२.आश्रमशाळेतील रुग्ण

१३.विधानसभा / विधापरिषद सदस्य व लोकसभा सदस्य,मंत्री, सभपाती व माजी विधानसभा / विधानपरिषद सदस्य

१४.न्यायाधिश

परिशिष्ट - चार
राष्ट्रीय क्षयरोग नियंत्रण

अ.क्र.	संस्था	संस्थाची संख्या	निकष
१	जिल्हा क्षयरोग	३३	कार्यक्रमाचे जिल्हा मुख्यालय -२० खाटांचा विविक्ती कक्ष (जिल्हा रुग्णालय)
२	शहर क्षयरोग केंद्र	१५	कार्यक्रमाचे महानगरपालिका मुख्यालय
३	क्षय रुग्णालय	०५	पुणे,बुलढाणा, अमारावती, जर्यांगपुर (कोल्हापूर) व उल्हासनगर (ठाणे)
४	उपचार पथके	२०९	प्रत्येकी ५ लाख लोकसंख्या
५	सुक्षमदर्शक केंद्र	१०७९	प्रत्येकी १ लाख लोकसंख्या
६	डॉट्स केंद्र		आवश्यकतेनुसार

परिशिष्ट - पाच
जिल्हा रुग्णालये

अ.क्र.	कार्यरत जिल्हा रुग्णालयाची यादी	खाटांची संख्या
१	जिल्हा रुग्णालय ठाणे	३९८
२	जिल्हा रुग्णालय, अलिबाग	२६२
३	जिल्हा रुग्णाल, रत्नागिरी	६०३
४	जिल्हा रुग्णालय, नाशिक	३६२
५	जिल्हा रुग्णालय, जळगावं	२००
६	जिल्हा रुग्णालय, अहमदनगर	३६२
७	जिल्हा रुग्णालय, नंदुरबार	२००
८	जिल्हा रुग्णालय पुणे	३६२
९	जिल्हा रुग्णालय, सातारा	२६२
१०	जिल्हा रुग्णालय, सिंधुदुर्ग	२००
११	जिल्हा रुग्णालय, परभणी	३९७
१२	जिल्हा रुग्णालय, जालना	२६२
१३	जिल्हा रुग्णालय, हिंगोली	२००
१४	जिल्हा रुग्णालय, बीड	३६२
१५	जिल्हा रुग्णालय, उसमानाबाद	२६२
१६	जिल्हा रुग्णालय, अमरावती	४३५
१७	जिल्हा रुग्णालय, बुलढाणा	३६२
१८	जिल्हा रुग्णालय, वाशिम	२००
१९	जिल्हा रुग्णालय, गोदिया	२००
२०	जिल्हा रुग्णालय, भंडारा	४६२
२१	जिल्हा रुग्णालय, वर्धा	२६२
२२	जिल्हा रुग्णालय, चंद्रपुर	३६२
२३	जिल्हा रुग्णालय, गडचिरली	२६२
	एकूण	७२०९

परिशिष्ट - सहा
सामान्य रुग्णालये

अ.क्र.	कार्यरत जिल्हा रुग्णालयाची यादी	खाटांची संख्या
१	सामान्य रुग्णालय, उल्हासनगर -३	२०२
२	सामान्यरुग्णालय, मालेगावं	२५२
३	सामान्य रुग्णालय, खामगावं	२२०
४	सामान्य रुग्णालय, मालवणी	६०
	एकूण	७३४

परिशिष्ट - सात
अस्थीव्यंग रुग्णालये

अ.क्र.	कार्यरत जिल्हा रुग्णालयाची यादी	खाटांची संख्या
१	अस्थीव्यंग रुग्णालय, परभणी	५०

परिशिष्ट - आठ
सुपर स्पेशालिस्ट रुग्णालये

अ.क्र.	कार्यरत जिल्हा रुग्णालयाची यादी	खाटांची संख्या
१	सुपर स्पेशालिस्ट रुग्णालय, नाशिक	१००
२	सुपर स्पेशालिस्ट रुग्णालय, अमरावती	१००
	एकूण	२००

परिशिष्ट - नऊ
स्त्री रुग्णालये

अ.क्र.	कार्यरत जिल्हा रुग्णालयाची यादी	खाटांची संख्या
१	डागा स्त्री रुग्णालय, नागपूर	३३५
२	स्त्री रुग्णालय, अकोला	३००
३	स्त्री रुग्णालय, अमरावती	२००
४	बी जी .डब्ल्यु स्त्री रुग्णालय, गोदिया	६०
५	स्त्री रुग्णालय, जालना	६०
६	स्त्री रुग्णालय, परभणी	६०
७	स्त्री रुग्णालय, नेकनूर जि बीड	५०
८	शासकिय प्रसुती दवाखाना, उल्हासनगर	१००
९	स्त्री रुग्णालय, लातूर	१००
१०	स्त्री रुग्णालय, नांदेड	१००
११	स्त्री रुग्णालय, उस्मानाबाद	६०

	एकूण	१५२५
--	------	------

परिशिष्ट - दहा

परिमंडळ व जिल्हानिहाय कार्यान्वित द्रामा केअर युनिट ची यादी

अ.क्र.	कार्यरत जिल्हा रुग्णालयाची यादी	द्रामा केअर युनिट चे नाव
अ.क्र.	जिल्हा	
	ठाणे	
१	ठाणे	जिल्हा रुग्णालय ठाणे
२		मध्यवर्ती रुग्णालय उल्हानगर
३	रायगड	रुग्णालय रायगड रत्नागिरी
४	रत्नागिरी	जिल्हा रुग्णालय रत्नागिरी
५		उपजिल्हा रुग्णालय कंळबणी जि रत्नागिरी
पुणे		
६	पुणे	ग्रामीण रुग्णालय मंचर जि पुणे
नाशिक		
७	नाशिक	जिल्हा रुग्णालय नाशिक
८	जळगाव	जिल्हा रुग्णालय जळगाव
९	अहमदनगर	जिल्हा रुग्णालय अहमदनगर
	कोल्हापूर	
१०	सातारा	जिल्हा रुग्णालय सातारा
औरंगाबाद		
११	जालना	जिल्हा रुग्णालय जालना
१२		ग्रामीण रुग्णालय घनसावंगी जि जालना
१३	परभणी	जिल्हा रुग्णालय बीड
लातूर		
१४	बीड	जिल्हा रुग्णालय बीड
१५	नांदेड	ग्रामीण रुग्णालय भोकर जि नांदेड
१६	उस्मानाबाद	जिल्हा रुग्णलाय उस्मानाबाद
अकोला		
१७	अमरावती	जिल्हा रुग्णलाय अमरावती
१८	बुलढाणा	जिल्हा रुग्णालय बुलढाणा
१९		सामान्य रुग्णालय खामगाव जि बुलढाणा
नागपूर		
२०	भंडारा	जिल्हा रुग्णालय भंडारा
२१	चंद्रपुर	जिल्हा रुग्णालय चंद्रपुर
२२	गडविरोली	जिल्हा रुग्णलाय वर्धा
२३	वर्धा	जिल्हा रुग्णालय वर्धा
२४		उपजिल्हा रुग्णालय हिंगणघाट जि वर्धा
२५		ग्रामीण रुग्णालय कारंजा जि वर्धा

परिशिष्ट -अकरा
शासकीय / खाजगी रक्तपेढ्यांची यादी

अ.क्र.	नोंदणी क्रमांक	रक्तपेढी नाव	रक्तपेढी प्रकार
१	१३५	सामान्य रुग्णालय , अहमदनगर	जी
२	१४१	नगरपालिका रक्तपेढी, अहमदनगर	जी
३	१०६	सामान्य रुग्णालय रक्तपेढी, अकोला	जी
४	१६१	लक्ष्मीबाई देशमुख सामान्य रुग्णालय, अकोला	जी
५	११७	जिल्हा स्थी रुग्णालय, अकोला	जी
६	१	सामान्य रुग्णालय, अमरावती	जी
७	२०५	विभागीय रक्तपेढी शासकीय वैद्यकिय महाविद्यालय व रुग्णालय, औरंगाबाद	जी
८	१९८	स्वामी रामानंद तीर्थ ग्रामीण वैद्यकीय महाविद्यालय व रुग्णालय, बीड	जी
९	१४२	सामान्य रुग्णालय, बीड	जी
१०	१२३	बाई गंगाबाई स्थी रुग्णालय, भंडारा	जी
११	११९	सामान्य रुग्णालय, भंडारा	जी
१२	१३४	शासकीय रुग्णालय , बुलढाणा	जी
१३	२१८	सईबाई मोटे सामान्य रुग्णालय, बुलढाणा	जी
१४	२२५	सामान्य रुग्णालय, बुलडाणा	जी
१५	१८३	सामान्य रुग्णालय, चंद्रपुर	जी
१६	१३८	श्री. भाऊसाहेब शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय व रुग्णालय, धुळे	जी
१७	१८४	ग्रामीण रुग्णालय, गडचिरोली	जी
१८	११६	सामान्य रुग्णालय, गडचिरोली	जी
१९	१०९	सामान्य रुग्णालय , जळगाव	जी
२०	१५७	मध्यरेल्वे रुग्णालय, जळगाव	जी
२१	१८१	सामान्य रुग्णालय, जालना	जी
२२	१५३	कोल्हापूर महानगरपालिका रुग्णालय, कोल्हापूर	जी
२३	१५५	सीपीआर सामान्य रुग्णालय कोल्हापूर	जी
२४	१४५	सामान्य रुग्णालय लातूर	जी
२५	२	केईएम रुग्णालय, मुंबई	जी
२६	४	सेंट जॉर्ज रुग्णालय मुंबई	जी
२७	३४	जे.जे.ग्रुप रुग्णालय मुंबई	जी
२८	४३	हरिलाल भगवती नगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय, मुंबई	जी
२९	४४	आर.एन. कोपर नगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय, मुंबई	जी
३०	४७	मुंबई पोर्ट ट्रस्ट रुग्णालय मुंबई	जी
३१	५१	जी.टी. रुग्णालय मुंबई	जी
३२	१२५	आय.एन.एस. अश्विन, मुंबई	जी
३३	१७१	के.बी.भाभा नगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय, मुंबई	जी
३४	१७९	बीआयएल नायर सीएच रुग्णालय, मुंबई	जी
३५	१८०	राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालय, मुंबई	जी

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

३६	१८७	लोकमान्य टिळक नगरपालिका वैदयकीय महाविद्यालय रुग्णालय मुंबई	जी
३७	१८९	सेठ व्ही.सी गांधी एम.ए.क्लोरा नगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय, मुंबई	जी
३८	२००	टाटा मेमोरीअल रुग्णालय मुंबई	जी
३९	२१३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्मृती रुग्णालय मुंबई	जी
४०	२१४	अब्दुला खङ्गालभाई, मुंबई	जी
४१	२१५	व्ही.एन. देसाई महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णाल, मुंबई	जी
४२	२१९	के.बी. भाभा रुग्णालय, मुंबई	जी
४३	२२०	भाभा ऑटोमिक रीसर्च सेंटर रुग्णालय, मुंबई	जी
४४	२२१	राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालय, मुंबई	जी
४५	२३०	श्रीमती एम.टी. अग्रवाल नगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय, मुंबई	जी
४६	१५६	इंदिरा गांधी वैदयकीय महाविद्यालय रुग्णालय नागपूर	जी
४७	३८	डागा स्मृती शासकीय रुग्णालय नागपूर	जी
४८	१०२	शासकीय वैदयकीय महाविद्यालय रुग्णालय, नागपूर	जी
४९	१०५	राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालय, नागपूर	जी
५०	१३३	सुपर स्पेशलिटी रुग्णालये व पदव्युत्तर इंसिटीटयुट नागपुर	जी
५१	१९४	शासकीय महाविद्याल श्री. गुरुगोविदसिंगजी स्मृती रुग्णालय, नांदेड	जी
५२	१३४	जे.डी.सी. बिटको रुग्णालय, नाशिक	जी
५३	१०७	रोसाबाई सुगनोमल मनवाणी, नाशिक	जी
५४	१२८	जिल्हा रुग्णालय, नाशिक	जी
५५	१८८	सर्वसाधारण रुग्णालय, उसमानाबाद	जी
५६	१४७	सर्वसाधारण रुग्णालय, परभणी	जी
५७	८६	पुणे उरो रुग्णालय, पुणे	जी
५८	९३	सासुन सर्वसाधारण रुग्णालय, पुणे	जी
५९	१३०	पिपरी- विंचवड महानगरपालिका कलेरा, रुग्णालय, पुणे	जी
६०	१७५	आर्म फोर्सेस वैदयकीय महाविद्याल पुणे	जी
६१	१९२	राज्य कामगार विमा योजना रुग्णालय , पुणे	जी
६२	१६०	जिल्हा रक्तपेढी रायगड	जी
६३	१२४	शासकीय महाविद्यालय, रत्नगिरी	जी
६४	१६५	सर्वसाधारण रुग्णालय, सांगली	जी
६५	८५	कॉटेज रुग्णालय, सातारा	जी
६६	९२	सर्वसाधारण रुग्णालय, सातारा	जी
६७	१५२	शासकीय रुग्णालय, सिंधुदुर्ग	जी
६८	१२९	शासकीय रुग्णालय, सोलापूर	जी
६९	११	पतंशगा कॉटेज रुग्णालय, ठाणे	जी
७०	१०१	विठ्ठल सायणा रुग्णालय, ठाणे	जी
७१	१७६	मध्य रुग्णालय, ठाणे	जी
७२	२०८	छत्रपती शिवाजी महाराज रुग्णालय, ठाणे	जी
७३	८९	सर्वसाधारण रुग्णालय, वर्धा	जी

७४	१६२	श्री. वंसतराव नाईक रक्तपेढी शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय यवतमाळ	जी
७५	२१०	नवी मुंबई महानगरपालिका, ठाणे	जी

विश्वस्त रक्तपेढयांची यादी

अ.क्र.	नोंदणी क्रमांक	रक्तपेढीचे नाव	टी
१	३१	संजीवनी रक्तपेढी, अहमदनगर	टी
२	३५	हापसे, अहमदनगर	टी
३	८२	रोटरी अहमदनगर	टी
४	१२२	राहुरी चॅरीटेबल ट्रस्ट अहमदनगर	टी
५	१२६	जीवनधारा अहमदनगर	टी
६	१७२	शक्ती, अहमदनगर	टी
७	२०१	जनकल्याण अहमदनगर	टी
८	२१७	प्रवरा मेडिकल ट्रस्ट, अहमदनगर	टी
९	२३६	जोंधळे नित्य सेवा अहमदनगर	टी
१०	७५	श्री. साईनाथ, अहमदनगर	टी
११	१६७	रेनॉल्ड्स मेमोरियल हॉस्पिटल अकोला	टी
१२	३	डॉ. पी. डो.एम.एच.सी.हॉस्पीटल रिसर्च सेंटर अमरावती	टी
१३	१८	दत्ताजी भाले औरंगाबाद	टी
१४	७८	लोकमान्य औरंगाबाद	टी
१५	११०	कमलनयन बजाज (मराठवाडा रिसर्च) औरंगाबाद	टी
१६	११३	महात्मा गांधी मिशन वैद्यकीय महाविद्यालय, औरंगाबाद	टी
१७	१७३	सेट नंदलाल धूत हॉस्पिटल, औरंगाबाद	टी
१८	१७४	कृष्णानंद एज्यकेशनसो. चंद्रपूर	टी
१९	१९	सनमित्र मंडळ काथियानी हॉस्पिटल, चंद्रपूर	टी
२०	३३	डॉ. देशपांडे(जळगांव जनता सहकारी बँक) धुळे	टी
२१	१४९	नवजीवन, धुळे	टी
२२	१९०	जवाहर मेडिकल फॉर्झेशन धुळे	टी
२३	४२	जीवनज्योती, धुळे	टी
२४	२३७	माधवराव गोलवलकर स्वयंसेवी, जळगांव	टी
२५	२८	जीवन सुरभी जळगांव	टी
२६	११७	जनकल्याण जालना	टी
२७	१५०	जालना मिशन हॉस्पीटल जालना	टी
२८	१५१	कै. बाळासाहेब दाते लाइन कोल्हापूर	टी
२९	१६३	राजश्री शाहु कोल्हापूर	टी
३०	२०२	महात्मा गांधी हॉस्पिटल कोल्हापूर	टी
३१	२७	डॉ. सी. एच. कवचाळे धर्मादायी कोल्हापूर	टी
३२	५३	कबलहिल हॉस्पिटल इन्सिटयुट मुंबई	टी
३३	५५	नानावटी हॉस्पिटल रक्तपेढी कुपर वसंनजी लाठीया मुंबई	टी
३४	६०	समर्पण मुंबई	टी

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

३५	१११	बी.एस.कोठारिया हॉस्पिटल मुंबई	टी
३६	११९	बांद्रा होली फॅमिली हॉस्पिटल सोसायटी मुंबई	टी
३७	१५८	बी.डी.पेटीट पार्श्व जनरल हॉस्पिटल मुंबई	टी
३८	१७७	जसलोक हॉस्पिटल अँन्ड रिसर्च सेंटर, मुंबई	टी
३९	१७८	प्रिन्स अलीखान हॉस्पिटल, मुंबई	टी
४०	१९३	हरकिशनदास नवोत्तम दास हॉस्पिटल मुंबई	टी
४१	२०६	भाटिया जनरल अँन्ड रक्तपेढी मुंबई	टी
४२	२११	बॉम्बे हॉस्पिटल ट्रस्ट मुंबई	टी
४३	२१२	पी.डी.हिंदुजा हॉस्पिटल अँन्ड मेडिकल रिसर्च रक्तपेढी मुंबई	टी
४४	२१६	एन एम वडिया हॉस्पिटल मुंबई	टी
४५	२२३	लीलावती हॉस्पिटल अँन्ड रिसर्च सेंटर मुंबई	टी
४६	२२९	मेसर्स के जे सोमैया मेडिकल कॉलेज अँन्ड हॉस्पिटल मुंबई	टी
४७	२३२	मालती मोहन जीवन ट्रस्ट मुंबई	टी
४८	७७	जीवन ज्योती नागपूर	टी
४९	८१	डॉ. हेगडेवार नागपूर	टी
५०	१०४	आर एस टी कॅन्सर हॉस्पिटल नागपूर	टी
५१	१३२	साईनाथ नागपूर	टी
५२	१९१	मुरे मेमोरियल नागपूर	टी
५३	२०७	आयुष नागपूर	टी
५४	२३४	लाईफ लाईन रक्तपेढी कंपोनन्ट अँन्ड एंप्रेसिस सेंटर नागपूर	टी
५५	५	अन्सार नाशिक	टी
५६	७	अर्पण रक्तपेढी अँन्ड कंपोनन्ट लॅबोरेटरी अँन्ड रेस नाशिक	टी
५७	२१	डॉ. जी.एम. भवसार चॉरिटेबल ट्रस्ट नाशिक	टी
५८	२३	प्रेसिडेन्ट जनकल्याण नाशिक	टी
५९	१६	श्रीकृष्ण रक्तपेढी उसमानाबाद	टी
६०	६	जनकल्याण रक्तपेढी पुणे	टी
६१	१०	इंन लॅक्स बुढारी हॉस्पिटल पुणे	टी
६२	१३	इंडियन सेरोलोजिकल इन्स्टियुट पुणे	टी
६३	२४	आचार्य आनंद श्रुजी पुणे	टी
६४	४५	नवजीवन पुणे	टी
६५	४८	अक्षय पुणे	टी
६६	५२	गरवारे पुणे	टी
६७	८४	लोकमान्य मेडिकल फाऊन्डेशन पुणे	टी
६८	९४	जहांगिर नर्सिंग होम पुणे	टी
६९	९५	कैर्ईएम हॉस्पिटल मथुराबाई वशिष्ठ पुणे	टी
७०	९६	दिन दयाल मेमोरियल हॉस्पिटल पुणे	टी
७१	९७	पुणा मेडिकल फाऊन्डेशन पुणे	टी
७२	९८	भारती हॉस्पिटल पुणे	टी
७३	२४१	विश्वेश्वर रक्तपेढी पुणे	टी
७४	२४३	लायन्स क्लब ऑफ पुणे	टी
७५	२४४	डॉ. सिटीशहा मेमोरियल पुणे	टी
७६	२४५	श्री नारायणदास रामदास शहा पुणे	टी
७७	१२	कै.डॉ. बी.व्ही.लिमये रायगड	टी

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

७८	४०	जनकल्याण रायगड	टी
७९	२३३	श्री स्वामी समर्थ रत्नागिरी	टी
८०	१५	राजाराम बापु सांगली	टी
८१	६२	वसंतदादा पाटील सांगली	टी
८२	७३	नीरज मेडीकल सेंटर (वानलेस हॉस्पीटल), सांगली	टी
८३	२४०	जीवनरेखा चॅरीटेबल ट्रस्ट ,सांगली	टी
८४	१४	फलटण मेडीकल फॉर्डेशन सातारा	टी
८५	२०	के.एन. गुजर मेमोरीअल हॉस्पीटल, सातारा	टी
८६	८३	जन सेवा मंडळ विजय मुथा सातारा	टी
८७	१६८	कृष्णा हॉस्पीटल अँण्ड मेडीकल रिसर्च सेंटर सातारा	टी
८८	१७	हीरापन्ना एन बोली रक्तपेढी सोलापूर	टी
८९	५०	डॉ. हेगडेवार सोलापूर	टी
९०	६४	सोलापूर रक्तपेढी सोलापूर	टी
९१	१३६	आय.एम.ए सहकार महर्षी शंकरराव मोहीते-पाटील सोलापूर	टी
९२	१	सत्यसाई रक्तपेढी, ठाणे	टी
९३	६३	महात्मा गांधी भिशन हॉस्पीटल ठाणे	टी
९४	६९	चिदानंद चॅरीटेबल ट्रस्ट ठाणे	टी
९५	७२	स्वामी विवेकानंद मेडीकलभिशन संजीवनी ठाणे	टी
९६	९९	भक्ती वेंदात हॉस्पीटल अँण्ड रक्तपेढी ठाणे	टी
९७	१६६	सरला रक्तपेढी ठाणे	टी
९८	२०३	श्रीमती सुनिता देवी सिंघानिया हॉस्पीटल अँण्ड मेडीकल रिसर्च ठाणे	टी
९९	२४२	ठाणे स्मॉल स्केल इंडिस्ट्रिल असोसिएशनशा, ठाणे	टी
१००	१३९	कस्तुरबा हेल्थ सोसायटीज डिपाटमेंट ऑफ पैथालॅजी वर्धा	टी
१०१	१८५	जवाहरलाल नेहरु मेडीकल कॉलेज वर्धा	टी

इंडियन रेडक्रॉस सोसायटी रक्तपेढ्यांची यादी

अ.क्र.	नोंदणी क्रमांक	रक्तपेढीचे नाव	रक्तपेढी प्रकार
१	१४०	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी जळगांव	आय
२	२३८	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी संचलीत अस्करण ताराचंद जैन रक्तपेढी जळगांव	आय
३	८९	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी डॉ भाल चंद्र रक्तपेढी लातूर	आय
४	१७०	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी बॉम्बेसिटी ब्रॅं रक्तपेढी मुंबई	आय
५	७१	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी रक्तपेढी नांदेड	आय
६	३२	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी रक्तपेढी पुणे	आय
७	८७	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी रक्तपेढी पुणे के माणीकबाई चंदूलाल सराफ	आय
८	१३१	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी रक्तपेढी सांगली डॉ शीरगांवकर रक्तपेढी	आय

१	८८	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी श्रीमान रामभाई शहा रक्तपेढी सोलापूर	आय
१०	९०	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी बाई गोपाबाई दामानी रक्तपेढी सोलापूर	आय
११	९१६	इंडीयन रेडक्रॉस सोसायटी सर्जुबाई बन्सीलाल बजाज रक्तपेढी सोलापूर	

खाजगी रक्तपेढयांची यादी

अ.क्र	नोंदणी क्रमांक	रक्तपेढीचे नाव	रक्त पेढी प्रकार
१	२९	डॉ लोखंडे अकोला	पी
२	३०	डॉ पीपळकर अकोला	पी
३	६१	अकोला डायग्नोस्टिक सेंटर रक्तपेढी आणी कंपोनेंट लॅंब अकोला	पी
४	६६	श्रीराम रक्तपेढी अकोला	पी
५	११२	जीवन रक्तपेढी अकोला	पी
६	१४६	डॉ बाबासाहेब टोपले मेमोरीयल हॉस्पीटल अकोला	पी
७	१६९	डॉ अरुण मानकर अकोला	पी
८	८	श्री बालाजी रक्तपेढीचे कंपोनेंट लॅंब अमरावती	पी
९	११५	पद्मावती रक्तपेढी अमरावती	पी
१०	२२२	डॉ भागवत रक्तपेढी अमरावती	पी
११	८०	अंकुर हॉस्पीटल चंद्रपूर	पी
१२	१०८	डॉ नीनावे चंद्रपूर	पी
१३	७०	श्रद्धा रक्तपेढी जळगांव	पी
१४	१२४	डॉ टोके जळगांव	पी
१५	१८२	जालना हॉलंटरी जालना	पी
१६	१४८	श्रीराम रक्तपेढी लातूर	पी
१७	२५	हेमॉलॉजी लॅंबोरेटरी मुंबई	पी
१८	२६	बोरिवली रक्तपेढी, मुंबई	पी
१९	३७	वैद्य रक्तपेढी (चेतना ब्लड अॅन्ड कॉम्पोनेंट प्रा. लि.	पी
२०	४९	बालाजी रक्तपेढी मुंबई	पी
२१	५७	अंबिका रक्तपेढी, मुंबई	पी
२२	५८	देसाई रक्तपेढी, मुंबई	पी
२३	७४	रशीम रक्तपेढी, मुंबई	पी
२४	१००	अंबाजी रक्तपेढी, मुंबई	पी
२५	११८	पूजा रक्तपेढी, मुंबई	पी
२६	१२१	पासर पैथॉलॉजिकल लॅंबोरेटरी अॅन्ड रक्तपेढी मुंबई	पी
२७	१२७	हितेश ब्लड ट्रान्सफ्यूजन अलाईड सर्वीसेस मुंबई	पी
२८	१४३	ग्रीन क्रॉस लॅंब अॅन्ड ब्लड बैंक, मुंबई	पी
२९	१५९	ब्रीच कॅन्डी हॉस्पीटल अॅन्ड रिसर्च सेंटर, मुंबई	पी
३०	१८६	अणविक्षा पैथॉलॉजीकल लॅंबोरेटरी रक्तपेढी, मुंबई	पी

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा

३१	७६	नॅशनल रक्तपेढी, नागपूर	पी
३२	९०३	सेंट्रल रक्तपेढी, नागपूर	पी
३३	९२०	वाहनकर रक्तपेढी, नागपूर	पी
३४	९३७	सिटी रक्तपेढी, नागपूर	पी
३५	९९	संजिवनी रक्तपेढी, नांदेड	पी
३६	९६४	नानजी मेमोरियल हॉस्पिटल अँन्डरिसर्च प्रा.लि. नाशीक	पी
३७	२०४	एस.ओ.एस. (सर्वीस ऑफ सोसायटी) नाशीक	पी
३८	९९४	गुरुभिता पैथॉलॉजिकल लैबोरेटरी, परभणी	पी
३९	२२७	प्रियदर्शनी रक्तपेढी, परभणी	पी
४०	४६	श्री. रक्तपेढी, रायगड	पी
४१	५९	इंडियन रेड क्रॉस सोसायटी, रत्नागीरी	पी
४२	४१	मॉर्डर्न क्लिनिक, सातारा	पी
४३	२२	प्लासमा डायग्नोस्टिक लैबोरेटरी ठाणे	पी
४४	३६	विद्या रक्तपेढी, चेतना ब्लड बँक अँन्ड कॉम्पोनेंट प्रा.लि. ठाणे	पी
४५	५४	माखेचा पैथॉलॉजी अँन्ड ब्लड बँक, ठाणे	पी
४६	५६	विशाल पैथॉलॉजिकल सेंटर अँड ब्लड बँक ठाणे	पी
४७	६५	अमित बायोलॉजिकल रक्तपेढी, ठाणे	पी
४८	६७	नवजीवन रक्तपेढी, ठाणे	पी
४९	६८	पाटकर रक्तपेढी, ठाणे	पी
५०	६९	गजानन रक्तपेढी, यवतमाळ	पी
५१	९९५	लक्ष्मी रक्तपेढी, यवतमाळ	पी
५२	२२६	निशा रक्तपेढी, यवतमाळ	पी
५३	२२८	आशिवाद, मुंबई	पी
५४	२३१	अजंठा रक्तपेढी, बुलढाणा	पी
५५	२३५	श्री. स्वामीसमर्थ रक्तपेढी, रायगड	पी
५६	२३९	जे.व्ही.पी. ब्लड बँक अँन्ड ट्रान्सफयुजन, सेंटर, ठाणे	पी

*****

शासन निर्णय क्रमांक:- संकिर्ण -२०२६/प्र.क्र.०४ /नोंदणी शाखा
